

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 9

ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ: теоретичні та практичні дослідження

Хмельницький, 2019

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Випуск 9

Хмельницький - 2019

З 77 Психологія XXI століття: теоретичні та практичні дослідження : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2019. – Вип. 9. – 190 с.

У збірнику наукових праць «Психологія XXI століття: теоретичні та практичні дослідження»: вміщено матеріали виступів учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання життєвого та професійного самовизначення підлітків» за основними напрямками, які є предметом дискусії науковців: феномен підлітка в контексті дорослішання і дорослості; психологічні особливості формування особистості в підлітковому віці; формування самосвідомості у підлітковому віці; біологічні і соціальні фактори в психічному розвитку і формуванні особистості підлітка; спілкування підлітків з дорослими: сучасне осмислення; феномен дружби в підлітковому віці; формування у підлітків правової культури; роль сім'ї у професійному визначенні підлітків; проблема професійного самовизначення молоді; як допомогти підлітку у виборі професії?

Рекомендовано науковцям, викладачам, учителям, студентам та всім, хто цікавиться психологічною наукою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП (головний редактор); **Парандій В. О.**, кандидат історичних наук, доцент, директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП; **Авсієвич А. В.**, доктор філософії в галузі права; **Вовк В. П.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Грись А. М.**, доктор психологічних наук, професор; **Гуменюк А. Ф.**, кандидат економічних наук, доцент; **Говорун Т. В.**, доктор психологічних наук, професор; **Жорник Є. В.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Ковтун О. С.**, кандидат соціологічних наук; **Коцюк В. Д.**, кандидат історичних наук; **Любецька М. М.**, практичний психолог; **Малиновська М. М.**, клієнт-центрований терапевт, сімейний терапевт, травмотерапевт-консультант; **Мотозюк Л. М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Савчук Л. О.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Столяренко О. Б.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Тафінцева С. І.**, кандидат педагогічних наук; **Трембіцький А. М.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **Федорчук В. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Чайковська О. М.**, кандидат психологічних наук; **Шепель І. М.**, соціальний педагог; **Шопша О. Л.**, кандидат психологічних наук; **Ярова М. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Олійник В. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальна за випуск).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Білошицький С. В., доктор політичних наук, доцент.

Матвійчук Т. В., кандидат психологічних наук, доцент.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом
(протокол № 3 від 25 березня 2019 р.)

ЗМІСТ

Білий Л. Г. ФЕНОМЕН ПІДЛІТКА В КОНТЕКСТІ ДОРΟΣЛІШАННЯ І ДОРΟΣЛОСТІ.....	6
Авсієвич А. В., Кирилюк К. В. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ.....	7
Баранова С. С., Ковтун О. С. ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ДИСПОЗИЦІЙ УСПІХУ МОЛОДІ.....	14
Вовк В. П., Ярова М. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	17
Вох І. П. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ПСИХОЛОГА ІЗ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	23
Гжехулка О. В. ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧІЙ РОБОТІ.....	28
Горгота О. Б. ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОРУШЕННЯ СТАТЕВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ.....	35
Гуменюк А. Ф. ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА.....	45
Джуравець Н. І. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	51

Конишева Н. О. ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ ВЗАЄМОСТСУНКИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	59
Костенко Д. В. КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	63
Кравчук Л. Д. РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ. СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	69
Ладовниця М. В. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ КОРЕКЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕВІАЦІЙ У ПІДЛІТКІВ.....	72
Мазур Т. В. ФОРМУВАННЯ ДОРОСЛОСТІ ПІДЛІТКА ЯК СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....	78
Матвійчук Т. В. ГРУПОВА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ ГРУПИ РИЗИКУ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ НАПРЯМ ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН.....	86
Никитюк С. І. ТЕХНІЧНІ ТА ДИДАКТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОДКАСТИНГУ ЯК НОВІТНЬОЇ ТЕХНОЛОГІЇ.....	95
Олійник В. В. ПСИХОЛОГІЯ ДОРОСЛІШАННЯ ПІДЛІТКА.....	99
Олійник П. В., Вох Е. Г., Верболович А. Л. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ РІВНЯ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ НА ПРОЦЕС САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА.....	101

Оліх Г. І. ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	117
Охман О. В. ШКІЛЬНИЙ БУЛІНГ: ПСИХОЛОГОГІЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	123
Павлюк Ж. В. ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ З ПРОБЛЕМ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ У ТРУДОВИХ КОЛЕКТИВАХ.....	130
Сис Ю. В., Томчишина Т. П. НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СВІДОМІСТЬ ПІДЛІТКІВ. КІБЕРБУЛІНГ.....	139
Царенко К. С., Томчишина Т. П. ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ НА ЗАСАДАХ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ МОНУМЕНТАЛЬНО-СКУЛЬПТУРНОЇ КОМПОЗИЦІЇ МИКОЛИ МАЗУРА ТА РОМАНА АЛБУЛА «ГЕРОЯМ НЕБЕСНОЇ СОТНІ»).....	155
Чайковська О. М. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	164
Шепель І. М. ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	170
Юкальчук Т. А., Тафінцева С. І. АНАЛІЗ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ІНТЕРЕСІВ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	178
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	187

Л. Г. Білий,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ФЕНОМЕН ПІДЛІТКА В КОНТЕКСТІ ДОРΟΣЛІШАННЯ І ДОРΟΣЛОСТІ

Нині проблема дорослішання підлітків є актуальною. Період дорослішання характеризується якісними і кількісними змінами у біологічній, психологічній, особистісній і соціальній сферах людини. Підліток і юнак відкривають для себе свій внутрішній світ, ідентифікують себе в соціумі, обирають життєвий шлях на основі ціннісного і професійного самовизначення. Особливо актуальними в період дорослішання є потреби особистості у самоствердженні, самовираженні, самореалізації і саморозвитку.

Зазначимо, що дорослішання – це складний і неоднозначний процес, адже багато чого залежить від того, в якому середовищі росла людина і які у неї стосунки з членами сім'ї і з однолітками. Але саме в цей період у підлітка, який готується стати дорослим, формується індивідуальний стиль соціалізації, який допомагає йому адаптуватися в світі дорослих.

Підліток схильний до мінливого настрою, нестійкості і невміння вибирати правильні життєві орієнтири. Доросла ж людина чинить більш раціонально, у неї вже сформована система цінностей і певні принципи, яким він добровільно згоден слідувати.

Саме в цей період в особистості дитини відбуваються складні і суперечливі зміни, на підставі чого його ще називають важким, критичним, перехідним. Така оцінка зумовлена багатьма якісними змінами, які нерідко пов'язані з докорінним ламанням попередніх позицій, особливостей активності, інтересів і стосунків дитини. Відбуваються вони за порівняно короткий час, здебільшого бувають несподіваними і надають процесові розвитку стрибкоподібного, бурхливого характеру.

У період підліткового розвитку відбувається також зміна сили впливу сім'ї на дитину. Настає криза авторитету батьків і дорослих у цілому. Частішають конфлікти з батьками, відбувається конфлікт поколінь, викликаний підвищенням критичності підлітка, спостереженням батьківських помилок, більш високим рівнем

мислення, що в результаті призводить до ослаблення емоційного зв'язку із сім'єю.

Таким чином, батьки у величезній мірі визначають самооцінку, самовідчуття, прийняття себе, внутрішній настрій, почуття ідентичності й ставлення дитини до людей і світу в цілому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Психологія дорослішання [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://pidruchniki.com/14020305/psihologiya/psihologiya_dorosl_ishannya. – Назва з титул екрану.

2. Складнощі дорослішання і відміна підлітків від дорослих дорослих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moyaosvita.com.ua/suspilstvoznastvo/skladnoshhi-doroslshannya-i-vidmina-pidlitkiv-vid-doroslix>. – Назва з титул екрану.

А. В. Авсієвич,
доктор філософії в галузі права
К. В. Кирилюк,
здобувач вищої освіти
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ

Гендерне партнерство (рівні відносини статей), гендерна рівність у сьогоdnішньому світі набувають все більшої актуальності. Психологи почали вивчати гендерні відмінності ще в кінці XIX століття, але аж до 1970-х рр.. вони здебільшого займалися тим, що демонстрували відмінності статей і обґрунтовували цим різне ставлення до чоловіків і до жінок. Тільки за останні 20 років опубліковано більше 20 000 статей про статеві відмінності, і деякі з них продовжували наполегливо проводити думку, що дві статі відрізняються корінним чином.

Якщо демократія взагалі – це форма державного правління при якому джерелом влади визнається воля більшості громадян, котрі користуються усією повнотою політичних свобод, що є гарантією здійснення цієї влади, то гендерна демократія є системою волевиявлення у громадянському суспільстві двох статей – жінок і

чоловіків – як рівних у можливостях і правах, що законодавчо закріплені й реально забезпечені у політико-правових принципах, діях, розбудові суспільних і державних структур, з урахуванням гендерних інтересів і потреб. Вихід за межі стереотипів, патріархальних образів – нагальна потреба для гармонійного розвитку та найбільш повної реалізації людини – жінки чи чоловіка. Гендерні стереотипи передбачають, що жінки перевершують чоловіків у швидкості сприйняття, в рахунку і швидкості мови. Чоловіки мають деяку перевагу в просторової і тимчасової орієнтації, в розумінні механічних відносин та математичних міркуваннях.

Жінка, яка проявляє свої здібності, бажає реалізовувати свій потенціал, часто приходиться до конфлікту з традиційними поглядами оточуючих на місце жінки в суспільстві і, можливо, до конфлікту з власними уявленнями про себе, як про особистість. Жінки працюють, і в той же час, несуть велику частину хатніх обов'язків і доглядають за дітьми. На шляху жінки до традиційно чоловічих, високооплачуваних робіт стоїть велика кількість бар'єрів: культурні, юридичні, освітні. Жінки стикаються з підвищеними вимогами, дискримінацією при прийомі на роботу, службовому переміщенні – все це перешкоджає жінці реалізовувати себе як особистість. За сучасних соціально-економічних умов, коли під час переходу до ринкової економіки спостерігається зменшення зайнятості до приватного сектору, роботодавці часто порушують права жінок, які мають малолітніх дітей. Це може виявлятися в залученні таких жінок до понаднормових робіт без додаткової оплати, а також у незаконних звільненнях.

Окрім жіночих проблем з гендерними питаннями є і чоловічі стереотипи, які впливають на них негативно. До компонентів традиційної чоловічої ролі відносять норми успішності, статусу, розумової, фізичної, емоційної твердості, антижіночності. Для багатьох чоловіків повна відповідальність цим нормам недосяжна, що призводить до стресу і до компенсаторних реакцій: обмеження емоційності, нав'язливе намагання до змагань і успіху [1, с. 77].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства спостерігається ломка гендерних стереотипів. Проте, даному процесу суттєво заважають перешкоди минулого, старі стереотипи скептичного ставлення до гендерної рівності, а також викривлена, чи поверхнева інформація про становище жінки в суспільстві, радянський міф про рівноправ'я.

Важливою умовою утвердження гендерної культури є необхідність зміни ментальності чоловіків і жінок. Щоб зміни стали реальністю люди мають усвідомити їх необхідність. Особливо це стосується ЗМІ, державного управління та політики. Жінки не можуть змінити своє світобачення доки не будуть брати участь в управлінні державою на паритетних засадах з чоловіками, доки ЗМІ не будуть пропагувати гендерно-нейтральні взірці.

Погляди на роль чоловіка і жінки у суспільстві формуються в процесі соціалізації індивіда під впливом сім'ї, школи, засобів масової інформації, соціального оточення, а також політичних та державних структур. Актуальним на сьогоднішній день є формування позитивного ставлення до жінок-лідерів, які значною мірою впливають на формування масової свідомості населення.

У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведінки і риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче».

Перша група стереотипів базується на відповідних уявленнях про психологічні риси та якості особистості чоловіків та жінок. Згідно з цими стереотипами чоловіки та жінки є протилежностями. Чоловікам приписується активне, творче начало, здатність вирішувати проблеми, застосовувати розвинуте логічне мислення та власну компетентність. Жіноче ж начало – природно-репродуктивне і тому жінка повинна бути покірною, залежною, емоційною [2, с. 91].

В основу виокремлення другої групи стереотипів покладені соціальні начала. Дана група стереотипів закріплює професійні ролі чоловіків і жінок. Для жінки головними є ролі сімейні (жінка, мати, господарка), а для чоловіка – ролі професійні. До третьої групи гендерних стереотипів вчені відносять стандартизовані уявлення, які пов'язані з відмінностями у змісті праці – жіночої та чоловічої. Місце жінки – у сфері виконавчої та обслуговуючої праці, чоловіка – у сфері інструментальної праці, тобто творчої та керівної.

Усі три групи стереотипів тісно переплетені між собою, мають міцні позиції в суспільстві, а тому суттєво впливають на нього. При цьому вплив є прихованим і тому дуже важко піддається коригуванню. Але, якщо ми звернемося до власного життєвого досвіду, то зрозуміємо, що далеко не всі жінки і чоловіки відповідають цим стереотипам.

У період соціальних трансформацій проблема гендерної ідентифікації стає дедалі більш актуальною. Зміна традиційних

уявлень і стереотипів має включати переосмислення усталених ролей чоловіка і жінки, усвідомлення того, що не існує «суто» чоловічої, чи жіночої особистості. Всім людським особистостям притаманні самостійність і залежність, активність та пасивність, сила та слабкість, залежно від певних умов та ситуацій.

Якщо жінка здійснює однакову з чоловіком професійну діяльність, це не означає, що вона має на неї однаковий з ним погляд і однаково її здійснює. Розрізняються у чоловіків і жінок стилі в здійсненні однієї і тієї ж діяльності. Сьогодні багато жінок працюють, і причини, які спонукають їх до цього, істотним чином змінилися, у жінок рівень домагань вищий ніж у чоловіків.

Крім традиційних матеріальних міркувань, тут діють честолюбство, прагнення до самовираження або спілкуванню (ці мотиви дієві для тих, хто знаходиться в найбільш сприятливих умовах), бажання вирватися з домашньої ізоляції. У будь-якому випадку робота для жінки завжди пов'язана з прагненням до незалежності.

Жінки в більшій мірі, ніж чоловіки, зацікавлені в санітарно-гігієнічних умовах праці, поліпшення організації роботи. Вони більше орієнтовані на оцінки їхньої праці іншими учасниками спільної діяльності, тому похвала чи негативна оцінка є основними регуляторами їх трудової активності. Жінки найбільше чутливі до відносин, що складаються на виробництві, тому вони віддадуть перевагу роботі, де у них склалися хороші відносини, навіть на шкоду заробітної плати. Орієнтація на особисті, комфортні відносини може компенсувати їх незадоволеність у сімейно-шлюбних відносинах.

Чоловіки в силу природних особливостей і сформованих історичних традицій більш орієнтовані на виробництво, ділові відносини, успіхи на службі.

Індивідуально-психологічними відмінностями особистостей можна вважати відмінності темпераментів, тобто сукупність найбільш стійких індивідуально-психічних особистостей людини, які виявляються в динаміці її поведінки та діяльності і відображаються на поставлених цілях, та рівні домагань особистості. Прийнято вважати, що люди холеричного або сангвінічного темпераменту, мають більш високий рівень домагань (вони є сильними, рухливими, мають високу працездатність), ніж флегматики та меланхоліки [3, с. 101].

Індивідуально-психологічні відмінності між людьми з різними темпераментами у процесі працевлаштування показують, що рухливі

особистості у швидкому темпі виконують різні завдання, швидше відповідають на запитання, але з деякою ненадійністю, яка виявилася у пропусках елементів завдання та у швидкій зміні думки. Таким чином, позитивною рисою рухливих є швидкість виконання, а недоліком – деяка неточність.

Особливості темпераменту виявляються і в розумовій праці. Вона надає своєрідності стилю й манері діяльності. Люди з високими розумовими здібностями можуть мати різний темперамент, а люди з однаковим темпераментом – різні рівні розумових здібностей. Таким чином, розумові можливості людини можуть бути умовою для компенсації недоліків темпераменту, а особливості темпераменту зумовлюють шляхи і способи роботи, але не впливають на рівень досягнень. Проте є такі види діяльності, в яких від властивостей темпераменту може деякою мірою залежати і результат, а також професії, що ставлять досить високі вимоги до динамічних властивостей, і це зумовлює потребу в доборі людей за певними властивостями.

Кожний тип темпераменту може виявити себе у психологічних рисах людини, як позитивних, так і негативних. Цінними якостями холерика є енергія та запальність, якщо вони спрямовані на достойні цілі. Проте, якщо немає належного виховання, його недостатня врівноваженість (емоційна і рухова) може виявитися в різкості, схильності до вибухів, нестриманості.

Через недоліки виховання такі позитивні якості сангвініка, як жвавість і чуйність, можуть призвести до поверховості, відсутності зосередженості; витримка, спокій, відсутність квапливості у флегматика можуть спричинити байдужість, млявість. Емоційна чутливість, меланхоліка, глибина і стійкість його почуття є цінними рисами, але за браком відповідних виховних впливів у меланхоліка може розвинути надмірна сором'язливість, заглибленість у свої переживання. У темпераменту також спостерігаються індивідуально-психологічні відмінності: у жінок вищі показники соціальної пластичності, емоційності, соціальної емоційності, а в чоловіків – ергійності (здатності виконувати роботу за несприятливих умов – шум, некомфортна температура тощо), пластичності та індивідуального темпу [4, с. 12]. Соціальна ергійність і соціальний індивідуальний темп зі статтю не пов'язані.

Отже, чоловіки характеризуються ширшою сферою діяльності, гнучкістю мислення, прагненням до активної роботи, високою

швидкістю виконання операцій при здійсненні предметної діяльності, а жінки – легкістю вступу в соціальні контакти, підвищеною чутливістю до невдач на роботі й у спілкуванні, турботливістю, невпевненістю.

Сказане вище пояснює різне ставлення жінок і чоловіків до своєї професійної діяльності. На основі цього можна говорити про те, що під впливом гендерних відмінностей може формуватися і відповідний рівень домагань, який буде відображатися і при працевлаштуванні.

Різниця між рівнем домагань молодого людини високого рівня життя та можливостями його досягнення, між особистими сподіваннями та труднощами часто веде до дезадаптації індивідуума, що в кінцевому результаті може призвести до формування низького рівня самооцінки, невпевненості у собі та своїх силах щодо працевлаштування та досягнення професійної реалізації. Рівень домагань визначається як ступінь важкості мети, досягнення якої прагне певна особистість. У психологічному словнику рівень домагань визначено як прагнення особистості посісти певне місце у шкалі цінностей. Рівень домагань свідчить про те, що особистість чекає від себе, такого ступеня складності виконання завдань, який її задовольнить. Кожна людина в процесі діяльності завжди ставить перед собою певні цілі. У процесі досягнення цих цілей людина здебільшого переживає почуття задоволення.

З огляду на це той чи інший рівень домагань особистості зумовлений її прагненням переживати успіх і уникати поразки. В цілому відома невідповідність між рівнем домагань і рівнем можливостей їх задоволення є суттєвим моментом у розвитку особистості. Ця невідповідність мобілізує діяльність особистості, змушує її активізуватися.

Рівень домагань особистості формується під дією певних чинників. Це стандарти успіху, які наявні в тих чи інших соціальних групах, в які залучена особистість, рівень її самоповаги, минулий досвід, успіхи і поразки в процесі досягнення своїх цілей, міра інтерналізації відповідної соціальної ролі (зауважимо, що на рівень домагань значний вплив має перший успіх чи неуспіх у досягненні мети в ранньому дитинстві) [5, с. 99-100].

Не тільки експериментальні дані, а й життєва практика засвідчують, що успіх при працевлаштуванні та роботі зумовлює прагнення до складніших цілей, водночас неуспіх змушує людину

знижувати свій рівень домагань. Безперечно, у процесі розгляду домагань як жінки, так і чоловіка, можна помітити вплив суспільно-економічного розвитку суспільства в цілому, того чи іншого етапу його розвитку. Також потрібно зауважити, що рівень домагань особистостей – це один із проявів відповідного способу життя з його специфічними особливостями.

Зв'язок між статтю працівників і рівнем домагань одним із перших досліджував В. Ядов [6]. Було виявлено, що в цілому запити жінок до змісту праці і розміру зарплати суттєво нижчі, ніж у чоловіків. Зауважимо, що багато залежить від того, як особистість оцінює свої можливості. Експериментально з'ясовано, що простежуються такі тенденції – одні особи адекватно оцінюють свої можливості, другі схильні до постійної переоцінки їх, треті – до такої ж недооцінки своїх можливостей. В останньому випадку навіть досягнутий особистістю одномоментний успіх не призводить до підвищення рівня домагань (Ф. Хопе).

Рівень домагань тісно пов'язаний з мірою залучення «Я» в певну соціальну роль. Якщо та чи інша роль не інтерналізована особистістю, то її домагання в межах цієї ролі можуть бути досить низькими і не підвищуватимуться у разі успіху. Наприклад, для молодої людини, яка не вступила у вищий навчальний заклад і бажає вступити на наступний рік, самооцінка успіхів у підготовці до вступних іспитів буде важливішою, ніж якість досягнення на тимчасовій роботі.

Отже, гендерні та індивідуально-психологічні відмінності при працевлаштуванні являють собою задаток професійної самореалізації. Гендерна соціалізація та розвиток гендерної ідентичності особистості – це складні і різноманітні процеси, які підлягають багатьом закономірностям і на їх шляху виникають багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей має допомогти уникненню цих проблем і суперечностей розвитку, гармонійності стосунків особистості із соціальним світом. Індивідуально-психологічні відмінності визначаються різними психічними процесами, які є індивідуальними як для чоловіків, так і для жінок. Під впливом гендерної ідентичності на індивідуальних особливостей особистості, у кожної людини формується свій рівень домагань, який ставить перед нею певні цілі та завдання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. 320 с.
2. Визгина А. В., Пантилеев С. Р. Проявление личностных особенностей в самоописаниях мужчин и женщин // Вопросы психологии, 2001, № 3. – С. 90-101.
3. Максименко С.Д. Психологія особистості : підручник / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. – Київ : ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
4. Малышева Н.В. Гендерные стереотипы в молодежных средствах массовой коммуникации. Автореф. дисс. ... канд. псих. н. Москва, 2008. 20 с.
5. Практикум по гендерной психологии / под. ред. И.С.Клециной. СПб.: Питер, 2003. – 322 с.
6. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://social-orthodox.info/materials/5_3_Jadov_v_a_sociologicheskoe_issledovanie_m_etodologija_programma_metody.

С. С. Баранова,
магістрантка

О. С. Ковтун,
кандидат, соціологічних наук
(м. Хмельницький)

ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ДИСПОЗИЦІЙ УСПІХУ МОЛОДІ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливої ваги набувають проблеми фізичного відтворення населення. На процес колосального зменшення населення та скорочення потенціалу його відтворення впливає цілий ряд факторів: економічних, міграційних, медичних. Особливої ваги, на нашу думку, відіграють фактори ціннісні, що регулюють поведінку в контексті здоров'я як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Саме ж здоров'я є інтегральним показником розвитку суспільства. Цей показник відображає характер демографічних

процесів, рівень соціального, ціннісного, медичного та економічного розвитку суспільства.

Особливого значення проблема здоров'я набуває в молодому віці, зокрема, підлітковому. Це впливає із того, що саме у цьому віці формується культура здорового/нездорового способу життя, усвідомлюються та формуються основні мотиви підтримки здоров'я. Саме це впливає згодом на стан здоров'я суспільства в цілому та його фізичного відтворення. Адже основними причинами смертності в Україні є проблеми із здоров'ям. Так, за повідомлення в. о. міністра охорони здоров'я У. Супрун основними причинами смертності в Україні є серцево-судинні захворювання, цукровий діабет та кір [2].

Таким чином, для перед українською наукою та системою виховання постають актуальні питання формування позитивної культури здоров'я серед підлітків, як основи демографічної безпеки суспільства.

З огляду на те, що основні ціннісні орієнтації сучасної молоді пов'язані із особистим успіхом, питання здоров'я необхідно «помістити» саме у дискурс успішності, що повинне стати впливовим мотивом збереження, відтворення та підтримки персонального та колективного фізичного здоров'я.

Ефективним інструментом досягнення цієї мети, на нашу думку, є балансна модель Н. Пезешкіана.

Основні положення балансної моделі полягають в актуалізації 4 якостей життя (Кристал Пезешкіана):

1. У людини є чотири канали пізнання світу. Життєва активність гармонійна і існує енергетичний (емоційний) баланс, коли всім чотирьом сферам приділяється приблизно рівну увагу:

1.1. Сенс. Сюди входить: плани на майбутнє, мрії, цілі, віра, цінності, принципи, зміст життя.

1.2. Тіло. Так само як: фізичне здоров'я і фізична активність, відчуття і самопочуття, зовнішність.

1.3. Контакти. Сюди входить: близькі емоційні стосунки, родина, друзі, родичі, спілкування.

1.4. Діяльність. Так само як: професійні та бізнес досягнення, навчання, наука, досягнення, кар'єра.

2. Для гармонійної, ефективної і щасливого життя необхідно рівномірно розподіляти свою життєву активність (енергію) між 4 сферами.

3. Інакше сфера, якій приділяється недостатньо уваги, несподівано для самої людини зробить це сама, у вигляді виниклої проблеми, конфлікту [1].

Практика відображає значну варіативність застосування даної моделі, яка адаптується під конкретні дослідницькі або терапевтичні задачі. Таким чином, на нашу думку, завдання полягає у тому, що адаптувати дану модель під потреби формування позитивної культури здоров'я. Як бачимо, кристал Пезешкіана (нехай і не явно) включає у себе і цінності успіху. Тому категорія здоров'я необхідно інтегрувати у модель таким чином, щоб здоров'я виступало для молодшої людини необхідним фактором досягнення успіху та виступало в якості найголовнішого капіталу, здатного конвертуватися у інші: соціальний, культурний, економічний.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балансная модель Пезешкиана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://psycabi.net/psikhologiya-samorazvitiya/466-sostavlyayushchie-schastya-balansnaya-model-kristall-n-pezeshkiana>.

2. Хвороби-кілери: Супрун назвала основні причини смертності серед українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/suspilstvo/khvoroby-kilery-suprun-nazvala-osnovni-prychyny-smertnosti-sered-ukraintsiv-189975.html>.

В. П. Вовк,
кандидат психологічних наук, доцент
М. В. Ярова,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Підлітковий вік представляє собою період становлення особистості, характеризується наявністю різноманітних психологічних проблем і труднощів, викликаних суперечностями в розвитку. Це зумовлено специфічними явищами, що свідчать про перехід від дитинства до дорослості й супроводжуються якісною перебудовою всіх сторін розвитку особистості. Саме в цей період відбувається усвідомлення дитиною своєї індивідуальності, змінюється її ставлення до навколишнього світу, до себе, до інших людей, відбувається перебудова потреб та мотивів, поведінки. Водночас змінюються вимоги суспільства до підлітка. В зв'язку з цим підлітку необхідно погоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих та вимогами соціальних норм. У цей період активно формується духовне багатство, моральність, готовність до праці, здатність зайняти певну громадянську позицію.

Крім того, підлітковий період – це період інтенсивного формування самооцінки, бурхливого розвитку самосвідомості як здатності спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань, потреби пізнати себе як особистість [3, с. 151].

Проблема виникнення та розвитку самооцінки є однією з центральних у розвитку особистості. Самооцінка є необхідним компонентом свідомості, тобто усвідомлення людиною самої себе, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, мотивів та цілей своєї поведінки, відношення до оточуючих, інших людей, самого себе [5].

У вітчизняній психології до проблеми рівня домагань та самооцінки зверталися Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, А. Петровський, М. Єлагіна, І. Кон, Г. Костюк, В. Котирло, М. Лісіна, Р. Стьоркіна, І. Чеснокова, Н. Менчинська, А. Ліпкина. Більшість із

них вважають, що рівень домагань та самооцінка формуються при активній участі самої особистості й відображають своєрідність її внутрішнього світу.

У зарубіжній психології вивченню самооцінки приділяли увагу такі вчені, як Р. Бернс, Дж. Гарднер, А. Гилінські, Р. Мейлі, Ю. Роттер, П. Сирс, І. Стейнер, Т. Шибутані та ін.

До кінця підліткового періоду самооцінка може стати значним регулятором поведінки індивіда. Змінюється, порівняно з молодшим шкільним віком, значущість різних якостей особистості. В молодших підлітків ще зберігається орієнтація на якості, які проявляються в навчальній діяльності, але основним критерієм оцінки себе та іншого стають морально-психологічні особливості особистості, що проявляються у взаєминах із іншими.

Основним критерієм оцінки себе стають морально-психологічні особливості взаємовідносин. Зміст і характер уявлення про себе безпосередньо залежать від міри включеності школяра в різні види діяльності та від досвіду спілкування з ровесниками й дорослими.

Виділяють такі стадії розвитку самооцінки підлітка:

- стадія 10–11 років (підлітки підкреслюють свої недоліки, глибоко переживають невміння оцінити себе, переживають критичне ставлення до себе);

- стадія 12–13 років (актуалізується потреба в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як до особистості);

- стадія 14–15 років (виникає «оперативна самооцінка», яка визначає ставлення підлітка до себе в теперішній час, підліток зіставляє свої властивості із загальними нормами).

У цей період відбувається перехід від зовнішнього керування до самоврядування. Проте у підлітків ми спостерігаємо лише зародження цього процесу, повний розвиток якого припадає вже на юнацький, ранній і дорослий періоди життя. У підлітковому віці людина переглядає багато цінностей, в основному орієнтуючись у своїх смаках і зразках на референтну групу.

У цілому для молодшого підліткового віку (особливо яскраво це проявляється в 12-літніх) характерні негативні оцінки себе (за науковим даними так оцінює себе приблизно третя частина дітей цього віку). Але вже до 13 років спостерігається позитивна динаміка в самосприйнятті. До юнацького віку людина має більш диференційовану оцінку власної поведінки в різних ситуаціях,

з'являється розгорнута система самооцінок і в основному складається «Я-образ» – відносно стійка система знань про себе.

Вже сформована здатність дітей до узагальнення дає можливість підліткові робити узагальнення в досить складній області – діяльності по засвоєнню норм людських взаємин. Тому провідною діяльністю підлітка є інтимно-особистісне спілкування в різних сферах діяльності. Це дає йому можливість виявити себе й самоствердитися. Саме тому підлітки активізують інтимно-особистісне й стихійно-групове спілкування як у школі, так і поза нею. З безлічі сфер спілкування підлітком виділяється референтна група однолітків, з вимогами якої він рахується й на думку якої орієнтується в значимих для себе ситуаціях [4, с. 109-112].

Слід зазначити, що самооцінка не є щось стале, споконвічно властиве особистості. Саме формування самооцінки відбувається в процесі діяльності й міжособистісної взаємодії. Соціум у значній мірі впливає на формування самооцінки особистості. Ставши стійкою, самооцінка міняється на превелику силу, але змінити її можна, змінивши відношення оточуючих. Тому формування оптимальної самооцінки дуже залежить від справедливої оцінки всіх цих людей. Адекватне оцінювання себе в ситуації взаємодії з іншими людьми є одним із основних показників соціально-психологічної адаптації. Якщо самооцінка деформована, то це вже достатня умова для соціальної дезадаптації.

Ми поділяємо думку Л. Божович про те, що при оптимальній, адекватній самооцінці суб'єкт правильно співвідносить свої можливості й здатності, досить критично ставиться до себе, прагне реально дивитися на свої невдачі й успіхи, намагається ставити перед собою досяжні цілі, які можна здійснити на ділі. До оцінки досягнутого він підходить не тільки зі своїми мірками, але й намагається передбачати, як до цього віднесуть інші люди: товариші по роботі й близькі. Іншими словами, адекватна самооцінка є підсумком постійного пошуку реальної міри, тобто без занадто великої переоцінки, але й без зайвої критичності до свого спілкування, поведінки, діяльності, переживань. Така самооцінка є найкращою для конкретних умов і ситуацій [2, с. 57].

Разом із тим, самооцінка розвивається шляхом поступового занурення (інтеріоризації) зовнішніх оцінок, що виражають сімейні вимоги та вимоги людини до самої себе. У міру формування й зміцнення самооцінки зростає здатність до твердження й

відстоювання своєї життєвої позиції. Процес, у результаті якого людина звикає діяти в певному соціальному середовищі й відповідно до норм даного суспільства, освоює мораль, має багато аспектів і триває все життя. Але найбільш сензитивними етапами у формуванні особистості і її соціалізації є підлітковий і юнацький вік. Підлітковий вік – завершальний етап первинної соціалізації. Як основні інститути соціалізації насамперед виступає родина й школа, відповідно, батьки, ровесники й учителі.

Не слід забувати й про те, що провідним мотивом у період формування самооцінки виступає бажання затвердитися в колективі однолітків, завоювати авторитет, повагу й увагу товаришів. При цьому ті, хто цінує себе високо, висувають високі вимоги й у спілкуванні, намагаючись їм відповідати, тому що вважають нижче свого достоїнства мати погану репутацію в колективі.

Якщо самооцінка підлітка не знаходить опори в соціумі й потреба в самоповазі залишається нереалізованою, то розвивається різке відчуття особистісного дискомфорту. Одним із розповсюджених шляхів розв'язання цієї проблеми є перехід підлітка в групу, в якій характеристика його особистості оточуючими адекватна самооцінці або навіть перевершує її.

Слід завжди пам'ятати, що на формування самооцінки в підлітків великий вплив також мають взаємини з батьками й учителями. Сімейні умови, включаючи соціальні умови, рід занять, матеріальний рівень, стосунки батьків, значною мірою визначають життєвий шлях дитини. Батьки й учителі, старше покоління, більш дорослі досвідчені люди відіграють основну роль у розвитку дитини. Якими були батьки в дитинстві в дитини, їхнє відношення до неї, такою людина стане й у юнацтві, з тим вона й увійде в життя. Якими були в неї вчителі таким же вчителем буде вона для своїх дітей. Дорослі впливають на формування особистості дитини, на становлення її самооцінки й визначення її особистісного «Я».

Для того, щоб підліток розвивався як особистість та для активізації адекватної самооцінки Е. Шостром рекомендує дотримуватися основних правил, а саме:

- віддавайте перевагу особистісному спілкуванню, бесідам;
- допомагайте підліткам з низькою самооцінкою проявляти себе в навчанні та творчості;
- сприяйте особистісному самовизначенню, орієнтації у житті, допомагайте учням у побудові життєвих планів;

– навчайтесь будувати взаємовідносини на рівних, не принижуючи особистісної значимості ваших учнів [6, 107-109].

Враховуючи те що, самооцінка представляє собою центральне утворення особистості, то вона в значній мірі визначає соціальну адаптацію особистості та є регулятором її поведінки й діяльності. Провідним мотивом у період формування самооцінки виступає бажання утвердитися в колективі ровесників, завоювати авторитет, повагу та увагу товаришів. Крім того, важливу роль у формуванні самооцінки відіграє зіставлення реального «Я-образу» з образом ідеального «Я», тобто з уявленням про те, якою б людина хотіла бути. Розвиток самооцінки – складний та довгий процес, що супроводжується в підлітка цілою мережею специфічних переживань. А тому самооцінка часто супроводжується внутрішнім протиріччям. Яке полягає в тому, що він свідомо сприймає себе як особистість значиму, навіть досконалу, вірить у себе та свої можливості. І разом із цим, у його внутрішньому світі виникають сумніви, які він намагається не допускати в свою свідомість. Та все ж таки ця підсвідома невпевненість дає про себе знати й проявляється в різноманітних переживаннях, пригніченості, поганому настрої тощо.

Характер самооцінки підлітків визначає також формування тих чи інших якостей особистості. Адекватний її рівень сприяє формуванню в підлітка впевненості в собі, самокритичності, наполегливості а підлітки з низькою самооцінкою схильні до депресивних тенденцій. Але, якщо в них завищена самооцінка, то в такому випадку проявляється достатня обмеженість у різних видах діяльності, надмірна самовпевненість, відсутні самокритичність.

Сприйняття підлітком інших людей може бути обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами: характером емоційного ставлення, ступенем розвитку пізнавальних здібностей, розумовим розвитком, емоційно-психічним станом і минулим досвідом. Установка сприймати інших людей певним чином пояснюється також індивідуальними особливостями підлітка, впливом на нього групової думки та стереотипів, що склалися в суспільстві [1, с. 53].

Слід також пам'ятати й про те, що взаємозв'язок відношень підлітка з оточуючими та його самооцінкою може різнитися. Підлітки з адекватною самооцінкою більш впевнені в собі й у тому, що без особливих зусиль займуть сприятливе місце в системі взаємовідношень із однолітками. При надзвичайно завищеній чи заниженій самооцінці підліток менш контактний, менш товариський.

Якщо він має самооцінку рівну реалістичній, то величина його контактної активності навпаки співвідноситься з самооцінкою, вони з легкістю налагоджують відношення з товаришами.

Таким чином, у підлітковому віці дитина робить значний поступ в усвідомленні своєї особистості, а сам процес самопізнання є складним і досить суперечливим, а самооцінка та рівень домагань є часто неадекватними та нестійкими, що, в свою чергу, гальмує виникнення в підлітків цілісного «Я-образу».

Отже, на основі вищесказаного можна зробити висновки про те, що в підлітковому віці починає формуватися вже більш стійка й усвідомлена самооцінка. До факторів, що впливають на цей процес, відносять: взаємини з батьками та іншими членами сім'ї; становище (авторитет), що посідає підліток серед однолітків і друзів; успіхи в навчанні; особисті досягнення в різних видах діяльності за межами навчання; особливості характеру.

Список використаних джерел та літератури:

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. М.: Просвещение, 1968. 464 с.
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. М.: Просвещение, 1995. 352с.
3. Большой психологический словарь / под ред. Б. Мещерякова, В. М. Зинченко: Прайм-Евроник, 2010. 672 с.
4. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характеров у подростков. 2-е изд., перераб. и доп. / А. Е. Личко. Л.: Медицина, 2001. 256 с.
5. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. СПб.: Питер, 2001. 592 с.
6. Шостром Э. Анти-Карнеги или человек-манипулятор / Э. Шостром; пер. с англ. А. Малышевой. Мн.: ТПЦ «Пролифакт», 1992. 128 с.

І. П. Вох,
магістрант
(м. Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ПСИХОЛОГА ІЗ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Проблема професійного самовизначення особистості, тобто підготовки молоді до усвідомленого обрання професії, добре відома у світі, а вдало обрана професія скорочує частоту фізичних і психічних проблем, пов'язаних із здоров'ям, і посилює задоволеність людини життям. Робота відіграє важливу роль у житті кожної людини і дуже впливає на її стан та самопочуття.

Нині потрібні зовсім нові методи до системи освіти. Необхідно не тільки організувати освітній процес і дати знання, а й підготувати випускника школи до життя і професійної роботи в нових економічних умовах. А це, погодьтеся, досить складна задача, яку треба вирішувати. Тому профорієнтаційна робота з учнями повинна стати одним із пріоритетних напрямків в роботі школи. Слабо спланована робота по даному напрямку призводить до того, що багато випускників після закінчення школи отримують не ту професію, яку хотіли б присвятити життя.

У зв'язку з цим велика увага необхідно приділити проведенню цілеспрямованої профорієнтаційної роботи серед школярів, яка повинна спиратися на глибоке знання всієї системи основних чинників, що визначають формування професійних намірів особистості та шляхи її реалізації.

Цілі профорієнтаційної роботи:

- надання профорієнтаційної підтримки учням в процесі вибору ними профілю навчання і сфери майбутньої професійної діяльності;

- вироблення у школярів свідомого ставлення до праці, професійне самовизначення в умовах свободи вибору сфери діяльності відповідно до своїх можливостей, здібностей та з урахуванням вимог ринку праці.

Завдання:

- формування у школярів стійких інтересів до професійної діяльності;

– отримання даних про переваги, схильностях і можливостях учнів для поділу їх за профілями навчання;

– надання додаткової підтримки учням, які відчувають труднощі при виборі професії.

Головні завдання сучасної школи, на наш погляд, – це розкриття здібностей кожного учня, виховання і формування моральних якостей (доброта, ввічливість, патріотизм, культура), а також особи, готової до життя у високотехнологічному світі [1].

У психологічній науці накопичений досвід, що дозволяє оцінити ускладнення, які виникають у процесі свідомого вибору професії. Суть його полягає в тому, що вибір професії розглядається як багатоетапний процес утворення та прийняття рішення.

Профорієнтаційна робота – це цілісна система, яка охоплює діяльність всіх педагогічних працівників школи. У школі профорієнтаційна робота проводиться під керівництвом заступника директора з виховної роботи, класними керівниками, шкільним психологом, соціальним педагогом, бібліотекарем, медичного працівника.

Для надання допомоги учням старших класів у виборі професії, що найбільше відповідає їхнім індивідуальним особливостям, нахилам та здібностям, призначена профорієнтаційна робота шкільного психолога. З даного питання існує багато наукових робіт таких авторів, як: Б.О. Федоришин, Є.О. Клімов, Г.К. Радчук, В.О. Янцур, О.Ю. Шинкарева, Т.В. Орлова, О.С. Шатенко, Р.В. Овчарова та інші, але, незважаючи на це, на сьогоднішній день існує проблема професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл [1; 2; 3; 4].

У сучасних умовах даються різні тлумачення поняттю «профорієнтація». Одні автори в це поняття включають ознайомлення молоді з найбільш важливими професіями, інші – до ознайомлення з професіями додають необхідність організації надання допомоги школярам у розвитку в них інтересів, здібностей, треті – систему заходів, спрямованих на допомогу учнівській молоді у виборі професії у відповідності з інтересами і потребами суспільства в кадрах. Окремі автори розглядають профорієнтацію як систему наукового управління мотивами вибору професії, як сукупність принципів, форм, методів і прийомів впливу на учнів, а також як систему психолого-педагогічних, медичних і державних заходів. З психологічної точки зору, профорієнтація включає три головні й обов'язкові моменти –

когнітивний, коли суб'єкт вибору професії отримує повну інформацію про об'єкт; оцінювальний, коли на основі отриманої інформації про об'єкт у суб'єкта формується певне ставлення до об'єкта; і ціннісний, коли відбувається вибір об'єкта, найбільш відповідного вимогам суб'єкта. Під профорієнтацією розуміється складна діяльність, під дією якої в особистості виникає усвідомлене прагнення, цілісно-особистісна готовність чи установка до вибору та оволодіння певною професією. Цей психічний стан є основою такої активності суб'єкта, у якій подана думка про свої здібності й можливості, самооцінка (що може), претензії мети і ситуація дій (чого він гідний і що йому більше відповідне), мета майбутньої поведінки (чому хоче), засоби досягнення. Вказана поведінка відображається у вигляді ставлення до професії (як до професії, так і до самого себе), прагнень, інтересів, бажань, переживань у вигляді «Я хочу» або «потрібно» і відповідно до цього рішення – «Я повинен» [2].

Професійна інформація, як окремий відносно самостійний елемент профорієнтації, є науково-практичною системою організації та проведення роботи, спрямованої на засвоєння особистістю необхідних знань про світ професій з їх вимогами до працівника, формами й умовами їх освоєння, про стан ринку праці та потреби господарського комплексу у кваліфікованих кадрах, про умови правильного вибору професії і можливості професійного розвитку.

Професійна консультація є системою спеціалізованих заходів з вивчення й оцінки індивідуально-психологічних особливостей, інтересів, здібностей особистості з метою надання їй кваліфікованої поради щодо вибору чи зміни професії, працевлаштування.

Головна мета профконсультації – допомогти суб'єкту усвідомити особливості його особистості, інтереси, нахили, мотиви вибору професії, зрозуміти потреби і можливості ринку праці, а також дати обґрунтовану пораду щодо професійного вибору та вибору шляхів навчання і сфери діяльності, тобто знайти шляхи досягнення оптимальної відповідності між особистістю та професією. Виділяють чотири основні функції професійної консультації: інформаційну, психодіагностичну, прогностичну і корекційну.

Професійний відбір є системою психодіагностичного обстеження особистості, спрямованого на визначення ступеня її придатності до окремих видів професій згідно з нормативними вимогами, на надання допомоги у визначенні та підборі конкретної професії, місця роботи на основі вивчення й оцінки її індивідуально-

психологічних особливостей, інтересів, здібностей, можливостей та потреб ринку праці в кадрах [3].

Зміст та послідовність реалізації засобів професійного відбору, складність структури професійних здібностей та структури особистості, а також професійного відбору визначається комплексним характером, різнобічністю завдань та мети. Реалізація його базується на всебічному вивченні особистості та винесенні рішення про професійну придатність людини.

Цілісна система професійної орієнтації будується за відповідними принципами. До загальних принципів профорієнтації відносяться:

- принцип свідомості при виборі професії (виражається у прагненні задовольнити не тільки свої особисті потреби, інтереси, але й держави);
- принцип активності (активність особистості у професійному самовизначенні);
- принцип розвитку (спрямованість особистості на професійний розвиток).

У профорієнтації є група принципів, що тісно пов'язані (і багато в чому перетинаються) з загальнопедагогічними принципами. Основними з них є такі:

- принцип гуманізації (звернення до особистості, включення профорієнтаційних методів у систему соціальних гарантій, перш за все, шляхом надання особистості послуг, пов'язаних з вибором чи зміною професії);
- принцип неперервності (передбачає забезпечення профорієнтаційної роботи в процесі загальної, допрофесійної і професійної освіти особистості у взаємозв'язку з її загальнокультурними та особистісними запитами);
- принцип інтеграції (акцентує увагу на об'єднанні зусиль усіх суб'єктів профорієнтаційної діяльності, де кожний реалізує свої функції з урахуванням завдань, що стоять перед ним і спрямовані на підготовку особистості до професійного самовизначення);
- принцип системності, наступності і послідовності;
- принцип урізноманітнення форм і методів профорієнтаційної діяльності, який ґрунтується на закономірному взаємозв'язку розвитку свідомості та діяльності (принцип виражає вимоги діяльнісного підходу до профорієнтаційного впливу на формування всіх сторін

розумової, емоційної та поведінкової сфер особистості, які є важливими для її професійного самовизначення);

– принцип емоційної насиченості процесу професійного самовизначення (існує зв'язок емоційної насиченості процесу професійного самовизначення з формуванням мотивів, які є тим інструментарієм, що спрямовує профорієнтаційну активність особистості на бажання вибору тієї чи іншої професії);

– діяльнісний характер профорієнтації (обов'язкове включення особистості на всіх етапах її розвитку в практичну професійну чи близьку до неї діяльність, що дає їй можливість випробувати свої сили, виявити й розвинути інтереси, здібності, сформувати відповідальне ставлення до праці) [4].

Основними соціальними інститутами, що могли б брати активну участь у профорієнтаційній роботі, можуть бути: сім'я; школа; професійні навчальні заклади; підприємства, фірми, організації; медичні установи; військові комісаріати; органи влади (державні адміністрації); засоби масової інформації.

Професійна орієнтація у своєму функціональному психолого-педагогічному аспекті розглядається як система науково-практичної діяльності, спрямованої на підготовку особистості до свідомого професійного вибору.

Список використаних джерел та літератури:

1. Методи психодіагностики в системі професійної консультації безробітних: [методичний посібник] / Автор-уклад.: В. В. Синявський; уклад.: Б. О. Федоришин, О. О. Яшицин, Синявський В. В., Жигайло Т. Л. [та ін.]; [за заг. ред. В. В. Синявського]. – Київ, 2000. – 314 с.

2. Методи психодіагностики в системі професійної консультації безробітних: методичний посібник / Автор-уклад.: В. В. Синявський; уклад.: Т. Я. Белінська, Г. О. Євдокимова, Є. В. Єгорова [та ін.]; [за заг. ред. В. В. Синявського]. – Київ, 2001. – Кн. 2. – 191 с.

3. Підготовка учнів до професійного навчання і праці (психолого-педагогічні основи): [навч.-метод. посіб.] / Автори: Г. О. Балл, Ю. З. Гільбух, М. М. Левтик [та ін.]; [за ред. Г. О. Балла, П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки]. – Київ : Наукова думка, 2000. – 52 с.

4. Профорієнтаційна робота психолога / [упоряд.: Т. Гончаренко]. – Київ : Шк. світ, 2007. – 128 с.

О. В. Гжехулка,
викладач
(м. Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧІЙ РОБОТІ

Про підлітковий вік дуже часто ми говоримо як «перехідний» період, стан між дитинством та дорослістю. Чому цей період взагалі існує, та ще такий тривалий, розтягнутий на декілька років? Чи завжди так відбувалося в історії людства? Питання, як виявляється, досить актуальне. Бо всього-на-всього 200-300 років назад такого тривалого «перехідного» віку не було! Приблизно до 12–15 років людину вважали дитиною, а потім досить швидко отримувала статус дорослого, зі всіма їх правами та обов'язками.

У сучасному суспільстві підлітковий та юнацький вік – це, по суті, дуже розтягнутий в часі перехід від дитинства до дорослості. Так дітьми себе підлітки вже не рахують і не хочуть, щоб до них відносилися як до дітей. І в той же час розуміють, що вони ще не дорослі. Такий «подвійний», перехідний стан наука називає «маргінальністю». Характерні прояви цього стану – емоційна нестійкість та чутливість, сором'язливість та агресивність, схильність до категоричних оцінок та суджень. Підлітки, рахуючи себе дорослими, уникають спілкування з молодшими дітьми, але і від старших теж тримаються відособлено (таке «розшарування» суспільства називається віковою сегрегацією). Виходить, що підлітки утворюють свого роду «третій світ», не належачи ні до дітей, ні до дорослих [1, с. 25].

Тривалість «перехідного» віку в більшості залежить від середнього рівня розвитку країни і від умов життя в конкретній сім'ї. Добре відомо, що чим довше діти вчать і пізніше приступають до самостійної роботи, тим, в середньому, вищий рівень їх подальшого життя. І тим пізніше їх власні діти закінчують навчання і приступають до самостійної роботи.

Але така ситуація, коли умови дозволяють (і роблять необхідною) тривалу підготовку дітей до дорослого життя саму молодь радує далеко не завжди – бо позиція підлітка має на увазі залежність від старших, нерівність в стосунках з ними. А як хочеться бути на рівних! Ті часи, коли дитину влаштовувала залежність від

старших, залишилися в минулому. І саме в цьому криється одна з причин доволі частих конфліктів підлітків з батьками та вчителями.

Психологічні особливості підліткового віку отримали назву «підліткового комплексу». До них відносяться:

- чутливість до оцінки сторонніми своєї зовнішності;
- крайня самовпевненість і категоричність судження щодо оточуючих;
- уважність до близьких і одночасно вражаюча черствість до них;
- хвороблива сором'язливість сусідить з розбещеністю, а бажання бути визнаним і оціненим іншими – з показною незалежністю;
- боротьба з авторитетами, загальноприйнятими правилами і поширеними ідеалами уживається з обожнюванням випадкових кумирів.

Якби діти не виходили з періоду дитячого і беззастережного підпорядкування авторитету батьків і дорослих, то вікові особливості підлітків не стали б предметом окремого вивчення та розуміння [2, с. 28].

У походах здійснюється перевірка і загартування таких морально-вольових якостей, як чесність, скромність, організованість, дисципліна, сміливість, рішучість, чуйність, доброта, принциповість, дружба, товарицькість, відповідальність, акуратність і багато інших. У поході підлітки знаходяться в таких умовах, коли кожен з них надає допомогу своєму товаришу, одночасно приймаючи допомогу від нього. В процесі виконання доручень, що виконуються на виду у всіх, кожен несе повну відповідальність перед своїми товаришами за якість її виконання.

Специфічна особливість туристичних походів дає змогу підліткам реалізувати таку потребу, як пошук автономії в малому колективі. Крім цього, складності побуту у поході, діяльність туристичного гурту за законами «Один за всіх, всі за одного» дозволяє підліткам більш критично відноситись до оцінки якостей товариша, цим самим реалізувати потребу підлітків у дружбі.

Туристично-красназнавча діяльність значно розширює можливості спілкування підлітків із однолітками та дорослими. Особливості діяльності дозволяють керівнику бути постійним учасником або спостерігачем спілкування підлітків. Це допомагає йому виправляти лексику школярів регулювати напрямки бесід учнів,

вчасно запобігати конфліктам, формувати етику спілкування з друзями та недругами. В той же час спільна діяльність зближує підлітків та дорослих, сприяє виникненню неформального спілкування між ними, правильне використання якого дозволяє педагогу більш активно впливати на виховання школярів. Важливим «важелем» правильного спілкування підлітків є наявність в туристичній групі «законів», правил і традицій, таких як: «Критикуючи – пропонуй», «Підкорись думці колективу: колектив вирішив – виконай, навіть якщо не згоден», «Виявляй повагу та вимогливість до своїх товаришів», «Слово керівника – закон та ін.

Белике значення для морального виховання має трудова діяльність юних туристів. Завдяки різноплановості та різнобічності туристично-краєзнавча діяльність має широке поле застосування здібностей школярів, через які вони можуть показати себе, затвердити як знавець, спеціаліст в очах товаришів. Задоволення від виконаної роботи збуджує бажання утвердитись в інших видах діяльності. Дітям цього віку властиве прагнення до самостійності. Оскільки туристичний гурт являє собою автономну групу з одним-двома дорослими, то для підлітків відкривається можливість задовольнити і цю потребу. Що стосується потреби в фізичній діяльності, яка насичена подоланням труднощів, то в процесі проходження туристичного маршруту виникає безліч труднощів, пов'язаних з вагою рюкзака, пересіченою місцевістю, погодними умовами та багато інших, які дають можливість підліткам «перевірити» себе.

Трудове виховання підлітків під час походів базується на діяльності по задоволенню вітальних (життєво необхідних) потреб: в їжі, у відпочинку, у сні тощо. Вітальні потреби, як стверджують психологи, знаходяться в основі ієрархії потреб, останні рівні якої складають соціальні потреби, в тому числі і потреба в суспільно корисній роботі. В умовах повсякденного життя вітальні потреби задовольняються за допомогою діяльності батьків і родичів дитини. А в процесі туристичних походів - працею самих підлітків.

Як свідчить досвід, у більшості підлітків не сформовані знання, вміння та навички праці по самообслуговуванню – приготування їжі, раціонального відпочинку після тяжкої праці, правильної організації ночівлі тощо, хоча більшість з них вважають, що вони все знають і вміють. Це свідчить про те, що підлітки схильні до переоцінювання своїх можливостей у начебто відомій сфері діяльності.

При формуванні знань, вмінь та навичок праці, що спрямована на задоволення вітальних потреб, особливу увагу треба приділяти наступним вимогам: ця праця здійснюється без практичної допомоги дорослих, тобто підлітки виконують весь технологічний процес, починаючи з підбору матеріалів і закінчуючи отриманням завершених результатів праці; результати праці кожного призначені для конкретних членів або для всієї групи; формування моральних навичок поведінки випереджає або відбувається разом з практичними.

Як вже зазначалось, сама праця без відповідної організації та морального насичення не буде сприяти вихованню. Тому доцільно при організації праці дотримуватись певних правил – «законів».

Організація праці по задоволенню вітальних потреб у багатоденних походах передбачає розгалужене, гнучке самоврядування дітей. Гнучкість самоврядування досягається шляхом обов'язкової періодичної зміни посад у різних туристично-краєзнавчих циклах. Перш за все самоврядування яке дозволяє здійснювати роботу по задоволенню вітальних потреб, потребує організації праці за постійними посадами: скарбник, завгосп з харчування, завгосп із спорядження, реммайстер, санітар; і черговими посадами: кухар і відповідальний за вогнище. Але для розширення самостійності підлітків, забезпечення зайнятості усіх членів туристичної групи, кожен отримує конкретну адміністративно-господарську посаду. Таке самоврядування дозволить підліткам випробувати себе в різних сферах діяльності, задовольнити потреби в самоутвердженні, у дорослості, у самостійності тощо.

Збільшення уваги до результату праці кожного, яка здійснюється для покращення життєвого стану групи, приводить до того, що розвиток у підлітків суспільної спрямованості праці розгортається як усвідомлення ними потреб, спільних для всіх членів колективу. В результаті це приводить до формування у дітей особистих суспільно значущих потреб – потреба у взаємодії, взаємодопомозі, взаємозахисті; потреба в ствердженні себе в колективі як повноправного члену тощо.

Базуючись на виконанні елементарних дій по охороні природи, (прибирання місця біваку) доцільно поступово розширювати природоохоронну роботу школярів у туристично-краєзнавчій діяльності. До такої роботи слід віднести:

– здійснення допомоги лісничим у очищенні лісу;

- налагодження місць гніздування птахів;
- облаштування годівниць для диких тварин;
- зберігання старих дерев, куп хмизу, як місць для гніздування птахів, укриття дрібних звірів;
- створення загорож навколо мурашників, їх розселення;
- розчищення джерел і струмків тощо.

Якісне виконання такого роду роботи не можливе без почуття відповідальності, емоційного піднесення від спілкування з природою. Останнє, в свою чергу, є основою естетичного виховання: виховує у учнів відчуття прекрасного, любов до природи. Спостереження за картинами природи під час походів збагачують емоції, здійснюють благодійний вплив на почуття, міркування, уяву, мову учнів. Це сприяє виконанню порівнянь з творами мистецтва [3, с. 18].

Естетичне виховання здійснюється в процесі навчання дитини бачити і розуміти красоту всюди: в природі, в творах літератури і живопису, в людській діяльності і людських відносинах.

Завданнями розумового виховання є: озброєння учнів систематичними, свідомо і міцно засвоєними знаннями з основ наук; формування вмінь використовувати отримані знання і самостійно застосовувати їх; розвиток пізнавальних сил і здібностей (уваги, пам'яті, мислення, мови, творчої уяви), а також таких якостей, як допитливість, наполегливість, цілеспрямованість; формування почуття задоволення від інтелектуальної діяльності.

Здійснення розумового виховання в туристично-краєзнавчій діяльності, нерідко ототожнюють з краєзнавчою роботою юних туристів. Зрозуміло, що активне пізнання природного і соціального оточення сприяє формуванню понять і знань, глибокому розумінню вивченого в школі, привчає дітей не тільки дивитися, але й бачити, не тільки знати, але й розуміти. Пізнавальний інтерес суттєво змінює відношення учнів до оточуючого світу, до вивчення шкільних дисциплін. Він сприяє розвитку зв'язку школи з життям, привчає до самостійності і активності учнів, реалізує міжпредметні зв'язки. Проте розвиток пізнавальних процесів здійснюється і при виконанні суто техніко-тактичних дій туристів: орієнтування на місцевості, вибір безпечного шляху руху, розподіл сил на маршруті, вибір технічних прийомів подолання природних перешкод тощо.

Фізичне виховання здійснюється з метою сприяння гармонійному розвитку форм і функцій організму, укріплення здоров'я і творчого довголіття людини. Аналізуючи можливості

різних форм туристично-краєзнавчої діяльності у фізичному вихованні, треба зазначити, що найбільший ефект у розвитку фізичних якостей мають спортивні походи з різних видів туризму. У процесі походів удосконалюються такі якості, як сила, спритність, гнучкість і головне – витривалість.

Так, пішохідний, гірський та велосипедний види туризму сприяють вихованню сили, в основному м'язів ніг і тулуба, а також укріплюють дихальну мускулатуру. У туристів, що займаються водним туризмом найбільше розвивається сила плечового поясу. Для туристів – лижників характерний розвиток сили всіх груп м'язів [4, с. 28].

Структура опорно-рухового апарату людини дозволяє їй виконувати рухові дії з великою амплітудою. Проте, часто через недостатню еластичність м'язів, зв'язок і сухожилів, вона не може повністю реалізувати ці можливості. Водночас, якщо у людини належним чином не розвинена рухливість у суглобах, то вона не зможе оволодіти технікою багатьох рухових дій. Рухливість у суглобах позначають терміном гнучкість – рухова якість людини виконувати рухи в суглобах з великою амплітудою.

Розрізняють активну і пасивну гнучкість. Оскільки в походах особі необхідно долати перешкоди з обтяженням (вага рюкзака, опір води, нахил дороги для велосипедиста тощо), то більше розвивається пасивна гнучкість. Недостатній розвиток гнучкості обмежує можливості вдосконалення інших фізичних якостей, призводить до зниження сили і швидкості, зростання втоми. У всіх туристів в процесі походів розвивається рухливість у суглобах хребта, плечових та кульшових суглобах.

Витривалість – найважливіша якість туриста, який здійснює багатоденний похід по пересіченій місцевості. Фізична витривалість має велике значення для діяльності туристів, бо дозволяє: тривалий час підтримувати високий рівень інтенсивності рухової діяльності; виконувати значний обсяг роботи; швидко відновлювати сили після навантажень.

Залежно від специфіки роботи розрізняють загальну та спеціальну витривалість. Загальна витривалість як рухова якість людини – це її здатність тривалий час виконувати м'язову роботу помірної інтенсивності за участю переважної більшості скелетних м'язів, а спеціальна – це витривалість стосовно конкретного виду рухової діяльності. Серед спеціальних видів витривалості

найважливішими є швидкісна, силова та координаційна. В процесі туристично-краєзнавчої діяльності найбільше проявляється силова витривалість, тобто здатність людини якомога продуктивніше тривалий час долати помірний зовнішній опір, хоча для туристів, які займаються гірським та водним туризмом і ходять у складні походи, необхідна сформованість швидкісної та координаційної витривалості.

Отже, для участі у походах необхідний певний рівень розвитку фізичних якостей, які можливо формувати у підготовчий період. На заняттях туристично-краєзнавчих гуртків проводяться тренування по розвитку фізичних якостей у дітей. Але схожість цих занять із заняттями з фізичного виховання, неможливість дітей витримувати тривалі тренування приводять до необхідності пошуку нових підходів до організації навчально-виховного процесу туристично-краєзнавчої діяльності, тобто до оптимізації педагогічного процесу.

Однією з важливих сторін туристично-краєзнавчої роботи для керівника є можливість досконалого вивчення кожного школяра і колективу, діагностики їх ставлення один до одного, діагностики відхилень у моральному розвитку [5, с. 30].

Список використаних джерел та літератури:

1. Акишин В. Н. Роль туризма в развитии человеческих способностей / В. Н. Акишин, А. А. Берг // Актуальные проблемы самодетельного туризма : сб. Всесоюзн. научно-практ. конф. : тезисы докл. 17– 20 декабря 1990. – С. 87-92.
2. Гнездилова М. У. Спілкування та поведінка підлітків / М. У. Гнездилова // Психолог. – 2002. – № 38-39. – С. 42-45.
3. Лугова О. І., Попович С. І. Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези / О. І. Лугова, С. І. Попович // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Київ, 2004. – Вип. 5. – С. 14.
4. Полякова Г. Особливості розвитку підлітків / Г. Полякова // Психолог. – 2003. – №34. – С. 24-30.
5. Про поліпшення туристсько-краєзнавчої роботи у навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України : наказ МОН України № 286 від 06.04.2007 р. // Інформативний збірник МОН України. – 2007. – № 13. – С. 3-32.

О. Б. Горгота,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри психології і соціології ВУ МАУП
(м. Київ)

ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОРУШЕННЯ СТАТЕВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядаються причини порушення статевої ідентичності підлітків, досліджені в екзистенційній психології та в психоаналізі. Виходячи з гуманістичної позиції цілісності особистості, представляється вплив гендерної дисфункції на психологічне здоров'я молодшої людини. Також пропонуються методики психологічної допомоги при кризі статевого розвитку, представлені в екзистенційній та психоаналітичній терапії.

Актуальність теми дослідження визначається психологічним станом української молоді. Соціально-політичні трансформації, економічна криза, стрімкий розвиток інформаційних технологій, – все це сприяє створенню психологічної напруги, неврозів в особистості. Найбільш чутливою до цього є категорія підлітків, які є певним «барометром» психологічного стану суспільства в цілому.

Розвиток особистості підлітка – це постійний процес зміни свідомості, виникнення нових структур і відмирання старих. Він виявляється як безперервна зміна взаємодії із соціальним простором. У підлітковий період збільшується кількість міжособистісних зв'язків, зростає обсяг знань, що також створює основу для розширення простору особистості. У пошуках власної самоідентифікації підліток стикається з рядом труднощів та перешкод. Підвищений рівень напруження зумовлює внутрішній дисонанс і зниження настрою. Одні розв'язують завдання гармонізації своїх відносин із середовищем, пристосовуючись до нього, інші – змінюючи середовище під свої потреби [1, с. 12].

У своєму розвитку підліток проходить етап статевої зрілості, що обов'язково передбачає статево-їдентичність як необхідний елемент цілісності особистості. «Статева ідентичність – це усвідомлення і переживання індивідом своєї статевої належності (фізіологічних, психологічних і соціальних особливостей). Формування первинних уявлень дитини про свою стать відбувається в

ранньому віці (до 1,5 року), а в 3-4 роки статеву належність асоціюється з певними соматичними і поведінковими властивостями. Сприятливі умови для формування статевої ідентичності дитини існують у тих сім'ях, де позиції і поведінка батьків диференційовані за статевою ознакою: мати поводить себе як жінка, а батько, як чоловік» [4, с. 150].

Важливим є психологічний супровід становлення особистості підлітка. Особливо в період кризи статевого розвитку. Дієву методологію терапії порушень статевої ідентичності знаходимо в екзистенційній (Ролло Мей) та психоаналітичній (Джозеф Д. Нікологі) терапії.

Основи екзистенційної психології сформовані на початку ХХ століття й закорінені у працях Карла Ясперса, Людвіга Бінсвангера, Віктора Франкла, Пауля Тілліха, інших. У другій половині ХХ століття вони були розвинуті в екзистенційній психотерапії Ролло Мея, Ірвіна Ялома, інших.

Екзистенційна психотерапія є напрямом у психотерапії, метою якого є допомога клієнтові «в осмисленні свого життя, усвідомленні життєвих цінностей, зміні життєвого шляху з прийняттям повної відповідальності за свій вибір» [3, с. 134].

Екзистенційна психотерапія виходить із певних головних принципів [5].

По-перше, невроз є певним пристосуванням, у чому й міститься уся проблема. Це є необхідною адаптацією, що дозволяє зберегти свій центр, спосіб прийняття небуття з тим, щоби зберегти хоча би маленьку частинку буття. Так приймається гендерна дисфункція як власна ідентичність. У більшості випадків благом є те, що таке пристосування є неможливим, особистість не мириться з порушенням власної цілісності – через переживання екзистенційної кризи підліток приходить до асертивної, зрілої, поведінки.

Другим принципом є те, що кожна людина володіє рисами самоствердження, які необхідні їй, щоб зберігати свій центр. Це твердження свого людського буття екзистенційні терапевти називають «мужністю». Зокрема, акцент Пауля Тілліха на «мужності бути» є дуже важливим, безсумнівним і продуктивним у сфері психотерапії. Він наполягає на тому, що людині буття не дано автоматично, як рослині чи тварині, але залежить від індивідуальної мужності, а без неї людина перестає бути. Це робить мужність

необхідною онтологічною якістю. Без «мужності бути» підліток закорінюється у гендерній дисфункції як у несправжньому бутті.

Третій принцип екзистенційної психології проголошує, що кожна жива людина має необхідність і можливість виходити зі свого центру для того, щоби взаємодіяти з іншими людьми. Це завжди пов'язано з ризиком. Оскільки, якщо вийти з себе надто далеко, можна втратити свій центр, своє відчуття себе – феномен, який нерідко спостерігається у біологічному світі. Якщо невротик боїться втратити свій власний центр, відмовляється виходити за межі себе й стає ригідним, замикається в собі й живе в обмеженому просторі, оберігаючи себе від зовнішнього впливу, то його ріст і розвиток блокуються. Це стереотип невротичного пригнічення й гальмування, звичайні прояви в часи Зігмунда Фрейда. У наш час, коли поширена конформність, найбільш частими невротичними реакціями виявляються такі як, наприклад, розсіювання власного «Я» в процесі об'єднання й ототожнення з іншими до тих пір, поки власне буття не спорожніє. Таким чином підліток, переживаючи кризу статевої ідентичності, розчиняється у несправжньому бутті іншого, з ким він втратив прив'язаність, але хоче її повернути, закріплює гендерну дисфункцію.

Четвертий екзистенційний принцип утверджує усвідомлення як необхідну суб'єктивну сторону центрованості. Перші чотири принципи розділяються людською особистістю з буттям усіх людей; екзистенційна психологія називає їх біологічними рівнями, в яких бере участь будь-яке людське буття.

П'ятий принцип відноситься до індивідуальних людських характеристик: самоусвідомленню. Власне людською формою свідомості є самосвідомість. Не відкидаючи людську біологію та не спотворюючи її, екзистенційні психологи разом з тим виступають проти некритичного прийняття ідеї про те, що організм повинен бути зрозумілим лише в термінах тих елементів, які знаходяться нижче на еволюційній драбині. Екзистенційний психолог Ролло Мей приймає ідею, яка змушує ще раз поглянути на очевидну істину – «коня роблять саме конем не ті елементи, якими володіє також і собака, а ті, які є лише в коня». Тобто, в невроті терапевти мають справу з тими характеристиками й функціями, які є суто людськими. Це є тим, що невдало працює в людини з порушеною душевною рівновагою. Умовою існування цих функцій є самосвідомість.

Терапевтичний процес в екзистенційній психотерапії полягає у вивченні того, як конкретні люди переживають життєві кризи, «межові ситуації». Проблеми клієнта постають як наслідок індивідуального переживання «зустрічі» з цими «межевими ситуаціями» (смерть, хвороба, розлучення, криза ідентичності, тощо). Серед цих життєвих криз представляється криза статевої ідентичності підлітка, яка повинна отримати відповідь для вирішення. «Досліджуючи «відповіді» конкретної людини на вимоги її життєвого контексту, екзистенціальний терапевт прагне зрозуміти, які з них є конструктивними, а які обмежують її можливості створювати основи успішного життя» [3, с. 136].

«Екзистенціальна психотерапія не заспокоює людей в розмові про труднощі і конфлікти свого життя. Їх заохочують розглядати свої тривоги і проблеми як цінну вихідну точку для роботи. у прагненні серйозно підійти до філософських проблем вона уникає спокуси трактувати їх як симптоматичні... Одна з цілей екзистенціальної практики полягає в усвідомленні здатності обирати життя у тверезих розмислах, а не «за замовчуванням», розповідаючи собі фальшиві історії про себе» [3, с. 138].

Виходячи з гуманістичного принципу цілісності особистості, екзистенційна психологія досліджує усі сфери життєвого розвитку людини – душевну, духовну, фізіологічну – як взаємопов'язані. Криза однієї зі сфер призводить до порушення в інших, до руйнування самої людської цілісності. Тому важливим є також елемент статевої зрілості, яку переживає людина. Порушення статевої ідентичності має негативні наслідки для психо-емоційного розвитку в цілому.

Підлітковий вік є етапом статевої ідентифікації, коли статеві ролі починають зв'язуватися з ціннісними орієнтаціями, інтересами, схильностями, стають значущими в процесі професійного самовизначення. Крім того, в цей період підлітки починають усвідомлювати як власні статеві ролі, так і ідеальні ролі, до яких їм хотілося б прагнути. Іншими словами, формуються еталони жіночності і мужності, які визначають свідоме прагнення підлітків до їх досягнення. Порівнюючи себе з наявними у них еталонами, підлітки визначають ступінь своєї відповідності останнім, тобто оцінюють, наскільки повноцінно в них втілені риси мужності або жіночності, що багато в чому позначається на загальному ставленні до себе.

Відомий американський психоаналітик Джозеф Д. Нікологі у праці «Сором і втрата прив'язаності» пропонує всебічне дослідження

причин порушення статевої ідентичності – «гендерної дисфункції» – сексуального потягу до представників власної статі (same sex attraction). Автор виходить із досвіду успішної багатолітньої психотерапії з чоловіками-гомосексуалістами. Феномен порушення статевої ідентичності аналізується крізь призму не лише біологічних факторів, але й в контексті соціокультурного середовища, виховання в сім'ї. У книзі описані екзистенційні приклади виникнення гендерної дисфункції, а також процес одужання через застосування репаративної терапії («оздоровлення в корені»).

Нікологі притримується збалансованого підходу до розуміння порушення статевої ідентичності. Він вважає, що в її генезисі можуть брати участь як біологічні, так і не біологічні фактори. Разом з тим, справедливо підкреслюється, що спроби представити гендерну дисфункцію як виключно результат біологічної зумовленості є хибними, такими що не мають наукового підтвердження. Хоча деякі діти можуть мати біологічну схильність до same sex attraction, але схильність – це не те саме, що зумовленість [2, с. 22].

Джозеф Нікологі наголошує, що жодний із факторів не означає, що гомосексуальність є нормою, притаманною особистості, невідворотною й незмінною. Дана сексуальна орієнтація не є справжнім потягом, одностатеві тіла не підходять одне до одного. Навіть якщо більшість психологів США та ЄС сьогодні вважають, що гомосексуалізм є нормальним, самі гомосексуалісти визнають, що це не так.

На думку Нікологі, біологічні фактори (гени й дородові гормональні впливи) певною мірою створюють лише схильність темпераменту, яка може проявитися, а може й не проявитися. Існує ще й соціальне середовище (батьки, ровесники й життєвий досвід), а також фактор свободи волі й вибору. Останнє неможливо заперечити або відкинути, що намагаються робити ЛГБТ-організації. Людина обирає для себе ідентифікацію, орієнтуючись на поведінку, до якої вона прагне, а також установки соціальної групи, якій вона надає перевагу.

Метою ЛГБТ-організацій є оголосити гендерну дисфункцію виключно вродженим станом, який взагалі не підлягає корекції і за формування якого ні сам індивід, ні сім'я, ні суспільство не несуть ані найменшої відповідальності. У зв'язку з цим слід відмітити, що гомосексуалами не народжуються, ними стають [2, с. 23].

Джозеф Ніколозі відмічає, що чесний погляд на порушення статевої ідентичності дозволяє переконатися в тому, що навіть без урахування його багаточисельних негативних наслідків для суспільства, це є зовсім не безневинним вираженням людської багатоманітності, що характеризується емоційними порушеннями. Американський психотерапевт повідомляє, що існує множина ймовірних комбінацій причин гендерної дисфункції. В кожному окремому випадку ці фактори поєднуються по-своєму.

Модель формування гомосексуального потягу, яка пропонується Ніколозі, містить у собі: біологічні впливи (чутливий темперамент); нездатність батьків підтримувати ідентичність хлопчика, що формується; негативний досвід спілкування з ровесниками тієї ж статі. Все це призводить до появи у підлітка почуття відчуженості від представників своєї статі, водночас потяг до своєї статі, коли хлопчик вважає інших чоловіків загадовими й відмінними від нього [2, с. 24].

Серед причин розвитку гендерної дисфункції Ніколозі велике значення надає сімейній психодинаміці. На його думку, модель сім'ї, яка «створює гомосексуального сина», зазвичай не здатна ствердити чоловічу індивідуалізацію хлопчика на етапі утвердження його статевої самоідентифікації. Індивідуалізація – це теоретичний конструкт аналітичної психології, що позначає людський розвиток на основі інтеграції свідомого й несвідомого досвіду.

Важливе розуміння потреб і почуттів дітей в сім'ї. У здоровій сім'ї діти знають, що їх почуття та потреби є важливими. Дітям із нездорової (нарцисичної) сім'ї, батьки яких використовують їх як своє продовження, таке знання є невідомим. Здорові сім'ї визнають і підтримують своїх дітей як окремих індивідів із власними потребами. У нарцисичній сім'ї батьки можуть надмірно опікати дітей, але відмовляти їм у їхніх потребах. Так само у тиранічних сім'ях, потреби дітей відкидаються, вважаються егоїстичними. Нарцисичні та тиранічні сім'ї виховують у дітях гомосексуальні потяги, як бажання сексуально задовольнити незадоволені в дитинстві потреби в любові, емоційному прийнятті, тощо.

Для дитини відмова від біологічної основи своєї ідентичності вимагає вплив сильної, негативної травми, яка на певному рівні загрожує її існуванню. Починається з прийняття себе неповноцінним у батьківських очах – як більш прийняттого для дитини, аніж втрата прив'язаності.

Теорія прив'язаності розвинута психоаналітиком Дж. Боулбі. Згідно з нею, «нормальний емоційний розвиток людини детермінований її ранніми прив'язаностями – емоційно значущими, близькими стосунками з особами-опікунами... здатність немовляти формувати прив'язаність має принципове значення для виживання, бо в природному відборі виживали немовлята, які добре вміли це робити – плачем, усмішкою, іншими діями «прив'язування» (лепетання, чіпляння, смоктання)» [3, с. 46].

Виходячи з теорії прив'язаності, позитивна фізична взаємодія з дитиною є основою гармонійного розвитку статевої ідентичності. Так, позитивна фізична взаємодія між сином та батьком є необхідною для того, щоб в очах хлопчика тато виглядав знайомо, не загадково, доступно і «просто таким, як я» [2, с. 79]. У протилежному випадку, за відсутності такої простої фізичної близькості, у хлопчика формуються гомосексуальні потяги до власної статі, яка залишається для нього таємницею. Якщо хлопчик в дитинстві здоровим чином перейняв маскулітність батька, потреби в сексуалізації іншого чоловіка в нього не виникне.

У випадку втрати прив'язаності закріплюється її імітація. Так, хлопчики з порушенням статевої ідентичності надмірно ідентифікують себе зі своїми матерями. Вони частіше хочуть бути схожими на матір і рідше – на батька, ніж хлопці з нормальною статевою ідентичністю. Порушення статевої ідентичності може бути спробою утримати матір, яка є присутньою лише періодично. Сильний стрес, викликаний відсутністю турботи, прив'язаності до матері, може змусити хлопчика приміряти жіночий інтроєкт (сукупність зовнішніх зразків поведінки й станів інтрапсихічної регуляції переживань людини), щоб компенсувати втрату цієї прив'язаності. Таким чином син відновлює втрачений об'єкт любові, через розігрування «уявного злиття», використовуючи жіночий інтроєкт як захист від відмови материнської любові.

Дослідниця Сюзен Коутс (Koates & Wolfe, 1995) відмічає, що коли прив'язаність зруйнована, тоді глибокий неспокій, що виникає в дітей, компенсується повторювальними фантазіями злиття з матір'ю. дитина підміняє відношення ідентифікації, плутає «бути мамою» з «бути з мамою». Особливо небезпечна ця підміна ідентифікації у період, коли дитині не вистачає стабільного уявлення про себе та інших, коли її самоідентифікація є ще нерозвиненою.

Але жіночність хлопчика у такому випадку не є істинно жіночою. Це є карикатурою, пародією на жіночність. Хлопчики з порушеною статевою ідентичністю поводять себе не як дівчата, а згідно з власними уявленнями про дівчат. Вони мають певні стереотипи жіночої поведінки, яким намагаються слідувати.

Коутс (Coatses & Zucker, 1988) проаналізувала відповіді на тести Роршаха у хлопців з порушеною статевою ідентичністю й підтвердила думку, що в основі порушення лежить плутанина «Я-об'єктивації». У цьому випадку порушені суб'єктно-об'єктна репрезентація, а також кордони між фантазією і реальністю.

Так само пише Сюзен Бредлі (Susan Bradley, 2003): «Я пояснюю прояви порушення статевої ідентичності як рішення дитини проблеми важких афектів. Це підтверджується тим, порушення зазвичай проявляється в житті дитини тоді, коли сім'я переживає сильний стрес, і батьки або більше сердяться, або менше доступні, або й те, й інше» [2, с. 85]. Прийняття ролі протилежної статі стає для дитини ніби захисним механізмом, що дає можливість відчутти себе більш цінним та сильним.

Хибне «Я» – це псевдо-особистість, або персона, яка маскує присоромлене, дефектне «Я», дозволяючи людині залишатися у відносинах із іншими. Найбільш поширені форми хибного «Я» характеризуються приємною зовнішністю, але при цьому відсутністю зв'язку з іншими людьми й заикленістю на самозахисті.

Почуття власної неповноцінності, що породжує у дитини та підлітка присоромлене «Я», розвиває два хибних «Я»: хибне «Я» й нарцисизм. Поєднуючись, ці види захисту компенсують відчутний дефіцит, викликаний присоромленням «Я». Хибне «Я» й нарцисичне «Я» слугують у якості не лише тактики виживання для керування поточними взаємодіями, але і захисту проти будь-яких втрат і прив'язаностей у майбутньому [2, с. 101]. Ці механізми захисту доповнюють один одного, однак в репаративній терапії їх варто розділяти.

Це хибне «Я» підтримує «завісу тривоги», що обмежує здатність людини спілкуватися з іншими, особливо своєї статі. Як екзистенційний спосіб – це місце, або режим, так звана «сіра зона», – в якому немає почуттів, ізольоване місце де можна сховатися. Це ізольоване психологічне явище, яке поглинає особистість. Принципи існування хибного «Я»: поведінка завжди повинна бути продуманою, життя – впорядкованим, а відносини – поверховими; для

унеможливлення сорому. Хибне «Я» – це віртуальна гамівна сорочка, накладена на справжню спонтанність та природну життєздатність людини [2, с. 149].

Батьки відповідальні за формування справжнього або хибного «Я». Відчужений і критично налаштований батько створює хибне «Я», не піклуючись про розвиток у хлопчика маскуліної ідентичності, не стаючи для нього позитивною моделлю для наслідування. Маніпулятивна й нав'язлива мати перешкоджає формуванню у хлопчика істинного «Я», роблячи свою любов та увагу умовними, заснованими на тому, чи задовольняє хлопчик її потреби. Її емоційні потреби є занадто великими, коли її шлюб не приносить їй задоволення.

В рамках цього сценарію батько не забезпечує хлопчику надійної чоловічої перспективи, з якої він міг би бачити свою матір правильно. Батько не дає хлопчику можливості спостерігати за тим, які можуть бути щасливими та гармонійними відносини між чоловіком і жінкою.

В емоційному плані сіра зона подібна до «мертвої» зони, але в її основі лежить глибокий відчай, і в цьому сенсі сіра зона – це стан псевдо-горювання. Очікування глибокого відчутного відчаю викликає маніакальний захист, включаючи гомосексуальну поведінку. Сором і втрата статевої ідентичності – це «відчутний страх», що перешкоджає спілкуванню з людьми [2, с. 122].

Сором, на думку Джозефа Нікологі, це – самопокарання, в тому плані, що дитина бере на себе вагу батьківських невдач. Дитина вирішує прийняти сором і вірити в порожні обіцянки майбутнього винагородження у нових відносинах. Сором і нарцисична грандіозність чергуються в рамках дихотомії, що посилюється. Єдина протитрута від цього чергування сорому й нарцисизму – це прийняти реальність, а для цього потрібна глибока покора. Покора означає реалістичне прийняття власних обмежень й відмова від необхідності переоцінювати й недооцінювати себе або інших покора звільнює людину від самовдоволення й дозволяє їй сконцентруватися на своїх та чужих істинних потребах.

Здорове ставлення до себе і до світу – це асертивна поведінка. Асертивність і порушення статевої ідентичності – протилежні сторони – наповнені енергією різною за своєю природою. Життєва сила асертивності – глибоко резонує, є реляційно пов'язаною, довговічною, емоційно перетворювальною. Енергія розладу статевої ідентичності

також характеризується активною інтенсивністю, але вона – поверхова й недовговічна. Подібно до енергії наркозалежної особи, вона постійно потребує поповнення й ніколи не буває задоволеною остаточно.

Репаративна терапія Джозефа Д. Нікологі направлена на формування асертивної поведінки особистості, через переживання сорому, через «горювання за втратою прив'язаності». Дана терапія переорієнтовує особу з порушеною статевою ідентичністю; застосовує терапевтичні методи лікування, в основі яких лежить переконання, що «нормальний стан – це той, який знаходиться в гармонії з біологічним задумом» [2, с. 38]; містить у собі психотерапевтичну, клінічну, консультативну й пастирську підтримку для вирішення проблем, пов'язаних із гендерною дисфункцією.

Завдання екзистенційної психотерапії – «визнання разом з клієнтом специфічних напруг його життя» [3, с. 139]. Психотерапевти мають справу з конфліктами, які постійно виникають у процесі життя, створюють напруження у людській екзистенції. Терапевт досліджує спосіб творення клієнтом змісту свого світогляду: життєвий досвід, індивідуальна ситуація, позиція щодо себе та світу, цінності, переконання, тощо. Проявляється те, що є істинним, справжнім, для людини, що допомагає пережити кризи, жити автентично і смиренно, формувати асертивну, зрілу, поведінку, вступати в ефективну комунікацію з іншими.

Список використаних джерел та літератури:

1. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посіб. / М. Й. Варій. – Київ: Центр учб. літ., 2008. – 592 с.
2. Нікологі Джозеф Д. Стыд и утрата привязанности. Применение репаративной терапии на практике. – Ривне: Дятлик Н., 2018. – 508 с.
3. Основи психотерапії: навч. посіб. / [К. В. Седих, О. О. Фільц, В. І. Банцер та ін.]; за ред. К. В. Седих, О. О. Фільц. – Київ: ВЦ «Академія», 2017. – 192 с.
4. Психологічна енциклопедія / Автор-упоряд.: О. М. Степанов. – Київ: «Академвидав», 2006. – 424 с.
5. Ролло Мэй. Экзистенциальные основы психотерапии / Экзистенциальная психология. Под редакцией Ролло Мэя. Перевод М. Занадворова и Ю. Овчинниковой. – М.: Апрель Пресс & ЭКСМО-

Пресс, 2001. Терминологическая правка В.Данченко. – Киев : PSYLIB, 2005.

А. Ф. Гуменюк,
кандидат економічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА

Важливим для кожного є розуміння – в який же час особа формується як особистість. Досліджуючи це питання, велика роль науковцями приділяється саме підлітковому віці, адже у цей період життя особа повинна «знайти себе». Покращення становища молоді є одним із пріоритетних напрямків соціальної молодіжної політики держави, проте особистісний розвиток молодої людини відбувається в досить складних умовах політичної нестабільності, наростання кризових явищ у суспільстві, зниження ролі сім'ї як традиційного і досить ефективного інституту соціалізації, окремих засад моралі, зростання соціально-правової незахищеності населення, незатребуваності спеціалістів деяких професій тощо.

На етапі сучасності, внаслідок соціальних та економічних перетворень, суспільство висуває все більш високі вимоги до особистості, а саме до можливості нею самостійно обрати свій життєвий шлях та досягти поставлених цілей. Тенденції змінюються і під їх впливом змінам піддається і процес самореалізації особистості.

Проблема особистісної самоактуалізації старшого підлітка є однією з найбільш важливих та актуальних у соціально-педагогічній науці. Це обумовлено, насамперед, особливостями даної вікової категорії. Саме старший підлітковий вік характеризується такими специфічними новоутвореннями як почуття дорослості, бажання вести самостійний спосіб життя, потребою в самореалізації тощо. В свою чергу, дитячий заклад оздоровлення та відпочинку надає підлітку можливість проявити себе, розкрити свої потенційні здібності та можливості.

Тому виникає проблема дослідження особливостей розвитку осіб підліткового віку та аналізу їх саморозвитку.

Аналіз вказаної тематики у наукових джерелах, зокрема монографіях, дисертаціях та інших наукових працях, проводився такими вченими, як: І. Бех, О. Безпалько, І. Зверева, А. Рижанова, Н. Агаркова, О. Караман, І. Ковчина, Ж. Петрочко, Л. Анісімов, Л. Артюшкіна, О. Балакірева, Г. Бевз, Р. Вайнола, Т. Василькова, Ю. Василькова, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик, А. Мудрик, А. Полянничко, С. Харченко.

Предметом цього дослідження є особливості самоактуалізації (самореалізації) людини в суспільстві.

Аналіз процесу самоактуалізації людини передбачає, що вона на рівні активізації власного внутрішньо-психологічного самоусвідомлення робить певний свідомий вибір життєвих цілей і шляхів їх досягнення. Упродовж мінливої послідовності епізодів, ситуацій, у кожній з яких «Я» особистості зустрічається з певними проблемами, відбувається докладання зусиль і в міру вирішення цих проблем розгортається процес удосконалення й розвитку.

Не приймаючи викликів, відмовляючись від акумуляції власних життєвих зусиль у вирішенні проблем або вибираючи ті, що є непосильними, людина деградує, звужує можливості самовизначення та потребує психологічної, соціальної або й медичної допомоги. Відмова від вибору в напрямі самоактуалізації та нереалізованість свого потенціалу може обернутися виникненням патології, зокрема нервовими або психічними розладами, соматичними захворюванням або, в найважчому випадку, розвитком метапатології, «згортанням» окремих здібностей, інволюцією, деградацією.

Самоактуалізацію варто розглядати як процес актуалізації підлітком власного потенціалу, внутрішніх ресурсів та використання їх як засобів та способів реалізації суті життєдіяльності. Тобто, мається на увазі, що вказаним дослідженням проаналізовано як саме підліток визначає свої цілі та спрямовує свій потенціал на їх досягнення.

Для сучасного етапу розвитку українського суспільства пріоритетним є напрямок в соціальній роботі, що спрямований на формування підростаючого покоління з активною життєвою позицією. Так, можливості підлітків стали більш широкими і вибір життєвої позиції стало робити легше.

На жаль, кризи, що відбуваються сьогодні у економічному, політичному, культурному житті України, негативно впливають на формування особистості підлітка. Часто підлітки не вміють виявляти

свої бажання, позиції, або не вважають їх цінними для свого майбутнього.

Психолог Г. Костюк вважає, що найбільш актуальним є питання щодо необхідності створення умов для посилення мотивації підлітків до особистісного зростання, розвитку творчого потенціалу особистості та її самоактуалізації, що потребує вирішення нагальної проблеми вивчення умов саморозвитку особистості, її самоактуалізації [1, с. 116].

Рушійні сили розвитку відповідальності особистості першопочатково вбачаються у засвоєнні дитиною зразків соціальної поведінки завдяки пізнанню й виконанню правил різноманітних дитячих ігор. Тут важливо, щоб вони вправлялися у взаєминах кооперації й співпраці. Слід зважати, що дитина формується і морально, і соціально по мірі того, як розвивається й ускладнюється її гра, навчання, праця, як змінюється місце, яке вона займає у системі суспільних відносин, що склалися у даному суспільстві на даному ступені історичного розвитку. Мотивація полягає у зразковості, старше покоління створює тенденції для підростаючого.

Якщо у зрілому віці більшість займаються спортом, то підлітки сприймають це за належне. Власне кажучи, як раніше було з необхідністю отримання диплому спеціаліста відповідного фаху: кожен мав диплом, інакше не було місця працевлаштування, проте зараз поширеною є практика розробки «своєї справи» одразу після школи. Таким чином, підлітки сприймають вже новостворену тенденцію і слідує їй.

Сучасна психологія стверджує, що потреба в реалізації накопичених сил найбільш актуальна саме в підлітковому віці. Вказаний період називають віком «інтеграції самосвідомості» (Л. Виготський) [2], «самоідентифікації» (Е. Еріксон) [3], «відкриття «Я» (І. Кон) [4], віком «пошуку рішень» (А. Мудрик) [5].

Тобто, незважаючи на розбіжності в розумінні джерел розвитку особистості, практично всі наукові школи визнають підлітковий вік сенситивним для саморозвитку, самоактуалізації. З цим варто погодитись, в силу того, що підліток змушений виходити із зони комфорту, адже в його житті наступають численні зміни.

Як доводить Є. Вахромов, у цей період можливий перехід від фантазування, мрій та ігрових мотивів, які домінують у дитинстві, до створення реальних життєвих планів і спроб їх реалізації завдяки багатоступеневій стратегії та саморегуляції. Саме в цей період,

особистість набуває навичок та вмінь, які дають можливість розуміння усіх процесів, що і сприяє більш реальному сприйняттю ними світу.

У цих перших спробах самоактуалізації відбувається співставлення й узгодженість мотиваційної сфери, механізмів когнітивного аналізу і вольових аспектів, що необхідні для виконання задуманого. Успіхи у проявах самореалізації допомагають підлітку формувати ієрархічну структуру мотивів, оволодівати вищими формами емоцій та особистісного смислу. Акт самоактуалізації – це окрема кінцева кількість дій, виконуваних суб'єктом на підставі, свідомо поставлених перед собою в ході самореалізації, цілей і виробленої стратегії їх досягнення. Важливо зазначити: що життєвий шлях має сенс лише, коли є ціль.

Привертає увагу той факт, що в період навчання у старших класах в учнів актуалізуються певні якості:

- самосвідомість – як усвідомлення себе суб'єктом діяльності;
- самовизначення мети та сенсу власного життя;
- самоідентифікація та спрямованість на реалізацію засвоєних соціальних ролей;
- самовдосконалення через розширення суспільних відносин та активну соціальну діяльність.

Звичайно, більшість людей не прагнуть внутрішнього вдосконалення та не шукають умов для самоактуалізації. Як правило, повної самоактуалізації досягають лише дуже обдаровані люди і за оцінкою А. Маслоу [6], їх менше ніж один відсоток. Вказана позиція знаходить підтримку у численних наукових працях. Адже основним аргументом на її підтримку є те, що у всіх однакова кількість часу і практично у всіх однакові можливості, проте результати занадто різні.

Перешкодою для самоактуалізації насамперед є те, що багато людей просто не розуміють свого потенціалу, вони не знають про його існування і не вбачають в цьому сенсу. Проте, не маючи дару, можна розвинути навичку, але вказаний тип осіб не робить і цього.

Для певних людей існує навіть відчуття небезпеки в тому, щоб стати на шлях самоактуалізації. Вони сумніваються у своїх здібностях, навіть бояться проявляти їх. Такі переживання А. Маслоу визначив як «комплекс Іони», який характеризується «страхом успіху, що стає перешкодою на шляху людини до почуття величчя та самовдосконалення».

На думку науковця з питань психології особистості Л. Копець, часто тенденції до самоактуалізації гальмуються також певними нормами, що існують в соціальному та культурному оточенні. Властивість гальмувати мають культурні стереотипи маскулінності, традиційні уявлення про жіночу роль. Такі особистісні прояви, як співчуття, теплота, чутливість, якщо вони властиві людині, іноді можуть не сприйматися в соціальному оточенні.

Окрім того, для самоактуалізації особистості потрібні дуже спеціальні умови. Якщо талановиті одинаки ще здатні самостійно вести боротьбу за себе і свої особистісні інтереси, то для актуалізації вищих потенціалів у загальній масі потрібні сприятливі соціальні; умови і суспільне сприяння. Саме на основі вказаного і роблять висновок, що успіху передуює самотність. Доволі важко знайти своє місце в суспільстві, коли ти не переслідуєш такої ж цілі як і всі інші.

Жодне з існуючих у людській історії суспільств не надавало оптимальної можливості для самоактуалізації всіх його членів.

Не викликає сумнівів той факт, що приналежність до групи і почуття самоповаги – це необхідні умови для самоактуалізації, оскільки людина може зрозуміти себе, лише одержуючи інформацію про себе від інших людей. І навпаки, «існують патогенні механізми, що заважають розвитку особистості, серед яких можна назвати такі: пасивна позиція по відношенню до дійсності; витіснення чи інші способи захисту «Я», зокрема, проекція, заміщення, спотворення справжнього стану речей на противагу внутрішній рівновазі і спокою».

Навик самокритики наявний у малої кількості людей, іншим необхідне суспільство для правильної оцінки себе ззовні та своїх дій. Проте тут важливий аспект відношення особи до слів і сприйняття її іншими, адже надто велика чутливість може стати причиною закомплексованості і припинення роботи над собою, як аспекту витіснення себе із суспільства.

Внаслідок самоактуалізації у старшому підлітковому віці спостерігаються зміни у структурі стилю життя особистості, що безпосередньо впливає на формування системи ціннісних орієнтацій. Якщо особа правильно сприймає свої можливості, то в силу широких можливостей вона може отримувати інформацію та правильно проектувати її задля досягнення власних цілей.

Зрозумілим є той факт, що система цінностей особистості формується протягом усього життя, насамперед, у процесі її

спілкування та діяльності. Проте більш інтенсивно цей процес відбувається у старшому підлітковому віці одночасно з формуванням самосвідомості. Основними у даному віці виступають такі цінності: ставлення до себе та інших як до цінності, чесність, творча спрямованість.

Це зумовлено тим, що на даному етапі підліткового розвитку особа змінює середовище: новий колектив, втрата старих друзів, зміна діяльності, зміна можливостей. Все це сприяє тому, що особистість може змінитись кардинально.

Отже, одним із найважливіших морально-духовних завдань є формування у підлітка готовності до розгорнутої орієнтації в загальнолюдських цінностях. Саме це допомагає підростаючій особистості здійснювати правильний вибір у різних життєвих ситуаціях.

Тому в процесі психологічного консультування з використанням коригуючих методів та прийомів відбувається розвиток моральних цінностей особистості у період дорослішання.

Таким чином, у цьому дослідженні проаналізовано особливості розвитку осіб підліткового віку та їх самосприйняття до можливостей власного розвитку. Визначено особливості самоактуалізації як перехідного етапу в житті підлітка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон ; науч. ред. А.А. Алексеева. – 2-е изд. – СПб. : Речь, 2000. – 415 с.
4. Копець Л.В. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 86-100.
5. Мудрик А.В. Самые трудные годы / А.В. Мудрик. – М. : Знание, 1990. – 62 с.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; под общ. ред. Г. А. Балла. – М. : Смысл, 1999. – 423 с.

Н. І. Джуравець,
зобувач вищої освіти, група Мпвиш-71
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКІВ

Основним інтеграційним ядром індивідуальності є самооцінка особистості, яка багато в чому визначає життєві позиції підлітка, рівень його прагнень та очікувань. Самооцінка впливає на формування стилю поведінки і життєдіяльність людини. Іншими словами, вона обумовлює динаміку і спрямованість розвитку особистості. Самооцінка – це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Оскільки самооцінка належить до ядра особистості, то вона виступає важливим регулятором її поведінки. Від самооцінки залежать взаємини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і дальший розвиток її особистості; є усвідомленням власної ідентичності незалежно від мінливих умов середовища, проявом самосвідомості індивідуума; істотно позначається на ефективності діяльності та становленні особистості на всіх етапах розвитку.

Залежність характеру й продуктивності всіх форм зовнішньої активності суб'єкта від його ставлення до себе знайшла підтвердження у наукових дослідженнях, зокрема, у роботах Р. Бернса, Л. Божович, Т. Драгунової, Д. Ельконіна, І. Кона, А. Леонтьєва, А. Петровського, С. Рубінштейна, Д. Фельдштейна та інших. Праці переконливо доводять, що особливості самооцінки впливають і на емоційний стан, і на ступінь задоволення своєю роботою, навчанням, життям, і на стосунки з оточуючими. Разом з тим сама самооцінка також залежить від зазначених вище факторів. Тому ставлення людини до самої себе є однією з фундаментальних властивостей її особистості.

Метою статті є виявити психологічні особливості формування самооцінки в дітей підліткового віку.

Теоретично самооцінка починає розвиватись уже в ранньому віці. Але тільки в підлітковому віці починає формуватись істинна самооцінка – оцінка людиною самої себе, де перевага віддається критерієві свого внутрішнього світу, обумовлена власним «Я».

Одним із головних моментів бачиться те, що в підлітковому віці відбувається вихід людини на якісно нову соціальну позицію, у якій формується й активно розвивається свідомість і самосвідомість особистості. Поступово відчувається відхід від прямого копіювання оцінок дорослих, зростає опора на внутрішні критерії. Відомо, що найбільш очевидні зміни в змістовній стороні самооцінки підлітків. Це пояснюється тим, що саме в цей період, досить короткий за своєю тривалістю, спостерігається різкий перехід від фрагментарного й недостатньо чіткого бачення себе до відносно повної, всеосяжної Я-концепції. Так, кількість якостей, які усвідомлює у собі старший підліток, у два рази більша, ніж у молодших школярів. Старшокласники в оцінці себе вже здатні охопити майже всі сторони власної особистості – їх самооцінка стає все більш узагальненою. Крім того, удосконалюються також і їхні судження щодо своїх недоліків. Судження підлітків про себе передають їхній настрій, відчуття радості буття. Вони розкривають себе в категоріях, які відображають їх навчальну діяльність, улюблені заняття, інтереси, захоплення; орієнтовані на ідеальну самооцінку, але розрив між їх реальною та ідеальною самооцінкою для багатьох з них не виступає якоюсь травмою. На основі різних досліджень встановлено, що у змісті самооцінки підлітків превалюють головні моральні риси – доброта, чесність, справедливість. Досить високий рівень самокритичності підлітків дозволяє їм визнавати в собі багато негативних якостей, усвідомлювати необхідність їх позбутися [1]. Таким чином, формування самооцінки – характерна риса особистості підлітка. Особливості самооцінки впливають на всі сторони його життя: емоційне самопочуття і взаємини з оточуючими, розвиток творчих здібностей, і успіхи в навчанні. За низької самооцінки підліток недооцінює свої можливості і прагне до виконання тільки найпростіших завдань, що заважає його самоствердженню. Чим вищий ступінь самоприйняття, тим більше підліток вірить у свої власні можливості, успішне завершення починань і тим більших успіхів у підсумку досягає. Однак неадекватно завищена самооцінка також може служити джерелом особистісних проблем. Крім того, самооцінка виступає показником можливих психологічних проблем окремих учнів і взаємин у колективі. Оскільки для підлітка переважно референтною групою є шкільний колектив, проблеми в навчальній діяльності найчастіше виникають саме через невідповідний статус особи в групі в сукупності (а також через або внаслідок) з

неадекватною самооцінкою [2, с. 138]. Незважаючи на наявні численні дослідження самооцінки в дитячому віці, її вважають новотвором підліткового періоду. Дослідники однастайні в описах особливостей самооцінки дітей цього віку, відзначаючи її ситуативність, нестійкість, схильність зовнішніх впливів у молодшому підлітковому віці і велику стійкість, багатосторонність охоплення різних сфер життєдіяльності в старшому підлітковому періоді. Так, С. Рубінштейн, характеризуючи розвиток самосвідомості в підлітків, проводить його через ряд ступенів – від наївного невідання щодо себе до все більш визначеної та іноді такої, що різко хитається, самооцінці. У процесі розвитку самосвідомості центр уваги підлітків усе більше переноситься від зовнішнього боку особистості до її внутрішньої сторони, від більш-менш випадкових рис до характеру в цілому. З цим пов'язані усвідомлення, іноді перебільшення своєї своєрідності й перехід до духовних, ідеологічних масштабів самооцінки. У результаті людина самовизначається як особистість на більш високому рівні [2, с. 130]. Багато дослідників відзначають поступове збільшення адекватності самооцінки в підлітковому віці, пояснюючи це тим, що підлітки оцінюють себе нижче за тими показниками, які представляються їм найважливішими, і таке зниження вказує на більший реалізм, у той час як дітям властиво завищувати оцінку власних якостей [2, с. 225]. У деяких дослідженнях виявлено, що немає значних відмінностей між дівчатками і хлопчиками в здатності до адекватного самооцінювання. Однак здатність адекватно оцінювати інших у дівчаток вища, що пояснюється їх більшою цікавістю до оточуючих. Але слід зауважити, що перенесення знань про оточуючих на своє «Я» у дівчаток не перевищує, а може бути, дещо відставати від аналогічної здатності в хлопчиків. Адекватна самооцінка – реалістична оцінка людиною самого себе, своїх здібностей, моральних якостей і вчинків. Вона дозволяє суб'єкту поставитися до себе критично, правильно співвіднести свої сили із завданнями різної складності та вимогами оточуючих. Завищена самооцінка означає неадекватне завищення в оцінюванні себе суб'єктом, а занижена самооцінка – неадекватне недооцінювання себе суб'єктом. Психологічна стійкість – стійкість особистості до впливів соціального середовища, у тому числі до впливів суб'єктів міжособистісної взаємодії. Науковці представили дані про індикатори різних типів самооцінки підлітків. Так, адекватну самооцінку пророкує достовірно сильна орієнтація підлітка на майбутню професію та висока вчительська оцінка виконання норм

моральної поведінки. Завищену самооцінку викликає в підлітка низька оцінка його поведінки однолітками, занижену ж — низька психологічна стійкість [3, с. 105].

Амбівалентність — внутрішньосуперечливий емоційний стан або переживання, пов'язане з двоїстим ставленням до чогось, що характеризується одночасним ухваленням і відкиданням [2, с. 92]. Так, найбільш значимими й добре усвідомлюваними критеріями свого «Я?» для юнака-старшокласника вважаються комунікативні, вольові та інтелектуальні якості, що дозволяє розглядати їх як підстави ціннісного ставлення підлітка до себе. У такому випадку пізнання себе, формування самооцінки, самоповаги здійснюються в нього передусім під впливом тих людей з кола найближчого спілкування, які розглядаються ним як носії саме цих якостей, розвинених на еталонному рівні. Зміст самооцінок дівчаток стосується більшою мірою усвідомлення й оцінки їх взаємин з іншими людьми. Динаміка оцінних суджень від підліткового віку до юнацького полягає в тому, що оцінні судження підлітків, обумовлені очікуваною оцінкою з боку однолітків, направлені, у першу чергу, на знаходження відповіді на питання: який серед інших, наскільки він схожий на них. У юнаків оцінні судження, які визначаються власним ідеалом, спрямовані на знаходження відповіді на питання, який він в очах оточуючих, наскільки відрізняється від них і наскільки близький до свого ідеалу. Пізніше самооцінне судження молодих людей означене вже синтезом різних видів оцінок оточуючих, результатами діяльності і спрямовані на пошук своєї значущості для інших і для самого себе. Необхідність реконструкції тілесного образу «Я», побудова чоловічої чи жіночої «родової» ідентичності та поступовий перехід до дорослої генітальної сексуальності є одними з основних завдань періоду пубертатного розвитку [3, с. 128]. Такими завданнями багато в чому і визначається розвиток Я-концепції підлітків, зокрема їх самооцінка. У цей віковий період інша людина починає займати в житті підлітка абсолютно особливе місце, що пояснюється зв'язком специфіки сприйняття ним фізичного образу інших. І вже за допомогою сприйняття й розуміння інших підлітків приходить до розуміння себе. При цьому зберігається та сама послідовність, що і в пізнанні якостей іншого, тобто спочатку виділяються суто зовнішні, фізичні характеристики, потім якості, пов'язані з виконанням будь-яких видів діяльності, і, нарешті, особистісні якості, більш приховані властивості внутрішнього світу. На думку вчених, за даними В. Куніцина, в образі сприйманого

людиною будь-якого віку головними для підлітка є фізичні особливості, елементи зовнішності, потім – одяг і зачіска, виразна поведінка. З віком збільшуються обсяг та адекватність оцінюваних ознак; розширюється коло використовуваних категорій і понять; знижується категоричність суджень і з'являються велика гнучкість та різнобічність; у фізичному вигляді іншої людини, одязі, зачісці починають відзначатися ознаки, що відображають характер, своєрідність, індивідуальність, неповторність. Сприйняття підлітком інших людей може бути обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами: характером емоційного ставлення, ступенем розвитку пізнавальних здібностей, розумовим розвитком, емоційно-психічним станом і минулим досвідом. Установка сприймати інших людей певним чином пояснюється також індивідуальними особливостями підлітка, впливом на нього групової думки та стереотипів, що склалися в суспільстві [1, с. 53]. Експериментально доведено, що сприйняття фізичного образу іншої людини у свідомості підлітка потім переноситься і на сприйняття ним самого себе. Так, саме в цей віковий період, коли відбуваються найважливіші перетворення в організмі, коли зовнішній вигляд особи і її фізичні риси починають сильно його хвилювати, тоді відповідність фізичного розвитку дитини стандартам, прийнятим у групі однолітків, стає визначальним чинником у соціальному визнанні, становищі серед інших. Усвідомлення особливостей своєї зовнішності також впливає на формування в підлітка багатьох важливих якостей (наприклад, упевненості в собі, життєрадісності, замкнутості, індивідуалізму). Наукові дослідження доказують, що, починаючи з підліткового віку, загальна самооцінка в дівчаток істотно нижча, ніж у хлопчиків, і ця тенденція безпосередньо пов'язана з самооцінкою зовнішності. У ряді праць виявлено, що «Я-концепція» дівчат сильніше корелює з оцінкою привабливості свого тіла, ніж з оцінкою його ефективності. У юнаків, навпаки, провідним критерієм самооцінки є ефективність тіла. Така залежність багато в чому пояснюється соціально-рольовими функціями чоловіків і жінок. Але разом з тим необхідно брати механізми соціального підкріплення, похідні від існуючих стереотипів, які підтримуються і засобами масової інформації. Характер самооцінки підлітків визначає формування тих чи інших якостей особистості. Наприклад, адекватний її рівень сприяє формуванню впевненості в собі, самокритичності, наполегливості або зайвої самовпевненості, некритичності [2, с. 256]. Виявляється також

певний зв'язок характеру самооцінки з навчальною і громадською активністю. Підліткам з адекватною самооцінкою більш притаманний високий рівень успішності, у них немає різких стрибків успішності, спостерігається вищий суспільний та особистий статус. У них велике поле інтересів, активність їх спрямована на різні види діяльності, а також на міжособистісні контакти, які помірні й доцільні, направлені на пізнання інших і себе в процесі спілкування. Підлітки з тенденцією до сильного завищення самооцінки виявляють достатню обмеженість у видах діяльності та більшу спрямованість на спілкування, причому слабозмістовне. Агресивні підлітки характеризуються крайньою самооцінкою (максимально позитивною, або максимально негативною), підвищеною тривожністю, страхом перед широкими соціальними контактами, егоцентризмом, невмінням знаходити вихід з важких ситуацій. Дані численних досліджень показують, що підлітки з низькою самооцінкою схильні до депресивних тенденцій. Прочому окремі вчені виявили, що низька самооцінка передуює депресивним реакціям чи є їх причиною, інші вважають, що депресивний афект проявляється спочатку, а потім інкорпорується в низьку самооцінку. Відомо, що, починаючи приблизно з семи років, діти активно проявляють здатність до оцінки своєї успішності в різних галузях. Найбільш значущими з них виявилися п'ять: шкільна успішність, зовнішність, фізичні здібності, поведінка і соціальне прийняття. Однак у підлітковому віці шкільна успішність і поведінка стають важливі для оцінки батьків, а три інші – для однолітків. Ми впевнені, що однією з основних особливостей, яка характеризує самооцінку підлітків, є емансипація їх самооцінки, тобто прагнення формувати її незалежно від оцінок інших людей. Усе-таки слід визнати, що людина завжди знаходиться в різного роду соціальних взаємодіях, і їй неможливо уникнути певної залежності від оцінки найближчого оточення. Опираючись на висновки досліджень М. Розенберга, С. Куперсмита, Д. Бахмана, спрямованих на встановлення залежності між формуванням «Я-концепцій» і взаємодією всередині сім'ї, Т. Гекас визначав ступінь впливу, контролю та підтримки з боку батьків на самооцінку підлітків. І в результаті вчений зробив висновок, що обидва ці фактори, як загальний вияв зацікавленості батьків в дитині, позитивно впливають на самооцінку. Дане припущення повністю підтверджується і практикою [2, с. 75]. Науковцями підтверджено, що тепле, уважне ставлення батьків є основною умовою формування й подальшого підкріплення позитивної самооцінки підлітків. Негативний підхід має

зворотну дію: такі діти, як правило, сфокусовані на невдачах, вони бояться ризикувати, уникають участі у змаганнях; їм притаманні такі риси характеру, як агресія і грубість, а також високий рівень тривожності. Крім безпосереднього впливу батьківської оцінки та їх емоційного ставлення до дитини, велике значення на формування самоставлення має стиль спілкування в родині. Так, два виділені види стилю спілкування – «симетричний» і «асиметричний» – різним чином впливають на самооцінку підлітків. Симетричний стиль передбачає спілкування членів сім'ї, засноване на партнерських засадах. Воно сприяє формуванню в дитини системи власних критеріїв самооцінювання, оскільки самоповага підлітка підтримується не тільки поважним ставленням батьків, але й оцінкою ефективності його діяльності. Такий чинник надалі сприяє емансипації самооцінки особи. Асиметричний стиль означає обмеження участі дитини в підготовці та прийнятті рішень, що веде до формування в неї несприятливого самовідношення та образу «Я». Відомо, що соціальна перцепція – галузь соціально-психологічних досліджень, у якій вивчаються процеси та механізми сприйняття й оцінки людьми різних соціальних об'єктів, подій, інших осіб.

Я. Коломінський встановив ряд цікавих закономірностей соціальної перцепції у підлітків:

1) тенденція до завищеної самооцінки соціометричного статусу в низькостатусних учнів і до заниженої – у високостатусних;

2) егоцентричне нівелювання – тенденція приписувати іншим членам групи статус або рівний своєму, або більш низький;

3) ретроспективна оптимізація – тенденція більш сприятливо оцінювати свій статус у колишніх групах [1, с. 57].

Подальші дослідження підтверджують вплив особливостей самооцінки підлітка на його соціально-психологічний статус у класі: чим критичніша дитина до себе і чим вища її самооцінка, тим вищий позитивний соціометричний статус; чим вища самооцінка та рівень домагань, тим нижчий позитивний соціометричний статус чи вищий негативний статус залежно від поведінкових особливостей людини. Це проявляється у ставленні до групи: схильні до раціонального конформізму потрапляють у групу «нехтуємо», схильні до нонконформізму опиняються у групі «відкидала». Причину подібної залежності деякі автори знаходять у зростанні критичності підлітків до себе. При цьому вони вказують на те, що неправильне усвідомлення ними свого становища в колективі нерідко є однією з

головних причин виникнення конфліктних ситуацій. Відхилення в адекватності усвідомлення підлітком свого становища в колективі як у сторону переоцінки, так і недооцінки може призвести до небажаних результатів. Якщо, наприклад, учень переоцінює своє становище, то він, як правило, негативно ставиться до товаришів, проявляючи зневагу. Недооцінка ж сприяє виникненню невпевненості, відчуженості. Самооцінка і педагогічна оцінка знаходяться в основі впливу останньої на самооцінку підлітків. У вітчизняній психології таке питання було всебічно досліджене Л. Божович, яка виділяла дві основні функції педагогічної оцінки: орієнтуючу (вплив на інтелектуальну сферу) і стимулюючу (вплив на афективно-вольову сферу особистості). Їх поєднання формує знання дитини про себе і переживання нею власних якостей, тобто самосвідомість і самооцінку [1, с. 55]. Також результати вивчення показали, що рівень самооцінки підлітків істотно впливає як на якісні показники ефективності інтелектуальної діяльності, так і на час її виконання, якщо в ситуації присутні емоційні чинники. У підлітків з низькою самооцінкою показники якості діяльності в емоціогенних ситуаціях нижчі на статистично значущому рівні, ніж в однолітків з високою самооцінкою, а час виконання діяльності більший. Цю тенденцію автор пояснює гіршою адаптацією підлітків з низькою самооцінкою до емоціогенних ситуацій, що і призводить до виникнення емоційної напруженості, негативно позначається на якісних характеристиках часу виконання діяльності [2, с. 175].

Отже, можемо сказати, що в підлітковому віці починає формуватися вже більш стійка й усвідомлена самооцінка. До факторів, що впливають на цей процес, відносять: взаємини з батьками та іншими членами сім'ї; займане становище (авторитет) серед однолітків і друзів; успіхи в навчанні та ставлення вчителів; фізіологічні дані (зовнішність) і успіхи (сила, витривалість, спритність), а також особисті досягнення в спорті або танцях; особливості характеру.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ананьєв Б.Г. До психофізіології підліткового віку // Сучасні психологічні проблеми вищої школи. – Львів, 1974. – Вип. 2. – С. 50-68.
2. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості: навч. посіб. для закл. вищої освіти. – Київ: Освіта, 1998. – 255 с.

3. Світлична С. П. Особливості розвитку особистості та образу «Я» / С. П. Світлична. – Київ, 2002. – Вип. 20. – С. 127–134.

Н. О. Конишева,
магістр
(м. Хмельницький)

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ ВЗАЄМОСТОСУНКИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Сучасна сім'я і її проблеми служать об'єктом дослідження ряду наук: психології, педагогіки, соціології, демографії, економіки. Фахівці вивчають родину в різних напрямках, але кожен підкреслює важливу роль проблемам дитячо-батьківських відносин.

При вивченні проблеми дитячо-батьківських відносин, ми зіткнулися з тим, що в різних дослідженнях використовується різні поняття, такі як батьківські установки і очікування, батьківські позиції, типи батьківського відносини, сімейні цінності, стилі спілкування.

Під дитячо-батьківськими відносинами розуміємо один з видів людських відносин, який включає в себе систему різноманітних почуттів батьків по відношенню до дитини і дитини по відношенню до батьків, особливості їхньої поведінки, сприйняття, розуміння і оцінок один одного.

Дитячо-батьківські відносини відрізняються від всіх інших видів міжособистісних відносин сильною емоційною значущістю, амбівалентністю, неоднозначністю і суперечливістю.

Особливо важливим у дитячо-батьківських відносинах є поняття особливостей двох підсистем відносин: «відносини дитини до батьків» і «відносини батьків до дитини». Відносини дитини включають ставлення до себе, ставлення до батьків і соціальну адекватність поведінки. Відносини батька включають ставлення до себе як до батька, ставлення до дитини і стиль сімейного виховання. Цілком природним є перенесення в свою сім'ю методів виховання і впливу, які були притаманні батьківській родині [1].

Дитячо-батьківські відносини, як найважливіший детермінант психічного розвитку та процесу соціалізації дитини, можуть бути визначені наступними параметрами:

- характер емоційного зв'язку;
- мотиви виховання і батьківства;
- ступінь залученості батька і дитини в дитячо-батьківські відносини;
- задоволення потреб дитини;
- стиль спілкування і взаємодії з дитиною;
- спосіб вирішення проблемних і конфліктних ситуацій;
- соціальний контроль;
- ступінь стійкості і послідовності (суперечливості) сімейного виховання [3].

Інтегративними показниками дитячо-батьківських відносин є: батьківська позиція; тип сімейного виховання; образ батька як вихователя і образ системи сімейного виховання у дитини.

У психолого-педагогічній науці накопичений значний теоретичний матеріал з проблеми батьківсько-дитячих взаємин. Їх вплив на формування дитячої особистості розглядався в працях О. Вишневського, О. Духновича, Н. Лубенця, А. Макаренка, Я. Мамонтова, С. Русової, К. Ушинського, Я. Чепіги. Експериментальний аналіз специфіки батьківсько-дитячих взаємин проведений у дослідженнях А. Варги, В.Гарбузова, О. Захарова, Е. Ейдемільера, О. Сидоренко, Е. Юстицька та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Практичний досвід роботи із сім'єю показує, що в основі батьківсько-дитячого конфлікту нерідко лежить неправильне батьківське відношення до дитини. Найчастіше батьківсько-дитячий конфлікт спровокований протиріччями в ціннісних орієнтаціях самих батьків. Діти, як правило, розвиваються в руслі ціннісної орієнтації своїх батьків. Таким чином, якщо батьки живуть у стані внутрішнього конфлікту, якщо їх ціннісні орієнтації суперечливі, діти схильні «приміряти» на себе атрибути однієї зі сторін внутрішнього конфлікту батьків і розбудовувати відповідну їм модель поведінки. Якщо батьки говорять одне, а роблять інше: призивають до чесності, але обманюють один одного, вимагають від дитини стриманості, а самі запальні, агресивні й розпущені, то майже неминучим є виникнення в дитини образи й протесту, коли очікувана від неї поведінка відповідає більш високим стандартам, ніж та, що притаманна батькам. При

цьому дитина може настільки розширити модель поведінки, яку їй задали батьки, що її власна поведінка виявиться для них неприйнятною [6; 7].

А. Венгер виділяє чотири типи сім'ї, де мають місце порушення спілкування батьків і дітей. До першого відносяться сім'ї «із травматизацією дітей». Люди, що зазнали насильства в дитячому віці, можуть потім ідентифікувати себе або з агресором, або з жертвою. У тому й іншому випадку почуття болі, сорому, жаху, безпорадності після насильства, особливо з боку батьків можуть стати причинами негативних проявів у підлітковому й дорослому віці.

Другий різновид сім'ї – «нав'язлива». У ній батьки нав'язують себе дитині, вони постійно контролюють її поведінку, що викликає у дитини сором і злість. У батьків у такій сім'ї часто зустрічаються грандіозні, нереалістичні очікування стосовно до дітей. У подібних умовах можуть виникнути маски фальшивої ідентичності, лицемірні ролі, які діти використовують для захисту.

Третій різновид сім'ї – «брехлива». У результаті постійної неправди, що культивується у такій сім'ї, домінуючою емоцією в дитини стає сором, відбувається деперсоналізація, втрачається почуття реальності.

Четвертий різновид сім'ї – «непослідовна, ненадійна». У ній те, що сьогодні схвалюється, завтра засуджується, що вихваляє батько, те критикує мати. У результаті порушується стабільність супер-его дитини, що може стати однією із причин порушення її соціалізації [4].

У будь-якому сучасному суспільстві існують гласні й негласні норми, що регулюють взаємини між батьками й дітьми. Гласні, або ж привселюдні норми регламентуються законом, дотримання їх є обов'язковим, порушення юридично караються законом. Відхід же від негласних норм області права не стосується і регулюється лише мораллю [2].

Аналіз різних досліджень у сфері вивчення взаємин між батьками й дітьми показав, що батьки часто вимагають від дітей тих норм поведінки, які самі не завжди виконують. Цікаво, що до своєї поведінки дорослі, як правило, ставляться більш лояльно, ніж до аналогічної поведінки дитини.

Таким чином, формується нерозуміння, недовіра в процесі внутрішньосімейного спілкування. Основна проблема впливу батьків на дитину полягає в тому, що вони не сприймають ні себе, ні дитину

такими, якими вони є насправді. Часто оцінки своїх дій і вчинків дітей оцінюються батьками за різними шкалами цінностей [8]. У результаті такого виховання психологічна дистанція між батьками й дітьми зростає з кожним роком. Розуміння проблеми часто усвідомлюється самими батьками тоді, коли вже надто пізно ефективно коригувати вже зруйновані взаємини. Тому батькам необхідна психологічна допомога на тому етапі, коли проблема, що назріває і призводить до значного погіршення як психологічного, так і соматичного здоров'я всіх членів родини, батьками ще не досить усвідомлюється. Їм потрібно допомогти опанувати навичками, які сприяли б розвитку позитивних батьківсько-дитячих взаємин.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алексеєнко Т. Ф. Консультування сім'ї. – Ч. 2. Методичні поради для консультування батьків: дитина в сім'ї / Т. Ф. Алексеєнко, О. М. Доукіна, С. І. Жевага. – Київ : ДЦССМ, 2003. – 303 с.
2. Алексеєнко Т. Ф. Тенденції розвитку і класифікація батьківсько-дитячих стосунків в умовах сучасної сім'ї // Збірник наук. праць Української Академії держ. Управління при Президентові України / За заг. ред. В.М.Князева, М.І. Пірен. – Київ : Вид-во УАДУ, 2001. Вип. 1 «А». – 192 с.
3. Баєв Б. Психологічне вивчення учнів. – Київ : Либідь, 2016. – 43 с.
4. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – Київ : МАУП, 2001. – 96 с.
5. Бурлачук Л. Ф., Савченко Е. П. Психодіагностика. – Київ : Рідна шк., 2015. – 100 с.
6. Варій М. І. Психологія. Психологічне розуміння поведінки що відхиляється від норми. – Київ : Рідна шк., 2017. – 37 с.
7. Горецька О.В. Аналіз дитячо-батьківських стосунків як психолого-педагогічна проблема / О. В. Горецька // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Київ, 2005. – Т. XII. Вип. 5. – С. 128-138.
8. Захаров А. І. Як попередити відхилення в поведінці дитини. – Київ : Рідна шк., 2016. – 43 с.
9. Корнилова Т. В. Фактори соціального і психологічного неблагополуччя. – Київ : Рідна шк., 2016. – 107 с.

Д. В. Костенко,
доктор філософії в галузі державного управління,
(м. Київ)

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

На початку ХХІ століття відбуваються суттєві зміни в різних сферах життя людини, зокрема, в освітній галузі. Сучасний етап цивілізаційного становлення вимагає не просто підвищення рівня освіти, а створення відповідного типу мислення і ставлення до швидкозмінних виробничих, технічних, соціальних та інформаційних реалій. Отже, необхідно спрямовувати зміст і методи освіти на формування у студентів умінь оперувати інформацією, володіти комп'ютерними та комунікативними технологіями.

У сучасному суспільстві фахівці повинні володіти навичками аналізу і переробки великих обсягів інформації, інакше, відбуватиметься уповільнення прийняття рішень, а в разі обмеження часу можуть бути допущені помилки в професійній діяльності. В якості інтегрального соціально-особистісно-поведінкового феномена виступає поняття «компетентність».

Компетентісний підхід – це підхід до проектування якості підготовки випускника ЗВО, який наразі базується на провідних поняттях – «компетенція» і «компетентність». Своєю появою цей підхід більшою мірою зобов'язаний інноваційним процесам в освіті: інтернаціоналізації ринку праці та освіти; впровадженню багаторівневої системи вищої освіти та «освіти упродовж життя».

І. Зимня [1] визначає компетентісний підхід як системний, в якому компетенція як категорія покликана забезпечити системну інтеграцію освіти, яка спрямована на зростання системно-професійної якості випускника ЗВО.

Компетентісний підхід – модель освіти, що передбачає розвиток від «мети освіти» до «результату освіти», який можна визначити на атестаційних випробуваннях. Орієнтована на компетенції освіта (Competence-Based Education) почала формуватися в 70-ті роки в Америці.

Поняття «компетенція» було введено Н. Хомським [2] щодо теорії мови, а саме, трансформаційної граматики. У той же час було

показано відмінність між компетенцією (знанням своєї мови мовцем – слухачем) і вживанням (реальним використанням мови в конкретних ситуаціях), тобто, «використання» – є проявом прихованої, потенційної компетенції. Вживання, на думку Н. Хомського, [2] пов'язане з мисленням, реакцією на використання мови, навичками, тобто пов'язане з самим мовцем, з досвідом самої людини. Багато вчених, на чолі з І. Зимнею [3], умовно виділили три етапи розвитку компетентнісного підходу в освіті:

Перший етап (1960–1970 рр.) характеризується введенням в науковий апарат поняття «компетенція», створенням передумов розмежування понять компетенція та компетентність. Тепер починається дослідження різних видів мовної компетенції, вводиться поняття «комунікативна компетентність».

На другому етапі (1970–1990 рр.) категорії компетенція, компетентність вживаються в теорії і практиці навчання мови (зокрема, іноземної), професіоналізму в менеджменті, спілкуванню.

Дослідники розглядають компетенції як заключний результат процесу навчання [4].

Н. Кузьміна [5] розглядає професійно-педагогічну компетентність як «властивість особистості», що складається з наступних видів компетентності:

- 1) спеціальної та професійної компетентності в галузі дисципліни, яку викладають;
- 2) методичної компетентності в галузі методів формування знань, умінь у студентів;
- 3) соціально-психологічної компетентності в області процесів спілкування;
- 4) диференційно-психологічної компетентності в сфері мотивів, здібностей, напрямків студентів;
- 5) аутопсихологічної компетентності в сфері достоїнств і недоліків власної діяльності та особистості.

Третій етап дослідження компетентності як наукової категорії стосовно освіти, починаючи з 1990 року, характеризується появою робіт А. Маркової [6]. У структурі професійної компетентності вчителя А. Маркова виділяє наступні блоки:

- 1) професійні (об'єктивно необхідні) психологічні та педагогічні знання;
- 2) професійні (об'єктивно необхідні) педагогічні вміння;
- 3) професійні психологічні позиції, установки вчителя;

4) особистісні особливості, що забезпечують оволодіння вчителем професійними знаннями і вміннями.

Пізніше А. Маркова [6] виділяє спеціальну, соціальну, особистісну і індивідуальну професійні компетентності У документах і матеріалах ЮНЕСКО позначається ряд компетенцій, які повинні розглядатися всіма як очікуваний результат освіти.

У доповіді міжнародної комісії з освіти для XXI століття «Освіта: прихований скарб» Жак Делор [7] зумовив головні глобальні компетентності.

Відповідно до даних, представлених Радою Європи, було визначено, що для реформ освіти обов'язковим вважається визначення ключових компетенцій (key competencies), якими повинні оволодіти учні, як для успішної роботи, так і для подальшої вищої освіти. В. Хутмахер [8] зазначає, що поняття компетенція є складовою частиною таких понять, як вміння, компетентність, здатність, майстерність. Дослідники дійшли висновку, що поняття «компетенція» може визначатися як «знаю, як».

Відповідно до вищезазначеного, «застосування компетенції в дії». Радою Європи були виділені п'ять ключових компетенцій:

- політичні та соціальні компетенції (здатність приймати відповідальність, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти);

- компетенції, пов'язані з життям в багатокультурному суспільстві (міжкультурні компетенції – прийняття відмінностей, повага до інших і здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій);

- компетенції, що відносяться до володіння усною і письмовою комунікацією (володіння більш, ніж однією мовою);

- компетенції, пов'язані з ростом інформатизації суспільства (інформаційно-комп'ютерна грамотність),

- здатність вчитися упродовж життя.

Відтак, поняття «компетенція/компетентність» як в сучасній, так і зарубіжній психолого-педагогічній науці трактується досить широко.

А. Хуторський [9] наводить такий перелік ключових компетенцій: ціннісно-смилова, загальнокультурна, навчально-пізнавальна, інформаційна, комунікативна, соціально-трудова, особистісна компетенція. Було запропоновано розмежування компетентностей за сферами:

– компетентність в сфері самостійної пізнавальної діяльності, заснована на засвоєнні способів набуття знань з різних джерел інформації, в тому числі позашкільних;

– компетентність у сфері цивільно-громадської діяльності, (виконання ролей громадянина, виборця, споживача);

– компетентність в сфері соціально-трудової діяльності (в тому числі вміння аналізувати ситуацію на ринку праці, розцінювати власні професійні можливості, орієнтуватися в нормах і етиці взаємовідносин, навички самоорганізації);

– компетентність у побутовій сфері (включаючи аспекти власного здоров'я, сімейного буття та ін.);

– компетентність в сфері культурно-дозвілєвої діяльності (включаючи вибір шляхів і способів використання вільного часу, культурно і духовно збагачують особистість).

Тому компетенція виступає як компонент якості людини, як деякі характеристики особистості, що визначають її здібності (можливість, пристосованість, придатність) виконувати певні дії або певний комплекс завдань того чи іншого виду діяльності.

Таким чином, поняття «компетентність» ширше категорії «знання» і включає в себе не тільки когнітивну і операціонально-технологічну складові, а й мотиваційну, етичну, соціальну і поведінкову. Отже, деякі дослідники розмежовують поняття «компетенція» і «компетентність», а деякі використовують їх як синоніми. І. Зимня [1] визначає три основні групи компетентностей:

– компетентності, що відносяться до самого себе як особистості, як суб'єкта життєдіяльності;

– компетентності, що відносяться до взаємодії людини з іншими людьми;

– компетентності, що відносяться до діяльності людини, які проявляються в усіх її типах і формах.

Відповідно до представленого розмежування, поняття «компетенція» відноситься до потенційної якості особистості, а «компетентність» – до «формуючої особистісної якості».

З точки зору психології, компетенції – це внутрішні, можливі, приховані психологічні новоутворення: знання, уявлення, алгоритми дій, система цінностей і відносин, які потім виявляються в компетентностях людини.

У сучасній соціокультурній ситуації особливий інтерес представляють компетенції, пов'язані з соціальною активністю

студентів: комунікативні компетенції, компетенції саморозвитку, інтелектуальні компетенції, громадянські компетенції.

Інший підхід до класифікації компетентностей пропонує О. Субетто [10].

Розроблена ним класифікація компетенцій, включає дві групи компетенцій:

1) перше ядро – класифікаційні компетенції (здатність до класифікації, типологізації, районування і т.п.); компетенції розпізнавальної діяльності; компетенції розумової діяльності; гностичні компетенції, компетенції діагностичної діяльності;

2) друге ядро – мовні, мовленнєві, сенсорні, моторні.

У цілому, в освіті найчастіше вживається поняття «компетенція» – навичка, знання і розуміння (теоретичне знання академічної галузі, здатність знати і розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як необхідна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті).

Тому, компетентність – це сукупність компетенцій, актуалізованих в певних видах діяльності, основа професіоналізму, база, на основі якої виникає майстерність професіонала.

Сучасні дослідники розглядають компетентність як інтелектуально і особистісно-орієнтований досвід що ґрунтується на знаннях, соціально-професійної життєдіяльності людини.

В цілому, вивчення різних досліджень проблеми компетентності/компетенції дозволяє представити основні положення, що стосуються поняття «компетенція»: [3]

1. Компетентнісний підхід, який забезпечує практичну спрямованість професійної освіти.

2. Компетентність тісно пов'язана зі здібностями і підготовленістю особистості, але вона повинна і може бути придбана і натренована в процесі соціалізації, в тому числі у професійній діяльності.

3. При розвитку компетентності центральне значення має придбання і застосування знань

4. Компетентність характеризує досвід соціально-професійної діяльності, компетенція відображає професійно-орієнтоване навчання.

5. Міжкультурна компетенція спирається на систему знань, умінь і здібностей особистості, яка має досвід успішного їх

застосування для встановлення контактів з представниками країни, мова якої вивчається.

Таким чином, в умовах інформатизації освіти актуалізується практична спрямованість підготовки майбутніх фахівців. Тому, однією з методологічних підстав сучасного освітнього процесу в ЗВО є компетентнісний підхід [11].

Отже, компетентність є якістю особистості фахівця-професіонала. Компетенція, що розглядається як результат вмотивованого освоєння знань, дозволяє майбутньому фахівцю знати, «як» розпочати майбутню професійну діяльність, в модельованій виробничій ситуації. Тому, компетенція як якість особистості майбутнього фахівця (здобувача вищої освіти) виступає в якості ключового поняття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М. : Просвещение, 1991. – С. 222.
2. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. – М., 1972. – С. 47-49.
3. Зимняя И.А. Психология слушания и говорения / Автореферат дис. ... д-ра психол. наук. – М.: МГУ, 1973. – 32 с.
4. Леонтьев А. А. Психолого-педагогические основы обновления методики преподавания иностранных языков // Вестник Высшей школы. – 1998. – №12. – С. 14-18.
5. Кузьмина Н.В. Формирование педагогических способностей. – Л., 1961. – С. 38.
6. Маркова А.К. Психология труда учителя. – М., 1999. – С. 24.
7. Делор Ж. Образование: сокровище сокрытое. – UNESCO, 1996. – С. 37.
8. Хутмахер В. Ключевые компетенции для Европы. – 1997. – С. 15.
9. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – С. 58-64.
10. Субетто А.И. Онтология и эпистемология компетентного подхода, классификация и квалиметрия компетенций. СПб. – М., 2006. – С. 72.
11. Вербицкий А.А. Компетентный подход и теория контекстного обучения. – М., 2004. – 84 с.

Л. Д. Кравчук,
*вчитель-методист української мови та літератури,
вчитель вищої категорії,
(м. Красилів)*

РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ. СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

«Дитина далеко не відразу усвідомлює себе як Я; протягом перших років вона скрізь навколо називає себе по імені – так як її називають оточуючі люди, вона спочатку існує для самої себе скоріше як об'єкт для інших людей, аніж як самостійний по відношенню до них суб'єкт».

Уявлення сучасного підлітка про навколишній світ, усвідомлення себе і свого становища в соціальному оточенні формуються в складних умовах суспільства ХХІ ст.

Вивчення особливостей особистості підлітків актуально для сучасного суспільства в психологічному, педагогічному та соціальному відношенні. Для того щоб зрозуміти механізми формування поведінки підлітків, необхідно дослідити специфіку формування їх самосвідомості. Самосвідомість виступає як структура, що визначає особистість і її розвиток. Ось чому так важливо і актуально на сьогоднішній день зрозуміти, які ж фактори сприяють розвитку самосвідомості сучасних підлітків, і створити такі умови, щоб підлітки долучалися до моральних цінностей суспільства. Проблемою самосвідомості займалися як зарубіжні так і вітчизняні вчені.

Підлітковий вік – перехідний період від дитинства до юності в традиційній класифікації (від 11-12 до 14-15 років) підліток стає особистістю. Особа – конкретна людина, учасник суспільних відносин, тобто член суспільства. Особистість – це конкретний індивід, що вирізняється неповторною сукупністю соціально значущих рис, які знаходять свій прояв у його стосунках з іншими людьми.

Вікові етапи особистості: дитинство, підлітковий вік, молода людина, доросла людина. Особистість має біосоціальний характер. Вплив на самосвідомість має спілкування з оточуючими: родина; однолітки; друзі; компанії; учителі.

Психологічні особливості підліткового віку, на думку різних авторів, розглядаються як кризові та пов'язані з перебудовою в трьох основних сферах: тілесній, психологічній та соціальній.

Підлітковий вік пов'язаний з перебудовою всього організму дитини, зумовленого насамперед статевим дозріванням. Прискорюється ріст організму, зміцнюється м'язово-скелетна система, зростає фізична сила. Водночас підлітки підвищено збудливі, їхня поведінка нестійка, дії часто нестримні, безконтрольні. Вони стикаються з численними психологічними проблемами:

- вони стають незалежними від батьків;
- вчать правильно будувати свої взаємини з однолітками;
- виробляють для себе комплекс етичних принципів;
- розвиваються інтелектуально;
- набувають почуття індивідуальної та колективної відповідальності.

Стенлі Холл назвав підлітковий період періодом «Бурі і натиску». Так як у цей період в особистості підлітка існують прямо протилежні потреби та риси. Саме в цей «критичний, перехідний, вибуховий» період навіть благополучна дитина випадає з-під контролю дорослих. У більшості підлітків, як правило, знижується інтерес до навчання, а школа перестає бути для них центром особистісного життя. Здебільшого це спричинено неформованістю навчальної діяльності у молодшому шкільному віці, що не дає змоги задовольнити найактуальнішу потребу підлітка – потребу в самоствердженні.

Криза підліткового віку проходить три фази:

- негативну – фаза ломки старих поглядів, стереотипів, структур;
- апогей кризи – (як правило 13 років)
- посткритична фаза – період формування нових стереотипів та структур.

Початок підліткового періоду характеризується якісним зрушенням у розвитку самосвідомості: в підлітка починає формуватися позиція дорослої людини, де він вступає в нові стосунки з оточуючим світом дорослих, зі світом їх цінностей. Підліток активно засвоює ці цінності, вони складають новий зміст його свідомості як цілі і мотиви поведінки та діяльності, як вимоги до себе та інших, як критерії оцінок так і самооцінки

Самосвідомість підлітка включає в себе всі компоненти самосвідомості дорослої особистості. Підлітків починає хвилювати питання: «Яким я можу постати перед іншими». У зв'язку з цим їх хвилює тіло, обличчя, ім'я. Зовнішній вигляд – предмет дослідження, турботи, наслідування і пошуку індивідуальності. Одяг, зачіска і обличчя – ось предмети першочергової турботи підлітка. Настільки ж важливо в підлітковому віці пройти правильний шлях у ставленні до свого іменні. Саме підліток починає відстоювати своє право на визнання, утверджуючи через своє власне ім'я. Права на визнання у підлітків спрямовані на реалізацію себе у сфері фізичного, розумового й особистісного розвитку. В цьому віці загострена потреба у визнанні «унікальності» при психологічній залежності від однолітків. Починаючи з молодшого підліткового віку до старшого змістовний аспект самооцінки підлітків заглиблюється та переорієнтується з навчальної діяльності на взаємини з товаришами і на свої фізичні якості. У зв'язку зі збільшенням критичності підлітка до себе його самооцінка стає більше адекватною: підліток здатний констатувати як своїх позитивні, так і негативні якості.

У самооцінці стають більше виражені моральні якості. У підлітка з'являється своя позиція. Він вважає себе вже досить дорослим і ставиться до себе, як до дорослого. У нього проявляється бажання, щоб усі ставилися до нього, як до рівного. Прагнення до самостійності виражається в тому, що контроль і допомога відкидаються. У цьому віці посилюється негативізм щодо будь-яких вимог дорослих, яскраво виявляються ознаки емансипації, намагання будь-що демонструвати свою незалежність.

Сучасний підліток живе в світі, складному за своїм змістом і тенденціям розвитку. Це обумовлено, новими суспільними вимогами, що пред'являються до підлітків.

Д. І. Фельдштейн звертає увагу на особливості провідної діяльності дітей підліткового віку в сучасних умовах. За його спостереженнями, сучасні підлітки, з одного боку, віддають перевагу індивідуальному виконанню соціально-важливих справ, при цьому не завжди ідентифікують себе з групою, колективом, намагаються самоствердитися у таких справах, виконуючи їх самостійно.

Отже, один із найважливіших моментів у розвитку особистості підлітка – формування в нього самосвідомості, потреби усвідомити себе як особистість. Самосвідомість є відносно пізнім продуктом розвитку свідомості, що передбачає в якості своєї основи становлення

дитини практичним суб'єктом, свідомо відокремлює себе від оточення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белухін Д. А. Особистісно орієнтована педагогіка. – М., 2005.
2. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості. – Суми : «Еллада», 2012. – 608 с.
3. Вітенко І. С., Борисюк А.С., Вітенко Т. І. Основи психології. Основи педагогіки: Навч.-метод. посібник. – Чернівці : Книги-XXI, 2006. – 200 с.
4. Надольний І. Самосвідомість особистості // Філософський енциклопедичний словник. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
5. Рахімов О. З. Роль морального виховання у формуванні особистості // Класний керівник. 2001. – № 6.

М. В. Ладовниця,
магістрантка
(м. Хмельницький)

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ КОРЕКЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕВІАЦІЙ У ПІДЛІТКІВ

Діагностика та корекція відхилень у поведінці – це майже завжди розв'язання питання про їхні причини. Причинно-наслідкові зв'язки при цьому можуть бути багатомірними та неоднозначними.

Близько 25% відхилень у поведінці неповнолітніх обумовлені так званими пограничними (тобто такими, що лежать на межі між нормою та патологією) нервово-психічними розладами, до яких можна віднести невротичні та неврозоподібні реакції, аномалії характеру, зокрема акцентуації та ін. До їх діагностики, профілактики та корекції доцільно залучити психологів та дитячих психіатрів [1].

Дуже часто простежується зв'язок між різними видами девіантної поведінки та неповноцінністю центральної нервової системи підлітків (частіше це наслідок пологових травм, перенесених у дитинстві тяжких хвороб тощо). У таких підлітків порушені розумова активність, емоційна сфера, темпи статевого дозрівання.

На відхилення поведінки справляють вплив акцентуації характеру та психопатії, а також соціальні чинники: несприятливе оточення, неадекватні умови навчання тощо. Такі порушення можуть мати патологічний або непатологічний характер. Основним диференційно-діагностичним критерієм тут є логічність, психологічна зрозумілість, пояснюваність дивних на перший погляд учинків (у непатологічних випадках) і, навпаки, їхня алогічність, незрозумілість ні з позиції внутрішнього світу самого підлітка, ані його оточення (патологічний рівень). Звичайно, є й перехідні психологічні стани – між характерологічними та патохарактерологічними реакціями [2].

Психологічні девіації також тісно пов'язані з педагогічною занедбаністю, у походженні якої (крім зниження рівня розвитку психічних процесів – уваги, пам'яті та мислення) велике значення має дефіцит особистості, насамперед примітивність сфери потреб та мотивів.

Порушення поведінки за типом підвищеної ефективності пов'язані з прискореними темпами статевого дозрівання, надмірністю проявів типових підліткових реакцій (негативізму, непокори тощо) та наявністю установок на більш дорослий спосіб життя. Асинхронія розвитку проявляється у поєднанні односторонньої зрілості та недостатності інтелектуальних інтересів. У формуванні афективної збудливості значну роль відіграє тип сімейного виховання: прояви авторитарності, примусу, жорстокості тощо [3].

Труднощі роботи з девіантною поведінкою особистості полягає у тому, що, зазвичай, на перших етапах психологічної допомоги підліток чинить опір змінам, не зважаючи на виразні негативні наслідки своєї поведінки. У таких випадках підставою для втручання може бути міра шкоди, яку наносить девіація.

Основні завдання психологічного втручання:

- формування мотивації на соціальну адаптацію або видужання;
- стимуляція особистісних змін;
- корекція конкретних форм девіантної поведінки;
- збільшення гнучкості поведінки за рахунок розширення її варіативності у різних ситуаціях;
- створення сприятливих соціально-психологічних умов для особистісних змін або видужання [4; 5].

До основних методів психологічної інтервенції можна віднести: психотерапію, психологічне консультування, психологічний тренінг, організацію терапевтичного середовища. Шляхи психологічної

інтервенції девіантної поведінки найбільш розроблені у руслі поведінкової психотерапії.

Важливим чинником ризику виникнення адиктивної поведінки є психопатії й акцентуації характеру.

Навіть ті діти, які живуть у гармонійній родині, у підлітковому віці можуть стати соціально дезадаптованими за рахунок проявів психопатичного розвитку або декомпенсації деяких акцентуацій характеру.

У цьому випадку, незважаючи на те що у підлітка є бажання поводитися належним чином, він через різноманітні обставини, пов'язані з міжособистісними стосунками, зробити цього не може. За неправильного підходу негативні прояви посилюються. Якщо ж до акцентуйованого підлітка застосовується правильний педагогічний підхід, його загострені риси характеру згладжуються, компенсуються.

Підліток з нестійкою акцентуацією характеру потребує постійного контролю, вимогливості, дисципліни. Гіпертимний підліток, навпаки, не витримає чіткої регламентації поведінки та постійного контролю. Для нього такі умови будуть згубними, оскільки необхідність підкорятися, пригнічувати свою активність є для нього психотравмуючим чинником. Таких підлітків слід заохочувати до діяльності, яка потребує кмітливості, рішучості, наполегливості. Це можуть бути, наприклад, організація туристських походів, спортивних змагань, різноманітних заходів, де потрібно проявити активність, уміння швидко орієнтуватися, де можна задовольнити прагнення до лідерства, новаторства [6].

Складніше знайти шляхи корекції поведінки підлітків зі збуджуваним типом акцентуації характеру. Підліток повинен, перш за все, зрозуміти особливості свого характеру і сам поставити перед собою мету навчитися контролювати свої спалахи гніву.

Під час психокорекційної роботи бажано проводити індивідуальні бесіди та тренінги, спрямовані на зменшення агресії, посилення самоконтролю та пошук ефективних шляхів досягнення лідерства. Цьому дуже сприяють заняття атлетизмом, єдиноборствами. Задачею психолога є заспокоїти підлітка, переконати його в тому, що він зможе керувати своїм емоційним станом і що цього можна навчитися. Підлітку треба підказати прийоми, за допомогою яких він зуміє відслідкувати в собі момент зародження афективного спалаху та спробувати переключити увагу на інші

почуття чи об'єкти, не даючи можливості своєму роздратованню блокувати мислення [3; 7].

Епілептоїдам у силу їхньої інертності та педантичності дуже допомагають заняття, які вимагають монотонності, точності, посидючості. Це перш за все різьблення, мозаїка, граверні роботи. Слід заохотити підлітків до цих видів діяльності, допомогти їм досягти успіху в них, підказати, що, коли їх охоплює почуття туги й злобного настрою, найкраще зайнятися улюбленою справою.

Істероїдні підлітки повністю можуть задовольнити свою потребу бути в центрі уваги, беручи участь у художній самодіяльності, виступах молодіжних естрадних ансамблів, виконуючи обов'язки диск-жокея в школі на дискотеках, екскурсовода в шкільному музеї тощо. Надалі їм можна порекомендувати професії адміністратора, офіціанта, манекенниці, тобто такі види діяльності, де вони будуть «на виду» [8].

Слід підкреслити, що такі підлітки охоче беруть участь у групових психокорекційних заняттях і їхнє включення в будь-яку групу значно полегшує працю психолога: вони демонструють несподівані засоби спілкування, оригінальні шляхи виходу з конфліктних ситуацій, створюють цікаві сюжети оповідання. Бажано тільки, щоб вони під час занять вчилися слухати й розуміти інших, допомагати їм, співпрацювати, а не сприймати іншу людину як засіб для досягнення своїх цілей. В індивідуальній роботі з такими підлітками необхідно поступово уточнювати реальні цілі їхньої діяльності, навчати їх довгострокового прогнозу та різноманітних засобів досягнення своїх цілей, без втручання за межі особистості іншої людини.

Нагадуємо, що в основі декомпенсацій психопатій і тимчасових дезадаптацій акцентуацій характеру полягає вразливість підлітків з відхиленнями в характерологічному розвитку щодо певних ситуацій. Так, у випадку відхилення характеру за гіпертимним типом це будуть ситуації, що вимагають від підлітка уміння стримувати прояви своєї бурхливої енергії. Наприклад, їм украй важко сумлінно виконувати монотонну роботу.

При істероїдному відхиленні в розвитку характеру найскладніша для підлітка ситуація, коли він відчуває нестачу уваги до себе. При нестійкому типу акцентуації – ситуація, у якій необхідно проявити свої вольові якості; при епілептоїдному і збуджуваному – ситуація ворожих і конфліктних ставлень. У всіх випадках причиною соціально дезадаптованої поведінки підлітка з характерологічними

відхиленнями є зіткнення підлітка зі своєю типовою ситуацією, що йому її важко розв'язати.

Суть психокорекційної роботи з підлітками групи ризику, яким властиві патохарактерологічні відхилення, полягає в тому, щоб надати можливість кожному з них пережити під час гри патогенну для його характеру ситуацію та знайти шляхи підвищення здатності в її розв'язанні. З цією метою застосовується метод психодрами. Підліток за допомогою особливих психологічних прийомів уводиться в ситуації, що з різних причин є важкими для нього, загрожують небезпекою «зриву», тобто декомпенсації. Розігрування такої ситуації надає можливість нібито «знеболити» психотравмуючі моменти, пережити психологічні конфлікти й відреагувати на них, досягти розуміння своїх внутрішніх проблем і засобів їхнього розв'язання [9].

Таким чином, стратегічними цілями корекції девіантної поведінки можуть бути: формування конструктивної мотивації (позитивних цінностей; орієнтація на виконання соціальних вимог та самозбереження); інтеграція індивідуального досвіду; удосконалення саморегуляції; підвищення стійкості до стресів та розширення ресурсів особистості: виробка життєво важливих навичок та вмінь; усунення або зменшення проявів дезадаптивної поведінки; розширення соціальних зв'язків та позитивного соціального досвіду особистості; підвищення рівня соціальної адаптації.

Отже, корекція девіантної поведінки – це процеси морально-психологічної перебудови людини, які сприяють внутрішній переорієнтації системи духовних цінностей, формування почуттів відповідності і причетності до минулого, сучасного і майбутнього. Таким чином можливо вважати провідною метою корекції девіантної поведінки досягнення поведінкових змін.

Психокорекційні заходи можуть бути:

а) спеціальними (нормалізація окремих властивостей особистості, а саме: агресивності, ригідності, тривожності, підозрливості, зверхності);

б) програмованими (на відміну від імпровізованих);

в) симптоматичними (корекція симптомів) із наступним переходом до особистісно-орієнтованих;

г) спрямованими на корекцію особистості та її поведінкових особливостей;

д) груповими [10].

Таким чином, психокорекційна робота з підлітками, у яких наявні психологічні девіації, будується на використанні когнітивних (формування здатності до аналізу ситуації, своїх переживань, до логічного пошуку шляхів розв'язання конфліктів неагресивними методами), емоційно-вольових (рольове розігрування критичних життєвих ситуацій; навчання конструктивним формам поведінки) та поведінкових (оволодіння техніками саморегуляції для стримування небажаних поведінкових імпульсів) способів корекції. Така побудова обумовила і вибір методів роботи: групова дискусія, рольове програвання моделей бажаної поведінки, психогімнастика, ауторелаксація.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондарчук О. І., Вакуліч Т. М. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / О. І. Бондарчук, Т. М. Вакуліч. – Київ : Наук. світ, 2010. – 230 с.
2. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : [навч.-метод. посіб. до спецкурсу соц.-пед. циклу «Профілактика девіант. поведінки підлітків для студ. спец. «Соц. педагогіка»] / Вольнова Леся Миколаївна. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. — 224 с.
3. Грись А. М. Теорія і практика підготовки психологів до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми / А. М. Грись; НАПН України, Ін-т психології Г. С. Костюка НАПН України. – Київ : Геопринт, 2013. – 280 с.
4. Кошова І. В. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / Кошова І. В., Кресан О. Д.; Ніжин. держ ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 167 с.
5. Лобанова, Алла Степанівна. Соціально-психологічні аспекти роботи з підлітками, схильними до девіацій : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А. С. Лобанова, Л. В. Калашнікова. – Київ : Каравела, 2012. – 367 с.
6. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / Н. Ю. Максимова. – Київ : Либідь, 2011. – 516 с.
7. Бездольна В. Асоціальна поведінка підлітків 13-15 років. Соціально-психологічні особливості / Віта Бездольна // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – № 15/16. – С. 69-71.

8. Вороніна О. Погана поведінка дитини: як розпізнати мету і що робити / Олена Вороніна // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – № 15/16. – С. 85-90.

9. Зобенько Н. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх / Н. Зобенько // Рідна шк. – 2012. – № 3. – С. 36-39.

10. Третиннікова Л. Діти з девіантною поведінкою : особливості діяльності працівників психологічної служби / Л. Третиннікова // Соц. педагог. – 2014. – №7(лип.). – С. 4-9.

Т. В. Мазур,
магістр з психології
(м. Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ ДОРОСЛОСТІ ПІДЛІТКА ЯК СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Усі ми пам'ятаємо себе у підлітковому віці. Дорослість кожен трактував як свободу, повну самостійність. Коли: «Я не маю потреби в наказах і заборонах, командах та оцінках, ніхто не повинен думати за мене й відповідати за мої вчинки, за мене ніхто не повинен приймати рішення. Я добре знаю що хочу і все роблю сам» [1].

Дорослішання є етапом онтогенезу людини, який триває від 11 до 20 років і охоплює підлітковий вік, ранню та зрілу юність. Головною його особливістю є перехід від дитинства до дорослості. Період дорослішання характеризується якісними і кількісними змінами у біологічній, психологічній, особистісній і соціальній сферах людини. Підліток і юнак відкривають для себе свій внутрішній світ, ідентифікують себе в соціумі, обирають життєвий шлях на основі ціннісного і професійного самовизначення. Особливо актуальними в період дорослішання є потреби особистості у самоствердженні, самовираженні, самореалізації і саморозвитку.

Підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка (інтенсивний, нерівномірний розвиток і ріст організму, особистісні новоутворення та ін.) породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у

самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими.

Період охоплює від 11-12 до 14-15 років, що відповідає середньому шкільному вікові, тобто 5-9 класам сучасної школи. У цей період в особистості дитини відбуваються складні і суперечливі зміни, на підставі чого його ще називають важким, критичним, перехідним.

Перехідний вік, важкий підліток – ці слова, як заклинання, повторюють батьки і вчителі, маючи на увазі, що «треба просто перечекати та пережити». Спірне твердження, проте саме визнання цього періоду як особливого – вже величезний прогрес на сьогоднішній день. Ще зовсім недавно нові потреби особистості, що дорослішає вважали просто примхами і відмахувалися від них, не вникаючи в суть [2].

Це кризовий період, що майже завжди ці зміни супроводжуються появою у підлітка суб'єктивних труднощів. Ускладнюється і його виховання, оскільки підліток не підкоряється ефективним щодо молодшого школяра впливам дорослих, у різних формах проявляє непослух, опір і протест (упертість, грубість, негативізм, замкненість).

Дослідження соціальних інститутів дорослішання на основі методу параметричної оцінки психосоціальних середовищ дозволяє констатувати кілька проблем виховання, що перешкоджають відтворенню дорослості: міфологічність, асубкультурність, стратифікація, аномічне, псевдодіяльність, нерелексивність.

Міфологічність (спотворення педагогічних смислів виховання дорослості). У школі феномен дорослості нерідко усувається з простору осмислення цілей діяльності виховання (що робить її цілі міфологічними). Міфологічність задається відсутністю цілісного розуміння феноменів самостійності, ініціативності, відповідальності підлітків. Наприклад, самостійність розуміється педагогами як «самостійність у навчальній діяльності», яка в педагогічному свідомості не пов'язана із соціальною самостійністю, що трактувалася педагогами як «свавілля», «вседозволеність». І така трансляція розуміння самостійності ускладнює прояви ініціативи, свободи вибору діяльності у підлітків, так як трансляція «свободи» дається в позитивному значенні «дозволеної бездіяльності». У свою чергу, підлітки розуміють свободу як протиставлення відповідальності. Педагоги розуміють відповідальність як «обов'язок», «відчуття провини за діяння», тому у підлітків свобода асоціюється з

дитинством, легковажністю, що вступає в протиріччя з почуттям дорослості, прагненням до самостійності, ініціативності, відповідальності. Тому дорослішання виявляється психологічно не забезпеченим і, як наслідок, стихійно набуває форму «боротьби за рівноправність з дорослими» – конфліктного протистояння [2].

Асубкультурність (нехтування розумінням субкультури підлітковості). Асубкультурність виховання як бар'єр дорослішання породжується відсутністю у дорослих інтересу до захоплень, цінностей, культурним пріоритетам підлітків, до їхньої субкультури, до їхнього світу, що породжує ряд герменевтичних проблем і становлення контркультури (опозиції до культури дорослих) підлітковості. Проблема полягає в тому, що в більшості соціальних практик образ підлітка не обговорюється спеціально, обговорюється дорослий, який потрапив в специфічні умови виховання, тому що образ підлітка зазвичай зв'язується зі специфічними виховними завданнями, що виходять не з підлітка. Як критично зауважує В. А. Петровський: «Прагнення одягнути дитинство в гранітні береги жорстких правил поведінки – характерна риса сучасного «дорослого світу». Асубкультурність виховання обумовлює розпад дитячо-дорослої спільності. Можливо, це пов'язано з тим, що «в традиційних підручниках педагогіки діти не шумлять, їх ніби й зовсім немає. Жоден підручник не говорить про те, що є діти-бешкетники, діти сором'язливі, діти-тугодуми, що у дітей є своє життя». А. Г. Асмолов пояснює сформовану асубкультурність тим, що педагогіка була вбудована в культуру корисності і в ній переважала орієнтація на усередненого слухняного учня. У дослідженні М.В. Осоріна показано, що сучасна культура дітей все більше самовизначається, а її досягнення відкладаються в традиції, закріплюються в фольклорі; тому «дитячість» цього фольклору стала більше кидатися в очі. Так, наприклад, невід'ємна частина сучасної підліткової субкультури - садистська поезія – проникнута демонстрацією перевернутого ставлення до цінностей. Така творчість свого роду доказ своєї «зрілості» через демонстрацію власної порочності: «Мама за двійку нашльопала сина, Вночі він взяв кочергу з каміна... Можна тепер цілий рік не вчитися: Мама надовго застрягла в лікарні». В цій ідеї суперменства приваблива для підлітків, перш за все, автономність: в будь-якій ситуації супермен може обійтися без сторонньої допомоги, вибратися з каверзних обставин, він грає життям, а не вона їм [2, с. 182]. Але сама підліткова субкультура – не стільки протистояння

дорослим, скільки захисна функція при втраті інших первинних спільнот які захищають (сім'я, клас), а також імітація більш складного, ніж раніше спільноти. Відповідно, конфлікт з дорослими – не причина, що породжує субкультуру, а її наслідок (причина – бажання відновити характерну для первинної групи систему відносин).

Стратифікація як проблема дорослішання в традиційних виховних практиках визначається жорстким відділенням віку, відсутністю різновікових колективів. Вікова диференціація полегшує роботу педагогам, але ускладнює дорослішання дітей через відсутність турботи про молодших як форми прояву дорослості і наслідування старших для дорослості. А.С. Макаренко, І.П. Іванов свого часу зрозуміли і роз'яснили, що процес виховання принципово відрізняється від процесу навчання, якщо ці процеси протікають в колективній формі, тому що вимагають абсолютно різних колективів.

Процес навчання протікає тим краще, ніж однорідніше колектив: один вік, один рівень знань, подібні здібності до навчання і т. п. Навпаки, процес виховання потребує і різновікового колективу, де він природно здійснюється за рахунок передачі життєвого досвіду від старших до молодших. Якщо принцип різновікової взаємодії порушується, починають переважати «кланові» інтереси, провокують підлітків на «застрявання» в своїй стратегії, на сприйняття перекручених ознак дорослості. Замикаючись в таких угрупованнях, відокремлюючи від інтересів інших вікових груп, підлітки невидимо для педагогів і непомітно для себе щодня вправляються в соціальній глухоті, з чого проростають соціальна пасивність і схильність до об'єднань мафіозного типу (мафія – це не завжди післяурочні «розборки», вимагання грошей як «даніни» більш старшого віку, вона проявляється в прихованих формах, в круговій поруці, у взаємному «пробаченні» моральних беззаконь). В таких умовах з'являється негативний полюс соціальної зрілості – «інфантильний мілітаризм» [3].

Аномічне. Виховання не витримує конкуренції з «просвітництвом» засобів масової інформації, що дають явні орієнтири підлітку, як треба виглядати дорослому (мода), що треба мати дорослому (реклама), як треба жити дорослому (блогерство). Втрачаються авторитети в реальному житті (педагоги, батьки), починають переважати джерела знеособлених «виховних» ідей. Для підлітків таким джерелом стає «невидима і анонімна фігура».

Соціальна аномія полягає в тому, що вихователі як носії норми відкидаються підлітками, а самі норми дорослішання стають безликими. В таких умовах виховання можливо як інтерпретація суспільства в пошуках дорослішання разом з підлітками.

Псевдодіяльність. Ця проблема організації виховання обумовлена переважанням в практиці недіяльнісних форм виховання. Реалізуються «діяльності» з орієнтуванням на процес: ігри, шоу, конкурси, а не на продукт з соціальною значущістю. Крім цього, у традиційно монологічних виховних практиках важко реалізувати продуктивні діалогові форми виховної діяльності, які могли б бути основою позиціонування соціальної дорослості підлітками. У традиційних практиках виховання мало діяльнісних форм з соціально-культурними ритуалами для осмислення підлітком власної дорослості.

Нерефлексивність. Проблема обумовлена тим, що не рефлектуються стереотипи ставлення до дитинства, вкорінюються стереотипи про Дорослого, який передбачає життя підлітка наперед, а підлітку залишається лише слухатися. Небезпека цих стереотипів полягає в тому, що вони засновані на переконанні, ніби про об'єкт управління – дитинство – дорослі знають все. Але впевненість в такому знанні ілюзорна. В принципі неможливо побачити дитинство, очищене від рефлексій дорослого осмислення. Логічно несумісне поєднання вимоги «дорослості» (дорослої поведінки) з очікуванням «дитячості» (дитячої поведінки) – та структура, всередині якої знаходить свою психологічну реальність суперечливий стереотип дитини як «дорослого недорослого» або «недорослого дорослого». Нерефлексивне ставлення дорослих до дітей Я. Корчак називав «протекціонізмом», розуміючи під цим демонстративне заступництво дітям, постійне прагнення робити все за них (так краще). «Треба остерігатися змішувати хороше зі зручним. Ввічливий, слухняний, зручний, і думки немає про те, що буде внутрішньобезвільний і життєво немічний». Важливо перестати судити про дитину тільки з точки зору майбутнього, переконуючи тим самим, що зараз він – ніхто: «Я ніхто ... Кимось можуть бути тільки дорослі. І я трохи старший ... ». Виготський Л.С. писав: «Особистий досвід виховання робиться основною базою педагогічної роботи. Строго кажучи, з наукової точки зору, не можна виховувати іншого, можна тільки виховуватися самому (рефлексувати)» [3].

Таким чином, виявлення психосоціальних проблем дорослішання в традиційних виховних практиках дозволяє відрефлексувати проблеми і конструювати виховні практики нового покоління [3, с. 6].

Вже більше століття ведеться дискусія про те, якими факторами зумовлений психічний та особистісний розвиток підлітка: біологічними чи соціальними. Проблема біологічного чинника пов'язана з тим, що саме на цей вік припадають кардинальні зміни в організмі дитини, розгортається процес статевого дозрівання.

Враховуючи різні теорії, можна стверджувати, що особливості проявів і перебігу підліткового періоду залежать від конкретних соціальних обставин життя і розвитку підлітка, його соціальної позиції у світі дорослих. Вирішальна роль у його психічному розвитку належить передусім системі соціальних відносин (відносин із навколишнім світом). Біологічний чинник впливає на підлітка опосередковано – через соціальні стосунки з оточенням [4, с. 194].

Школа є одним із найважливіших інститутів соціалізації. Її тип, особливості клімату в шкільному колективі істотно впливають на формування особистості школяра.

У підлітковому віці основним соціальним середовищем дитини залишається навчальний заклад, що закладає та корегує його характер і світогляд.

На цьому етапі виникає специфічний комплекс потреб, що виражається у прагненні знайти своє місце серед ровесників, вийти за межі дитинства та приєднатися до життєдіяльності дорослих.

Провідними видами діяльності являються міжособистісне спілкування з ровесниками і дорослими та діяльність близької за вподобаннями, що і включає в себе навчання на обрану підлітком спеціальність [1, с. 57].

Навчальний заклад стає цим колом спілкування де, спілкуючись з старшокурсниками та викладачами підліток засвоює суспільно-значущі критерії оцінок, цілі та мотиви поведінки, способи аналізу та дій щодо навколишньої дійсності, усвідомлює майбутнє своєї професії, здобуває уміння та навички, і отримує авторитетів у даної спеціальності; де спілкуючись з одногрупниками-ровесниками виникає підтримка в здобуванні професії, мотивація що є наслідком дружби та конкуренції у прагненні бути кращим.

У психолого-педагогічних дослідженнях аналізується образ і характеристики педагога як посередника в освоєнні дорослості підлітком.

Дорослий для дітей – це посередник, фігура, яка забезпечує зустріч дитини з його потенційними можливостями, з ідеальною формою його існування. Дорослий повинен зберігати пам'ять про власне дорослішання. І цей досвід, який було збережено в пам'яті, повинен бути відкритий дітям. Тоді Дорослий стає для дітей тим, хто пережив той же, що і вони, але дещо більше. «Тому дорослий – це той, хто здатний з іронією поставитися до того, що відбувається – адже для нього нічого не нове». Він може говорити про свої невдачі, але тільки на тлі успіхів і перемог. Ниюча і роздратована людина не сформує позитивний образ дорослості. Нарешті, Дорослий – це успішний професіонал. У цьому сенсі педагог – перший дорослий, якого діти бачать «в роботі», поза повсякденних турбот. Учитель постає перед дитиною як Дорослий, якщо діти бачать його професійну роботу, його відповідальність. Кожен з педагогів-гуманістів – це педагог, який розмірковує над своєю працею, що просуває його і робить це заняття важливим фактором виховання дітей, їх дорослішання.

Для психології дорослішання і виховних практик нового покоління важливо осмислення завдань посередництва, так як функція посередника може і не забезпечувати вирішення його завдань. В силу якихось обставин дорослим не вдається передати підлітку ідеальну форму, значить, ідея не «переправляється» з дорослого життя в дитячу і не стає реалією – це криза виховного простору, в якому відбувається «трансляція культури».

Під педагогічною підтримкою розуміється процес спільного з дитиною визначення його власних інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод (проблем), що заважають йому зберегти свою людську гідність. Базовий принцип концепції педагогічної підтримки – спільне з дитиною рішення його проблем. Ефективність вирішення проблем обумовлена не тільки знанням підходів педагогічної підтримки педагогом, а й його соціально-особистісними якостями.

У ставленні до підлітків дорослі впадають то в одну, то в іншу крайність. Те вважають їх як і раніше маленькими дітьми, які не перебудовуючи в спілкуванні, і вимагають беззаперечного підпорядкування. Те, навпаки, ставляться до них із зайвою трепетом, бояться зайвий раз потурбувати, обмежити свободу, як ніби цей в

період розвитку людина знаходить якісь сакральні властивості. При всій відмінності підходів їх результат негативний: в першому випадку батьки отримують бунт, тотальне заперечення і ігнорування вимог, у другому – таке ж нехтування звичайними обов'язками, але з усвідомленням повного права на таку позицію. Істина, як це зазвичай буває, знаходиться посередині.

Існують дві небезпеки, пов'язані для педагога з втратою статусу Дорослого. Діти розчаровуються, оскільки замість дорослих – людей самостійних, рішучих і успішних – вони зустрічають «невмілих техніків», які працюють всіх боячись, остерігаючись ними ж придуманих правил. Інша небезпека, пов'язана для педагога з втратою статусу дорослого, таїться в повному зануренні в життя дітей. Тому педагог-дорослий оберігає свою автономію, зберігає і культивує свої дорослі заняття і інтереси.

Від того, якими підлітки бачать педагогів (і інших громадських дорослих), залежить, яке складеться у них розуміння дорослому житті: будь-які соціальні інститути спочатку представлені дитині в їх персональному вимірі. Відповідно, дорослішання залежить від позиції дорослого співтовариства і сформованого в ньому образу Дитинства і можливостей являти собою образ дорослості, від позиції дитячого співтовариства і прийнятого в ньому образу Дитинства і дорослості. Від цього взаємоприйняття залежать відносини двох світів: дітей і дорослих.

У перехідному віці внутрішні проблеми підлітка, пов'язані зі становленням його особистості, пошуком себе, свого місця в житті, накладаються на зрослі вимоги до нього від соціуму, перш за все – в школі. І якщо до цього дитина прагнув «бути хорошим», що означало намагатися виконувати всі завдання, отримувати гарні оцінки, по можливості демонструвати хорошу поведінку, то тепер ті ж дії викликають у нього внутрішнє відторгнення. Адже в своїх очах він вже не дитина, а доросла, а загальноприйняті патерни поведінки залишаються тими ж. В результаті шкільна програма ускладнюється, але через неприйняття самої форми подачі та перевірки знань уваги навчання приділяється менше, ніж мало б бути.

Проблеми підлітків в школі часто взагалі ніяк не пов'язані з навчанням. Набагато більше їх хвилює визнання однолітків, отримання нового соціального досвіду, приналежність до значущої для них групи і пошук свого місця в ній. Значить, щоб зацікавити підлітка навчанням, вона повинна бути не метою, але засобом –

способом отримання лідируючої позиції в групі, підвищення авторитету серед однолітків.

Дорослий світ завжди вносить свій зміст в соціальну діяльність дітей. Інше питання – чи відбувається це відповідально і з усвідомленими соціальними намірами або деструктивно і безвідповідально.

Як бачимо, підліткам не завжди легко знайти свій шлях у дорослішанні. Те, що відбувається з ними тепер обов'язково відобразиться на їхньому: психологічному, фізіологічному та соціальному стані. Але як ми – дорослі побудуємо їм сьогодні, так і вони побудують майбутнє нам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреева Г. М. Психология социального познания : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 228 с.
2. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. – СПб, 2009.
3. Психология взросления и воспитательные практики нового поколения : учеб. пособ. / под ред. О.А. Фиофанова. – М., 2012.
4. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія : навч. посіб. – Київ : Академвидав, 2006. – 360 с.

Т. В. Матвійчук,

*кандидат психологічних наук, доцент
(м. Хмельницький)*

ГРУПОВА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ ГРУПИ РИЗИКУ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ НАПРЯМ ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

У час радикальних суспільних змін найвразливішою категорією населення є діти. Для них не існує «короткострокових наслідків» – перехідний етап у житті суспільства співпадає із періодом незадоволених у дитинстві емоційних потреб.

Збільшується кількість функціонально неспроможних сімей, віддаляються від виконання в повному обсязі виховних завдань

заклади освіти, згортається робота з дітьми за місцем проживання, зменшується кількість бюджетних гуртків... Унаслідок цього зростає кількість неповнолітніх, які залишились наодинці зі своїми проблемами.

Особливості підліткового віку найбільш істотно виражені віковими межами, які характеризуються такими назвами: «перехідний», «переломний», «важкий», «критичний». Основний зміст цього періоду – перехід від дитинства до дорослості – обумовлює специфічні особливості всіх сторін психосоціального розвитку особистості: фізичної, розумової, моральної, соціальної тощо.

Основним протиріччям цього віку вважають прагнення бути дорослими і разом з тим – відсутність соціального досвіду, невідповідність між фізичною і соціальною зрілістю. Це призводить до неусталеності в поведінці підлітка, боротьби між його різними спонукальними мотивами та прагненнями.

Ризик – це ситуативна характеристика проблемної діяльності, що означає невизначеність її наслідків, за якої можливі альтернативні варіанти помилки або успіху. На основі поняття ризику виникає поняття групи ризику.

Групи ризику – це збірне поняття, що позначає категорії дітей, чий соціальний стан за тими чи іншими ознаками не має стабільності, які практично не можуть поодиночки перебороти труднощі, що виникли в їхньому житті, в результаті впливу негативних зовнішніх факторів. Фактично мова йде про два аспекти ризику: для суспільства, що створюють діти даної категорії, та для самих дітей (втрати життя або здоров'я, сприятливих умов для повноцінного розвитку тощо).

Відповідно до дослідження ЮНІСЕФ «підлітки груп ризику (ПГР) – це діти та молоді люди (вікова група 10–19 років, дівчата та хлопці), які внаслідок своєї поведінки найбільше наражаються на ризик інфікування ВІЛ, а саме: споживають ін'єкційні наркотики з використанням нестерильного ін'єкційного інструментарію; практикують незахищені статеві контакти внаслідок сексуальної експлуатації, включно з тими, хто став жертвою торгівлі людьми, тими, хто має незахищений (часто примусовий) секс за винагороду; хлопці, які мають незахищений анальний секс з чоловіками, в тому числі за винагороду.

За даними соціологічних і психологічних досліджень підліткам групи ризику властиві такі особистісні і поведінкові особливості:

– Відсутність цінностей, прийнятих у суспільстві, (творчість, жага пізнання, активна діяльність). Вони переконані у своїй непотрібності в суспільстві, неможливості досягти в житті чогось самотужки, своїм розумом і талантом, посісти гідне місце серед однолітків, добитися матеріального благополуччя.

Серед цінностей у дітей групи ризику на першому місці – щасливе сімейне життя, на другому – матеріальне благополуччя, на третьому – здоров'я. У той же час ці цінності вважаються дітьми недоступними в житті. Висока мета у поєднанні з недосязністю породжує внутрішній конфлікт, що стає одним з джерел стресу.

– Підвищений рівень тривожності, агресивності та імпульсивності. Націленість на активні пошуки форм самоствердження через «особливе», «цікаве» проведення часу, легке життя, прагнення одержувати від нього лише задоволення – «незвичайне», «ризиковане», «доросле» і т. п.

– Зміна спрямованості інтересів дітей – проведення вільного часу в під'їзді, на вулиці, подалі від будинку тощо, відчуття повної свободи (втеча з дому, подорожі, ситуації переживання ризику й т. п.).

– Психічна і соціальна незрілість, інфантильність, недостатнє засвоєння норм поведінки, постійна надлишкова залежність від інших, підлеглість, готовність слідувати за негативними лідерами.

Зазначені характерні особливості підлітків групи ризику постійно виявляються у діях – на заняттях, у вільний час, у родині, у компаніях друзів.

Уразливі підлітки – ті, які наражаються на ситуативний ризик і знаходяться в одному кроці від ризикованої поведінки.

Основними причинами готовності до наркотизації є наступні обставини життя підлітків: пияцтво одного чи обох батьків; асоціальна поведінка (дармоїдство, жебрацтво, злочинство, проституція та ін.); влаштування на квартирі батьками осередків для кримінальних та асоціальних елементів; сексуальне розбещення батьками власних дітей, торгівля ними; вбивство одного з батьків на очах дітей; відбування одним із батьків строку тюремного ув'язнення; лікування одного з батьків від алкоголізму, психічного захворювання; жорстоке поводження з дітьми (побиття з нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, голод і т. п.); залишення малолітніх дітей одних без їжі й води; відсутність даху над головою, блукання разом із батьками без засобів до існування й відсутність постійного місця проживання; втечі з дому, конфлікти з однолітками тощо. Світова практика показала, що

система взаємопов'язаних факторів ризику тільки в певних умовах чинить негативний вплив на особистість, інші ж люди, активізуючи захисні фактори, їх долають. Головне завдання полягає в визначенні саме того фактору чи системи факторів і у співвідношенні з якими умовами детермінується формування схильності до вживання наркотиків.

Традиційно розрізняють три основні групи факторів ризику: психофізичні, соціальні, педагогічні.

Більш детально їх можна поділити на такі групи:

- соціально-економічні (зруйнування інституту сім'ї, багатодітні й неповні родини, неповнолітні батьки, безробітні родини, сім'ї, що ведуть аморальний спосіб життя; непристосованість до життя в суспільстві: відсутність життєвих перспектив у підлітків, втеча, бродяжництво, неробство, злочинство, шахрайство, бійки, убивства, спроби суїциду, агресивна поведінка, уживання спиртних напоїв, наркотиків тощо);

- психологічні (невірне виховання в родині, відчуження від соціального середовища, неприйняття себе, невротичні реакції, емоційна нестійкість, неуспіх соціальної адаптації, труднощі у спілкуванні, взаємодії з однолітками, залучення до групи однолітків, які вживають наркотики й т. п.);

- педагогічні (невідповідність змісту програм освітнього закладу й умов навчання дітей їх психофізичним особливостям, темпу психічного розвитку дітей і темпу навчання, перевага негативних оцінок, дезадаптованість до навчального процесу, відсутність інтересу до навчання, закритість для позитивного досвіду, невідповідність образу школяра й т.п.);

- медико-біологічні (група здоров'я, складні та хронічні захворювання, уроджені властивості, порушення в психічному й фізичному розвитку, патологія вагітності та умови народження дитини, захворювання матері та її спосіб життя, травми внутрішньоутробного розвитку й т. п.).

Соціальні фактори наркотичної поведінки відображають економічну, культурну, політичну, кримінальну, духовно-моральну ситуацію в суспільстві. Соціальні причини в сукупності утворюють сприятливий ґрунт, в якому наркоманія як суспільне явище існує і множитья. Виділяють кілька причин наркоманії серед підлітків, тісно пов'язаних з соціально-економічною кризою в нашій країні:

Дисфункціональна сім'я (алкоголізм чи наркоманія батьків, відсутність в сім'ї емоційного контакту, складні матеріально-побутові умови, неповні сім'ї, сім'я, що розпалася тощо). Наскільки неблагополучна родина збільшує ймовірність наркотизації підлітків, настільки ж благополучна сім'я захищає їх.

Характерні особливості проблемних сімей: надто емоційне, вразливе та хворобливе ставлення підлітків до своїх батьків та їх проблем (маються на увазі гострі, хворобливі реакції на сімейну ситуацію, відчуження у спілкуванні, неемоційні, суворі батьки); конформізм та бездіяльність батьків; використання дитини як засобу тиску та маніпулювання подружжя один одним; непослідовність у стосунках з дитиною: від максимального прийняття до максимального нехтування; директивний стиль спілкування та емоційне нехтування; сплутані стосунки та невизначена межа між поколіннями.

Перераховані особливості сімейної ситуації приводять до підвищення ризику наркотизації передусім тому, що у підлітка не формується почуття відповідальності за себе, своє життя, вчинки.

Реклама в засобах масової інформації. Активна реклама напрямків молодіжної субкультури, пов'язаних з вживанням наркотичних та психоактивних речовин (псевдоклубна культура, деякі музичні стилі: джангл, рейв, «кислотний напрямок»), завуальована пропаганда легалізації наркотиків деякими засобами масової інформації, пропаганда фірм, що нібито за декілька днів зможуть зняти наркотичну залежність, тим самим формують у людей, особливо далеких від медицини, оману про те, що на сучасними методиками можливо без особливих труднощів вилікувати наркоманію. Реклама, на жаль, належить до числа макрофакторів, попередити вплив яких часом неможливо. Протистояти рекламі може тільки емоційно зрілий і самодостатній підліток, що не відчуває емоційного дефіциту у відносинах з однолітками та оточуючими дорослими людьми.

Недосконалість роботи центрів соціальної допомоги, в яких практично відсутні спеціалісти з проблем наркології. Недостатня наркологічна підготовка майбутніх соціальних педагогів у навчальних закладах.

Неадекватна молодіжна політика, відсутність реальних програм зайнятості молоді, особливо підлітків, відсутність програм змістовного дозвілля. Беззмістовне дозвілля – провідний фактор ризику в розвитку зловживання наркотиками підлітком. Підлітки схильні до групових форм дозвілля, необхідно знати інтереси,

схильності, захоплення кожної дитини і допомогти йому змістовно наповнити вільний час [5, с. 56].

Раннє втягування підлітка у неформальні угруповання, особливо коли їх лідером є значно старша особа, досить часто з певним наркоманічним стажем, а часто і з кримінальним минулим стають „учителями” виготовлення і вживання наркотичних засобів. Такі підлітки поширюють наркогенну субкультуру серед однолітків і молодших вікових груп. Для масової свідомості вже не є осудливим продаж і відверте вживання підлітками тютюнових виробів, і збут самими неповнолітніми алкогольних та наркотичних речовин.

Біологічно-конституційні фактори. Відхилення поведінки, які раніше вважалися результатом недостатнього виховання, в багатьох випадках виявили свою біологічну причину. Біологічні детермінанти зловживання наркотичними речовинами пов'язані з: ускладненою спадковістю наркологічних чи психічних захворювань; затримкою фізичного розвитку (особливо у юнаків); пізнім статевим дозріванням. Слід відмітити, що знання біологічних факторів наркоманії, сприяє розумінню особливостей виникнення схильності до наркотичної поведінки підлітків.

Медичні чинники (нейроінфекції в ранньому дитинстві, дитячі психічні травми, деякі неонатологічні захворювання, вживання психоактивних препаратів за призначеннями лікаря). Так, черепно-мозкові травми та пологова травма – напряму впливають на функціональні можливості головного мозку, зменшуючи його здатність переносити інтенсивні або тривалі навантаження, причому не тільки і не стільки в інтелектуальній, скільки в емоційній сфері.

Наприклад, якщо людина з благополучним анамнезом після більш-менш важкого удару долі легко зможе зібратися, мобілізуватися, повернутися до нормального ритму життя, то переніс родову травму або струс мозку зробити це набагато важче. І йому важче зберігати врівноваженість і холонокровність в емоційно-напруженій ситуації. Але на підсвідомому рівні травмований постійно шукає засіб, який був би в стані, хоч на короткий час повернути емоційну стійкість або підвищити її. У перший час наркотики непогано справляються із завданням психологічної регуляції, збільшуючи здатність переносити емоційні навантаження. Вживають їх стають впевненіше в собі, спокійніше і активніше в життя. Тому для людини, що має в анамнезі «експериментальний» прийом наркотиків може стати фатальним – не знаючи, чим загрожує регулярне їх

вживання, він «запрацює» психічну і фізичну залежність раніше, ніж помітить небезпеку.

Індивідуально-психологічні фактори наркоманії визначають індивідуальний процес залучення підлітка до наркотиків. Цей процес включає послідовність вчинків і виборів, які молода людина здійснює наодинці з собою або в спілкуванні з іншими людьми, що в кінцевому підсумку призводить до психічної та фізичної залежності від наркотику.

Індивідуально-типологічні риси особистості, які зумовлюють готовність до вживання наркотиків: занижена стійкість до психічних перевантажень, стресів, слабка пристосованість до нових ситуацій, конфліктів; вираженість тривожності, депресивності, невпевненості у собі, заниженої самооцінки; імпульсивність, зокрема, з намаганнями отримати задоволення з чітко вираженим гедоністичним спрямуванням; психічна незрілість – інфантилізм, схильність до наслідування у поведінці, зокрема, її негативних проявів.

Інфантилізм. На думку більшості дослідників, групу наркогенного ризику складають психічно незрілі діти, які не визнають заборон, нездатні виявляти твердість у виборі життєвої позиції та невмінні передбачати наслідки своїх вчинків. Н. Пихтіна, Н. Яковець вважають, що саме інфантилізм сприяє першій наркотизації неповнолітніх. У психологічному словнику інфантилізм визначається як збереження у психіці та поведінці дорослого особливостей, притаманних дитячому віку, що виражається у неспроможності рішень і дій, почутті незахищеності, зниженні критичності по відношенню до себе, підвищенні вимогливості до турбот інших щодо власної персони, різноманітних компенсаторних реакціях, фантазуванні, егоцентризмі тощо.

Неадекватна самооцінка(завищена або занижена), в якості можливого фактору наркотизму, розглядається як вияв окремих характеристик домінуючого типу акцентуації та вияв окремої умови, що сприяє наркотичній поведінці. Завищена самооцінка характеризується очевидною переоцінкою власних сил і можливостей. Підліток ставить перед собою завдання, виконати які він може не завжди, тим самим вступає у протиріччя з оцінкою його іншими людьми. Занижена самооцінка знижує рівень соціальних домагань особистості, сприяє розвитку невпевненості у власних можливостях. Така самооцінка може супроводжуватись складними емоційними

переживаннями, депресивним станом або внутрішнім конфліктом особистості, що компенсується вживанням алкоголю або наркотиків.

Наслідкування у поведінці. У ситуаціях підліткового наркотизму цікавість до наркотиків пов'язана з підвищеним прагненням неповнолітніх до наслідування деяким модним молодіжним напрямкам, з їх потягами до екстремальної, забороненої діяльності у неформальних підліткових групах (екстравагантний одяг, алкоголь, наркотики тощо). Наслідкування, на думку Ю. Чибісова, є умовою, що закріплює дію фактора цікавості до забороненого «плоду», а установка – психологічним механізмом, що викликає домінанту, яка підсилює чи послаблює ейфорійний ефект під час наркотизації.

Для підлітка характерні: реакція емансипації (тип поведінки, за допомогою якої підліток хоче вийти з-під опіки дорослих); реакція захоплення (захоплення в цей період дуже різноманітні: інтелектуально-естетичні, фізкультурно-спортивні, азартні, лідерські тощо); реакція групування з ровесниками (бажання належати до певної групи); реакція відмови (пасивно-оборонний тип реакції).

Більшість вчених, які досліджують специфічні особливості підлітковості, вважають однією з головних тенденцій цього етапу онтогенезу зниження інтенсивності та значущості спілкування з батьками і взагалі з усіма старшими за віком і зростання значущості спілкування зі своїми однолітками. Саме групи однолітків, або так звані «peer group», стають центром не тільки емоційного тяжіння, але й тим соціальним середовищем, де підліток може найбільш повно реалізувати себе, виконуючи нові соціальні ролі, відмінні від тих, що він має в сімейній структурі.

Вікові особливості підлітків являються домінуючим психологічним фактором виникнення потреби в наркотичних речовинах. Перша проба наркотику може детермінуватися одним чи декількома зовнішніми або внутрішніми факторами, але в переважній більшості інтерес до різних наркотиків і їхньої дії, пояснюється непереборною дитячою цікавістю та бажанням наслідувати.

У підлітковому віці провідним видом діяльності є особистісне спілкування. Бажання відчувати та продемонструвати незалежність від дорослих, здобути прийнятне місце серед ровесників, заслужити їхню повагу, схвалення великою мірою визначають поведінку підлітка: багато часу проводять поза межами дому чи школи, помітні суттєві зміни в одязі, з'являється молодіжний сленг, демонстративне або

конфліктне ставлення до дорослих, порушення дисципліни та зниження інтересу до навчання. У цей період батькам, педагогам потрібно бути уважними і не недооцінювати схильності дітей до таких впливів.

Саме це і може бути використано у роботі з підлітками групи ризику. Одним із визначень психотерапії є психологічний вплив на психіку, а через психіку на організм. Стосовно підлітків та молоді – це ті методи корективних та психотерапевтичних впливів, які відповідають психічному розвитку підлітка, послуговуються зрозумілою їй мовою і орієнтовані на ресурс. Оскільки в дітей та підлітків переважає образне мислення, то найефективнішими методами є групова, ігрова, арт-терапія, але усі вони повинні бути дотичними до основного виду діяльності молодої людини.

Ми у своїй роботі робимо акцент на груповій роботі. Майже чотири десятиліття тому Курт Левін говорив, що «легше змінити індивідів, зібраних у групу, аніж змінити кожного з них окремо». Стосовно молоді це, очевидно, надзвичайно актуально, оскільки в підлітковому та юнацькому віці люди найбільше потребують збиратись у групи задля вирішення багатьох проблем соціалізації, адаптації, ідентифікації. Тематику занять учасники наших груп пропонують самостійно, і, відповідно, активно її проговорюють разом з психологом.

Отже, це ефективний спосіб використання природної потреби молодої людини з метою психотерапевтичних впливів на неї. Група є чимось на кшталт мікрокосму, суспільством у мініатюрі, що відображає оточуючий світ і додає елемент реалізму в штучно створювану взаємодію.

Потенційна перевага умов групи – це можливість отримати зворотній зв'язок і підтримку від людей, що мають спільні життєві та вікові проблеми чи переживання. В процесі групової взаємодії приходить прийняття цінностей та потреб інших. У групі молода людина почуває себе прийнятою і приймаючою, вона довіряє і їй довіряють, вона оточена турботою і співпереживанням, одержую допомогу і сама допомагає. Її реакції на інших членів групи і навпаки можуть полегшувати вирішення міжособистісних конфліктів поза групою.

Отже, у сприятливій та контрольованій обстановці підліткового клубу «Мурашник» молоді люди, які шукають підтримки, здатні здобути нові знання, уміння експериментувати з

різними стилями відносин серед рівних собі партнерів. На відміну від індивідуальної роботи з психологом, таке середовище викликає своєрідне відчуття комфорту. Спостерігаючи, що відбувається під час групової взаємодії, учасники можуть ідентифікувати себе з іншими і використовувати сталий емоційний зв'язок при оцінці власних почуттів і поведінки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Підлітки груп ризику в Україні: виклики та час дій. Адвокаційний документ / ЮНІСЕФ, Укр. ін.-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – Київ, Версо 04, 2011. – 56 с.

2. Підлітки груп ризику: оцінка і динаміка / АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ: Ольга Балакірева, Тетяна Бондар, Марина Худик, Олена Сакович / ЮНІСЕФ, Укр. ін.-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – Київ, Версо 04, 2016. – 12 с.

3. Католик Г. В. Дитяча та юнацька психотерапія: теорія та практика в сучасних наукових дослідженнях. – [вид. 2-ге, доп.] / Г. В. Католик. – Львів : Вид-во Астролябія, 2012. – 312 с.

С. І. Никитюк,

*викладач англійської мови
(м. Кам'янець-Подільський)*

ТЕХНІЧНІ ТА ДИДАКТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОДКАСТИНГУ ЯК НОВІТНЬОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

Сучасний стан розвитку Інтернет-технологій надає більш широкі можливості для використання на аудиторних заняттях та в самостійній роботі учнів з іноземної мови такого інструмента, як подкастинг.

Проблемою використання подкастинга як засобу навчання займалися такі науковці та педагоги-практики як О. О. Володін (дидактичні властивості та функції технології подкастинга), І. Г. Вольвачова (подкасти як асинхронний засіб навчання іноземній мови), А. П. Авраменко (подкастинг мобільного формату у процесі викладання іноземної мови), О. В. Ноговіцина (використання технології подкастинга у дистанційному навчанні), О. П. Ковальська

(подкастинг як засіб інтерактивної комунікації у вивченні іноземної мови).

Подкаст (від англ. iPod (один з найбільш популярних портативних MP3 програвачів) та broadcast) – це цифровий аудіофайл (звичайно у форматі MP3), розміщений у мережі Інтернет і вільний для користувачів, які мають можливість прослуховувати його за допомогою портативного програвача, персонального комп'ютера, мобільного телефону тощо [3].

Серед переваг використання подкастів у викладанні іноземної мови можна виділити такі: можливість роботи з аутентичною, завжди новою інформацією іноземною мовою для вдосконалення роботи з різними видами мовленнєвої діяльності; стимулювання самостійної роботи студентів у позааудиторний час; сприяння міжкультурної взаємодії у мережі Інтернет; занурення у реальне спілкування носіїв мови, знайомство з їх індивідуальними особливостями від тембру голосу до акценту; підвищення мотивації до оволодіння іноземною мовою та ін. [1].

Дидактичний потенціал подкастингу базується на основних технічних і дидактичних характеристиках цієї інтернет-технології:

1. *Автентичність*. Подкасти можуть помітно збагатити заняття з мови, тому що вони в більшості своїй представляють автентичний матеріал, призначений для прослуховування на просунутому етапі вивчення мови. Величезна кількість подкастів представляє собою матеріал з супровідними текстами, примітками про ступінь складності і дидактичними рекомендаціями, а також завданнями до пропонованого уривку і можуть використовуватися на різних етапах вивчення іноземної мови.

2. *Актуальність*. Система подкастингу дозволяє користувачам регулярно поповнювати свій архів новими аудіо- та відеоматеріалами з Інтернету. Підписавшись на отримання подкастів, ми кожен день можемо мати на своєму комп'ютері аудіо- та відеофайли з інформацією про актуальні події в різних сферах життя, які можуть бути використані на занятті іноземної мови або поза ним.

3. *Компетентність* в області медіа. Технічні умови використання подкастів абсолютно прості, потрібно тільки завантажити необхідний подкаст у форматі MP3 на комп'ютер або інший медіа-носіє. Таке вміння стає запорукою величезного мотиваційного потенціалу.

4. *Автономність*. Дозволяє діяти відповідно до потреб у навчанні, з темпами навчання і рівнем навченості. Можна самому визначати умови свого навчання в аспекті принципів автономного процесу. Автономне середовище як фактор успішності навчання не тільки гідно конкурує, а й перевершує традиційне комунікативне заняття.

5. *Багатоканальне сприйняття*. Сервіс подкастів часто пропонує навчальні матеріали, які будуються на комбінації звукового ряду, фото або відеокартинки, а також текстових матеріалів. Це дає можливість використовувати на одному занятті багатоканальні навчальні матеріали, тобто одночасно задіяти різні органи сприйняття, що, безумовно, розширює рецептивні можливості учнів, стає важливим ключем до розуміння інформації іноземною мовою.

6. *Мобільність* використовуваного технічного засобу дозволяє звертатися до матеріалів подкасту в будь-який час і за межами навчального закладу, в цьому випадку прийнято говорити про розширення середовища навчання. Доступ до такого засобу, як подкаст, за межами навчальних занять дає шанс навчатися у вільний час і можливість працювати відповідно до персональних рецептивних навичок, адаптувати розуміння складного аудіо-уривка до індивідуальних особливостей сприйняття інформації.

7. *Багатофункціональність*. З допомогою системи подкастингу при навчанні іноземних мов можна розвивати кілька видів мовленнєвої діяльності: поряд з класичним аудіюванням актуальним є вдосконалення навичок усного та писемного мовлення, крім того подкасти дають знання про різноманіття самої мови і культури, що вивчається в зручній для слухача обстановці.

8. *Продуктивність*. Використання відтворених матеріалів – це одна сторона роботи з впорядкування файлів на занятті іноземної мови, створення і подальше поширення власних подкастів – інша. З точки зору продуктивності подкастинг є сильним імпульсом для заняття іноземної мови в аспекті діяльнісного підходу. Створюючи і опубліковуючи в мережі аудіо- або відеоматеріали, можна працювати з перспективною інформаційною технологією в реальній ситуації.

9. *Інтерактивність*. Представляється головною ідеєю концепції, згідно з якою важливим є не тільки споживання, тобто виняткове прослуховування, читання або проглядання інформації, а й активна взаємодія між людьми в Інтернеті. Інтеграція подкастингу в

навчання іноземної мови з його можливостями кооперативної взаємодії якнайкраще сприяє інтерактивності навчального процесу [2].

Подкаст доцільно слухати двічі, чим більше разів студент слухає подкаст, тим швидше він звикає до вимови та інтонації носія мови та розуміє суть. Доцільно використовувати подкасти на початку заняття для створення сприятливої мовної атмосфери для подальшої роботи зі студентами («warm-up»), а також для презентації нових лексичних або граматичних явищ. Подкасти можна використовувати і для індивідуального тренування швидкості мовлення через просту вправу – імітувати тембр, інтонацію та швидкість мови диктора, намагаючись повторити за ним його виступ.

Необхідно підкреслити, що подкасти дають змогу «звикнути» до «чужого мовлення». Методика, за якої учні багаторазово слухають різні тексти на цікаву для них тему, сприяє глибокому й усвідомленому розумінню виучуваної мови. Ця методика вимагає поступової зміни тем, що тягне за собою розширення мовної компетенції в цілому.

Так, навчання природної, сучасної іноземної мови можливе лише за умови використання матеріалів, взятих з життя носіїв мови або складених з урахуванням особливостей їх культури та менталітету відповідно до прийнятих і використовуваними мовними нормами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Коряковцева Н. Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык : пособ. для учителя. Москва : АРКТИ, 2002. 176 с.

2. Barry T. Strategy for Using Podcasts for Teaching and Learning in the Biosciences [Електронний ресурс] / Barry T. – Режим доступу: <http://www.bioscience.heacademy.ac.uk/ftp/tdf/barrystrategy.pdf>.

3. Middleton A. 100 great ideas for educational podcasting [Електронний ресурс] / Middleton A. – Режим доступу: <https://teaching.shu.ac.uk/podcast/pdf/edpod-workbook.pdf>.

В. В. Олійник,

кандидат педагогічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЯ ДОРОСЛІШАННЯ ПІДЛІТКА

Нині актуальною є проблема самовизначення підлітка. Значимими в період дорослішання є потреби особистості у самоствердженні, самовираженні, самореалізації і саморозвитку.

Підлітковий вік відносять до критичних періодів онтогенезу й вважають найважчим у процесі виховання. Це засвідчують науково-методичні дослідження сучасних учених та практичний досвід роботи з дітьми підліткового віку.

Саме підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка (інтенсивний, нерівномірний розвиток і ріст організму, особистісні новоутворення та ін.) породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими.

Коли підліток готується до входження у дорослий світ, він відчуває безліч протиріч і стикається з багатьма труднощами. Перш за все, подібні складнощі пов'язані з численними нормами, правилами і цінностями, які супроводжують дорослу розвинену людину.

У підлітковому віці втрачають свою актуальність стосунки з батьками, учителями й на перший план виходять узаємини з однолітками.

Термін «дорослість» – це, передусім, самостійність. Підліток прагне самостійності у вирішенні найрізноманітніших проблем: коли, де, із ким йому спілкуватися, коли вчити уроки, як одягатися та інше. Іноді це проявляється так гостро, ніби підліток узагалі не визнає авторитету дорослих і відмовився від слухняності у стосунках із ними.

Підкреслимо, що підлітковий період охоплює анатомічні, гормональні, психоемоційні зміни та зміни соціального функціонування підлітка. Усі вони проявляються в переході окремих функцій від незрілості до зрілості.

У сфері інтелектуальних функцій: перехід від того, щоб у всьому спиратись на авторитети, до пошуку доказів; від концентрації на фактах, конкретики – до пояснень і базування на них; від мінливості та множинності інтересів до їх концентрації та стабільності.

Формування емоційної сфери: від неврівноваженості, дитячих страхів, уникнення конфліктів до балансу, рівноваги, дорослої мотивації та прагнення вирішувати конфліктні ситуації.

У сфері соціального функціонування: від страху бути знедоленим, наслідування, безпорадності й невизначеності – до прагнення усвідомленого почуття прийняття себе, до самостійності та соціальної заповзятливості.

У сфері незалежності від батьків: від контролю батьків, опори на них і підпорядкування до самостійного контролю над своєю поведінкою й емоціями, до прагнення покладатись на себе самого й будувати дружбу з батьками [1].

Отже, батьки мають найбільший вплив на те, як дитина впорається із проблемами свого підліткового розвитку.

Психологічний зміст підліткової кризи пов'язаний з виникненням почуття дорослості, розвитком самосвідомості, ставлення до себе як до дорослої особистості, до своїх нових можливостей і здібностей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Психологічні проблеми підліткового віку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://childdevelop.com.ua/articles/psychology/486>. – Назва з титул екрану.

2. Психологія дорослішання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/14020305/psihologiya/psihologiya_doroslishannya. – Назва з титул екрану.

3. Складнощі дорослішання і відміна підлітків від дорослих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moyaosvita.com.ua/suspilstvoznastvo/skladnoshhi-doroslishannya-i-vidmina-pidlitkiv-vid-doroslix>. – Назва з титул екрану.

П. В. Олійник,
учень 11-А класу
Наукові керівники: Е. Г. Vox,

вчитель історії, правознавства

А. Л. Верболович,

практичний психолог

(м. Хмельницький)

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ РІВНЯ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ НА ПРОЦЕС САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА

У статті розкрито проблему соціальної та педагогічної значущості процесу самоактуалізації, розвитку вольової сфери підлітка, адже розробленість проблеми впливу рівня розвитку вольових якостей на процес самоактуалізації підлітка є недостатньою.

Ключові слова: поняття самоактуалізації, вольові зусилля, самореалізація, саморозвиток.

Проблема самоактуалізації особистості має у психології не велику, проте яскраву історію. Цю проблему почали опрацьовувати лише у післявоєнний період, але вже в кінці 60-х років вона «стала невід’ємною частиною інтелектуального ландшафту Заходу».

Роджерс вважає, що прагнення до самореалізації є вроджене для кожного з нас. Так, як рослини розвиваються, щоб вирости здоровими, так і людина схиляється до того, щоб реалізувати себе [22, с. 7]. Психолог виділяє ряд умов, необхідних для самоактуалізації людини. По-перше, це прийняття людини, тобто позитивне ставлення до неї, повага, віра у позитивні зміни в особі, в її розвиток. По-друге, це безумовне прийняття не лише інших, а й себе [7, с. 137].

Тенденція до самоактуалізації притаманна будь-якому живому організму. Самоактуалізація – це прагнення живих істот до росту, розвитку, самостійності, активізації всіх можливостей свого організму [1, с. 39].

За Вівчарик Т. П., самоактуалізація – це основний мотив, це єдиний мотив організму. Те, що виглядає як різні драйви – голод, секс, влада – лише прояви головної сили життя – самоактуалізації. Коли людина голодна, вона актуалізується шляхом їжі; якщо прагне влади, актуалізується, отримуючи її. Самоактуалізація – творча тенденція людської природи. Вона – основа розвитку і вдосконалення організму. Будь-яка потреба – це стан дефіциту, який мотивує людину на те, щоб

його заповнити. Це заповнення або задоволення потреби і є самоактуалізацією [9, с. 125].

Гупаловська В.А. у своїй статті «Питання самореалізації особистості у теоріях А.Маслоу та К. Роджерса» висунула гіпотезу про те, що зміст естетичного катарсису є одним із моментів самоактуалізації, оскільки він пов'язаний з актуалізацією вищих потреб людини [14, с. 476].

Леонтьєв Д.О. зазначив, що в основі прагнення людини до самореалізації лежить не завжди усвідомлене прагнення до безсмертя, яке може усвідомлюватися в різних формах як прагнення підвищити знання, покращити умови життя людей, відкрити людям сенс життя. Важливою характеристикою самореалізації є креативність [18, с. 152].

Проблемою самоактуалізації також займався В.Г. Маралов. Він вважав, що рушійною силою розвитку є природжене прагнення людини до самоздійснення, або виконання всебічної реалізації «самої себе». Самоздійснення – це підсумок життєвого шляху, коли цінності і прагнення людини усвідомлено або неусвідомлено дістали адекватну реалізацію [20, с. 121].

Іншою є точка зору вітчизняних і російських психологів та філософів (В.І. Муляр, Г.О. Балл, Т.М. Титаренко, В.Г. Панок, Є.І. Головаха, О.О. Кроник, Л.В. Сохань, Д.О. Леонтьєв, Г.С. Батищев, Л.М. Коган, Л.І. Анциферова, К.О. Альбуханова-Славська), котрів вважають, що гуманістичний погляд на цю проблему неспроможний пояснити справжній зміст процесу самореалізації. Традиційно у роботах закордонних психологів самоактуалізація розглядається з позиції розуміння її як головного біологічного мотиву людини. На відміну від західної традиції розуміння самореалізації, вітчизняनावиділяє щонайменше три рівні аналізу проблеми самореалізації особистості: на філософському рівні вирішуються питання про сутність людини, можливості її екстеріоризації, про суть процесу самореалізації (об'єктом виступає людина як родова істота, людство загалом); на соціологічному рівні вирішуються питання про шляхи і способи самореалізації людини у конкретних соціокультурних умовах її існування (об'єкт – соціум); на психологічному рівні аналізуються особистісні якості та зовнішні умови, що дозволяють особистості продуктивно самореалізуватися, досліджується мотиваційна основа самореалізації та зворотний вплив об'єктивної і суб'єктивної ефективності самореалізації на особистість і діяльність

суб'єкта (його самооцінку, рівень домагань, психологічний вік, картину життєвого шляху, світогляд та інше) [24, с. 327].

Шемелюк І.Я. розглядає самореалізацію через призму соціологічних проблем та вікових особливостей людини і пов'язує зі стадією дорослості, з переходом від юності до зрілості. «Для одних людей дорослість означала розширення свого «Я», збагачення сфери діяльності, підвищення рівня самоконтролю і відповідальності, тобто, самореалізацію, інші ж підкреслюють моменти вимушеного пристосування до обставин, втрату свободи у виявленні почуттів і т. д.» [26, с. 29].

Глибокий логіко-структурологічний аналіз проблеми самореалізації, а також проблем ідивідуальності та цілісності особистості, знаходимо у працях українських психологів та філософів, зокрема В.І.Муляра. Розглядаючи самореалізацію як діалектичний процес, він говорить, що кожен індивід у процесі життєдіяльності прагне адекватного, повного розкриття сутнісних сил, набутих у процесі засвоєння досвіду людства, тобто, самореалізації індивідуальності. Українські автори, колектив яких очолює Петрова Н.І., розглядають самореалізацію у контексті вивчення життєвого шляху особистості і визначають її як «свідоме, цілеспрямоване опредметнення людиною своїх сутнісних сил, коли ціль не просто нав'язана ззовні, а є внутрішньою детермінантою діяльності особистості» [21, с. 117].

Отже, самоактуалізація – це вміння людини стати такою, якою вона здатна стати, тобто вона зобов'язана виконувати свою місію – реалізувати те, що в ній закладено, у відповідності з власними найвищими потребами. Згідно з А. Маслоу, потреба в самоактуалізації є вершинною в ряді потреб людини, вона не може виникнути і бути реалізована, якщо не реалізовані потреби нижчого порядку [1, с. 58].

Маслоу у загальних рисах визначає поняття самоактуалізації як «повне застосування талантів, здібностей, потенціалів» [14, с. 476]. Самоактуалізація – це діючий процес, при якому здібності індивіда застосовуються повністю, творчо і радісно, при наявності вольового компоненту.

Виходячи з власного дослідження, Маслоу прийшов до висновку, що самоактуалізовані люди мають наступні характеристики:

1. Більш ефективне сприйняття реальності. Особи, які самоактуалізуються, можуть сприймати світ навколо себе, включаючи

інших людей, правильно. Вони бачать дійсність такою, якою вона є, а не такою, якою їм хотілося би її бачити. Вони менш емоційні і більш об'єктивні і не дозволяють сподіванням і страхам вплинути на власну оцінку. Завдяки ефективному сприйманню, самоактуалізовані люди можуть розпізнати брехню в інших.

2. Прийняття себе, інших і природи. Самоактуалізовані люди можуть приймати себе такими, якими вони є. Вони не занадто критичні до своїх недоліків і слабкостей. Самоактуалізовані люди приймають свою фізіологічну природу із задоволенням, відчуючи радість життя. У них немає потреби повчати чи контролювати. Вони можуть сприймати слабкості інших і не боятися їх сили. Вони усвідомлюють, що люди страждають, старіють і помирають.

3. Невимушеність, простота і природність. Поведінка самоактуалізованих людей відрізняється простотою, відсутністю штучності. Проте, це не свідчить про те, що вони постійно поводять себе всупереч традиціям. Вони можуть пристосовуватися для того, щоб відгородити себе та інших людей від болю чи несправедливості.

4. Зосередженість на проблемі. Маслоу вважав, що всі, кого він досліджував, були віддані якому-небудь поклику або улюбленій роботі, яку вони вважають важливою. Тобто, вони не егоцентричні, а орієнтовані на проблеми, які стоять вище їх потреб, проблеми, які вони вважають для себе життєвими цілями. В цьому сенсі вони скоріше живуть для того, щоб працювати, а не працюють, щоб жити. Самоактуалізованих людей дуже цікавить питання філософії та етики.

5. Незалежність: потреба залишитись на самоті. Маслоу пише, що самоактуалізовані люди вимагають недоторканності внутрішнього життя і самотності. На жаль, ця властивість не завжди розуміється та підтримується іншими. В результаті з'являється потреба спілкування іншого рівня – спілкування із самим собою. Маслоу вважає, що самоактуалізовані люди можуть бути наодинці і не відчувати себе самотніми. Вони прагнуть мати власний погляд на ситуацію, а не слідувати загальноприйнятим соціальним нормам і правилам.

6. Автономія: незалежність від культури та оточення. Самоактуалізовані люди вільні у своїх діях, незалежно від фізичного і соціального оточення. Ця автономія дозволяє їм розраховувати на власний потенціал і внутрішні джерела росту і розвитку. Вони достатньо сильні, щоб не звертати увагу на думку і вплив інших, тому вони не прагнуть до високого статусу, престижу і популярності.

7. Свіжість сприйняття. Самоактуалізовані люди володіють здібністю оцінювати належним чином навіть звичайні події життя, при цьому відчуваючи новизну і задоволення. Ключовим моментом відкритості для нових переживань є те, що самоактуалізовані люди не розділяють переживання на категорії і не відсторонюють їх від себе. Їх суб'єктивний досвід дуже багатий і кожен день з його звичайними справами завжди залишається для них хвилюючою подією.

8. Вершинні переживання. Вивчаючи процес самоактуалізації, Маслоу прийшов до неочікуваного відкриття: у багатьох, кого він досліджував, було те, що він назвав вершинними переживаннями. Це миті сильного хвилювання чи високого напруження, а також миті розслаблення, спокою. Вони являють собою екстатичні стани, які переживаються в хвилини кохання та інтимності, у творчості, відкриттях і злиттях з природою. За Маслоу, вершинні переживання, які дійсно змінюють людину, відбуваються тоді, коли людина їх заслуговує.

9. Суспільний інтерес. Навіть коли самоактуалізовані люди занепокоєні, засмучені, а інколи і розлючені недоліками людського роду, їх всежтаки поєднує з ними глибоке відчуття близькості. У них є щире бажання допомогти своїм «смертним» братам стати кращими. Це прагнення виражається відчуттям співчуття, симпатії і любові до всього людства. Часто це особливий вид братерської любові, що схожий на ставлення старшого брата чи сестри до молодших.

10. Глибокі міжособистісні стосунки. Самоактуалізовані люди прагнуть до більш глибоких і тісних особистісних взаємостосунків, ніж звичайні люди. Частіше за все, ті, з ким вони пов'язані, більш здорові і близькі до самоактуалізації, ніж середня людина. Тобто самоактуалізовані люди схильні встановлювати близькі стосунки з тими, хто володіє схожим характером, талантом і здібностями. Зазвичай коло їх близьких друзів невелике, так як дружні стосунки в стилі самоактуалізації потребують більшої кількості часу та зусиль.

11. Демократичний характер. Самоактуалізовані особистості, за Маслоу, найбільш демократичні люди. Вони не мають упереджень і тому поважають інших людей, незалежно від того, до якого класу, раси, релігії, статі вони належать, якого вони віку, яка в них професія та інші показники статусу. Більш того, вони вчаться у інших, не проявляючи прагнення в домінуванні.

12. Розмежування засобів і цілей. У повсякденному житті самоактуалізовані люди більш визначені, послідовні, ніж звичайні

люди. Вони дотримуються певних етичних норм, проте, невелика кількість з них релігійні з ортодоксальної точки зору. Маслоу також відмітив у досліджуваних самоактуалізованих людей загострене відчуття розмежованості цілей і засобів в їх досягненні. Їм більше подобалось робити щось заради самого процесу, а не тому, що це засіб для досягнення якої-небудь цілі.

13. Філософське відчуття гумору. Іншою визначною характеристикою самоактуалізованих людей є те, що вони надають перевагу філософському, доброзичливому гумору. Якщо звичайна людина може отримувати задоволення від жартів, які висміюють чийсь неповноцінність, які принижують інших, то здорову людину більше приваблює гумор, що висміює недоліки всього людства в цілому.

14. Креативність. Маслоу встановив, що самоактуалізовані люди володіють творчими здібностями. Проте, творчий потенціал його досліджуваних проявляв себе не зовсім так, як у видатних людей у поезії, музиці, мистецтві. Маслоу говорить швидше про таку ж природну і спонтанну креативність, яка притаманна дітям. Це креативність, яка існує в повсякденному житті як природний спосіб висловити свою особистість. Для того, щоб бути креативним, самоактуалізовані люди не обов'язково пишуть книги, музику, створюють дивовижні витвори мистецтва.

15. Опір окультуренню. Самоактуалізовані люди знаходяться у гармонії зі своєю культурою, зберігаючи в цей же час внутрішню незалежність від неї. Вони володіють автономністю і впевненістю в собі, а тому їх мислення і поведінка не піддаються соціальному та культурному впливу. Такий опір окультуренню не свідчить про те, що самоактуалізовані люди нетрадиційні чи антисоціальні в усіх сферах людської поведінки. Це, в першу чергу, говорить про те, що вони просто не витрачають енергію на боротьбу з існуючими звичаями та правилами [1, с. 51].

Все вищесказане свідчить, що самоактуалізовані люди – обрана група «суперзірок», які наближуються до досконалості у мистецтві жити і, яка стоїть на недосяжній для інших висоті. Але це не так. Самоактуалізовані люди також можуть бути впертими, роздратованими, егоїстичними чи засмученими. Маслоу також встановив, що ті, кого він досліджував, спроможні проявляти певну «хірургічну холодність» в міжособистісних конфліктах.

Отже, пов'язуючи самоактуалізацію, яка розглядається як процес, з мотивацією розвитку, з вольовими зусиллями, можна стверджувати, що самоактуалізація є здійсненим фактом лише в невеликої кількості людей; при цьому у більшості вона присутня у вигляді прагнень, бажань досягнути чогось у житті.

У повсякденному житті таке явище, як воля, посідає значне місце. Більшість людей хотіли б мати сильну волю. Водночас, у науковій психології про волю відомо досить мало, але і те багато в чому суперечливе.

Воля, як стверджує М.Є. Бурно, – це регуляція діяльності індивідом, що забезпечує досягнення мети за відсутності актуальної потреби чи утримання від бажаної дії в ситуації вибору; це активність особистості всупереч наявним обмеженням [5, с. 64].

Проблема волі одна із найстародавніших і дискусійних. За часів античності, поняття волі було однією із основних категорій психології поряд з розумом та почуттям. Замість розуму у XIX столітті почали розглядати сприймання, мислення, уяву. У XX столітті почуття диференціювалися, від них відділились емоції, настрої, афекти, стреси тощо. Воля ж як поняття, збереглося і до сьогодення. До 30-х років XX століття вона була головною категорією психології. Зараз відзначається зниження інтересу до проблеми волі [10, с. 79].

Як відомо, за вольовою регуляцією стоїть спільне системне функціонування багатьох психічних процесів, тому волю можна розуміти тільки як вищу психічну функцію. Відповідно, необхідно розглядати кожний вольовий процес, передусім, як процес соціальний, суспільний. Волі властиве соціальне походження, вона являє собою інтеріоризацію соціальних цінностей у суб'єктивне надбання і принцип поведінки. Соціальний характер волі як вищої психічної функції виявляється в тому, що дитина організує свою поведінку, навчається доволіно управляти нею за допомогою психологічних знарядь. Воля формується в процесі використання дитиною (щодо самої себе) тих засобів, які застосовує до неї інша людина. Так, самоконтроль і регуляція своєї поведінки – вміння стримувати безпосередні імпульси, прагнення підкорити свою поведінку правилам гри.

За теорією Воробель Галини, у психології власне вольовими діями називають дії, скеровані на досягнення поставленої мети і пов'язані з подоланням труднощів. Основними ознаками власне

вольових дій є: подолання перешкод на шляху до досягнення мети; конкуруючі мотиви; наявність вольового зусилля [11, с. 511].

Виділяють такі характеристики вольових дій:

1. Вольові дії є усвідомленими, цілеспрямованими, умисними, вчиненими за власним свідомим рішенням.

2. Вольовими діями є дії, зумовлені як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками, тобто завжди існують підстави, за якими дії мають виконуватися.

3. Вольові дії можуть мати дефіцит спонукання чи гальмування або із самого початку, або в процесі їх здійснення.

4. Вольові дії можуть забезпечуватися допоміжними спонуканнями чи гальмуваннями за рахунок зміни смислу дії і закінчуватися досягненням мети [23, с. 230].

Велика кількість видатних вчених сформулювали власні погляди і переконання стосовно поняття «воля». Займаючись розробкою власних ідей, кожен із них приділив свою увагу вивченню волі, вольовим процесам чи якостям. К. Юнг схилився до думки, що воля – відносно нова складова структури особистості. Він визначав волю як енергію, яка керує свідомістю або Его. Розвиток волі пов'язаний із засвоєнням культурних цінностей і моральних стандартів. Воля набуває сили тільки завдяки свідомій думці і дії та не може цілеспрямовано впливати на інстинктивні чи інші мимовільні процеси, але має реальну владу над ними через свідомість.

Для А. Адлера воля – це ще один термін, який пояснює прагнення до реалізації життєвих цілей. Дуже важливо, щоб воля використовувалася конструктивно для індивідуального росту і суспільної співпраці.

Е. Еріксон більш детально зупиняється на дослідженні розвитку волі. Він вважає, що розвиток здорової і збалансованої волі продовжується все життя. Визначним для досягнення відчуття ідентичності є віра в те, що «я – той, ким я сам хочу бути» [17, с. 55].

Орлов А. Б. у статті «Карл Роджерс і сучасний гуманізм» вбачав у волі здібність людини, що проявляється в навмисних діях, спрямованих на досягнення свідомо поставленої мети. Він розглядає волю в якості ознаки, яка одна об'єднує конструктивний процес; під волею розуміє мотивуючу силу, яка приводить процес у рух або підтримує його, іноді всупереч перепонам. Постійне прагнення попереджувати події важливе для розширення конструкцій і, відповідно, для росту індивіда [17, с. 57].

За спостереженням А.Маслоу, самоактуалізовані індивіди йдуть до поставленої мети, і без певних вольових якостей це неможливо. Воля повинна використовуватись такими індивідами для розвитку здібностей [3, с. 62].

Волю як вибір одного із декількох спонукань чи як вирішення конфліктних мотивів розглядали Г.І. Челпанов (1926), Ф. Лерш (1956), В.Франкл (1990) та інші. Л.С. Виготський пов'язував ці поняття зі свободою вибору: «Найбільш характерними для оволодіння власною поведінкою є вибір». В.М. Аллахвердов (1993) вважає проблему свободи вибору «чи не найстрашнішою» в психології [12, с.85].

У розумінні проблеми волі в неявній формі панівними виступають теорії, що пояснюють волю через саму волю, і при цьому воля постає як «річ у собі». Засновники цієї теорії, Е.Гартман і А. Шопенгауер, вважали, що в основі вольового процесу лежить «надособистісний» початок, певна світова активність, що діє постійно і підкорює собі всі сили людини.

Значний внесок у розвиток психологічного вчення про волю здійснив К.Левін. Він встановив, що афективна дія сама по собі ніяк не є дією вольовою, що ряд дій, які до нього в психології розглядали як типово вольові, можна визначити, як елементи цілісної вольової сфери особистості [16, с. 87].

В загальному, виділяють три наукові напрямки в розвитку дослідження теми воля.

1. Від Аристотеля бере початок мотиваційний напрям. Він зводив волю до бажань, прагнень, які спонукають людину до дій в умовах, коли подібна дія є необхідною, але бракує мотивації. Від цього напрямку відійшла школа В. Селіванова, який розумів волю як подолання перешкод.

2. Напрямок свободи вибору виникає завдяки працям Б. Спінози. Згідно з його поглядами людина здійснює вибір між двома цілями за власною ініціативою. Б. Спіноза фактично зводить волю до мислення, адже вона виконує функцію зважування та аналізу у прийманні рішень.

3. Регуляційний напрям. Поштовхом до його визначення були праці

І. Сеченова. Спочатку проблема волі розглядалася у межах іншого завдання – необхідності регуляції дій. Було показано, що людина здатна регулювати власні стани та вчинки [23, с. 262].

Тому можна зробити висновок, що воля має самостійне та самоцінне значення в житті людини і виявляється в деяких специфічних ситуаціях. По-перше, воля забезпечує виконання дій, позбавлених прагнення до мети, тобто дій за відсутності актуальної потреби. По-друге, воля необхідна в ситуації вибору дій, тобто коли людина шукає і не знаходить достатніх підстав для виконання тієї чи іншої дії. По-третє, завдяки волі, докладаючи зусилля, людина регулює свою діяльність. Ці ситуації об'єднує спільна закономірність: відсутність поштовху до дії, яку людина запланувала виконати, за наявності якихось перешкод.

Отже, царина волі – це діяльність індивіда в цілому, а не лише її окремих складників; відтак головна функція волі полягає у подоланні розбалансування діяльності на різних рівнях її функціонування.

Індивідуальні особливості волі властиві окремим людям. Своєрідність активності особистості втілюється у вольових якостях особистості. До позитивних якостей відносять такі якості, як наполегливість, цілеспрямованість, витримка тощо. Якості, що характеризують слабкість волі особистості, визначають такими поняттями, як безініціативність, боязкість, упертість, відсутність власних принципів.

Найчіткішу класифікацію вольових якостей зробив В.К. Калін. Такі вольові якості, як енергійність, терплячість, витримку та сміливість, відносять до базальних (первинних) якостей особистості. Функціональні прояви цих якостей є односпрямованими регуляторами дій свідомості, що набувають форми вольового зусилля.

Під *енергійністю* розуміють здатність вольових зусиль швидко піднімати активність до необхідного рівня.

Терплячість визначають як уміння підтримувати шляхом допоміжного вольового зусилля інтенсивність роботи на заданому рівні за умов виникнення внутрішніх перешкод.

Витримка – це здатність вольовим зусиллям швидко гальмувати дії, почуття та думки, що заважають здійсненню прийнятого рішення.

Сміливість – це здатність при виникненні небезпеки зберігати стійкість організації психічних функцій і не знищити якості діяльності.

Решта проявів вольової регуляції особистості складніші. Вони являють собою певні сполучення односпрямованих проявів

свідомості. Ціла низка вольових якостей особистості є системною – наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, організованість.

Цілеспрямованість полягає в умінні людини керуватися в своїх діях і вчинках загальними і стійкими цілями, зумовленими її твердими переконаннями. Така людина добре знає, чого хоче досягнути і що їй робити.

Наполегливість – це вміння постійно і тривало добиватися мети, не знижуючи енергії в боротьбі з труднощами. Наполеглива особистість правильно оцінює обставини, знаходить у них те, що допомагає досягненню мети.

Принциповість – це вміння особистості керуватись у своїх вчинках стійкими принципами, переконаннями в доцільності певних моральних норм поведінки, які регулюють взаємини між людьми.

До вольових якостей, які найбільш характеризують силу волі особистості, належать самостійність та ініціативність.

Самостійність – це вміння обходитися у своїх діях без чужої допомоги, а також уміння критично ставитися до чужих впливів, оцінюючи їх відповідно до своїх поглядів і переконань. Самостійна особистість не чекає підказок, вказівок від інших людей, активно відстоює власні погляди, може бути організатором, повести за собою до реалізації мети.

Ініціативність – це вміння знаходити нові нешаблонні рішення і засоби їх здійснення.

Одною з важливих якостей людини є її рішучість. *Рішучість* – це вміння приймати обдумані рішення, послідовно втілювати їх у життя.

Воля особистості характеризується також її *організованістю*, яка полягає в умінні людини керуватись у своїй поведінці чітко визначеним планом. Встановлено, що людям із сильною волею властивий високий рівень мотивації досягнення [3, с. 61].

Отже, воля – це регуляція індивідом своєї діяльності з метою досягнення поставленої мети; це є мотивуюча сила, яка приводить процес у рух і підтримує його; сутність волі розглядається через активність свідомості, що веде до самоактуалізації; вольові дії є основою вольового акту.

Над проблемою вивчення впливу рівня розвитку вольових якостей на процес самоактуалізації працювало небагато фахівців. Ми хочемо поділитися результатами своїх досліджень.

Всього нами було опитано 85 учнів паралелі 8-х класів. Першим етапом нашої роботи є тестування дітей за «Діагностикою самоактуалізації особистості» А.В. Лазукіна в адаптації Н.Ф. Каліна.

Прагнення до самоактуалізації виявляється у наших респондентів за даною методикою у таких пунктах:

1) Шкала орієнтації у часі – показує, наскільки людина живе теперішнім, не відкладаючи своє життя «на потім»: високий рівень – 35%; середній – 55%; низький – 10%.

2) Шкала цінностей – людина поділяє цінності самоактуалізованої особистості (істина, добро, краса, цілісність): високий рівень – 30%; середній – 70%; низький – 0%.

3) Погляд на природу людини – віра в людей, у могутність людських можливостей: високий рівень – 10%; середній – 85%; низький – 5%

4) Потреба у пізнанні властива самоактуалізованій особистості, яка завжди відкрита новим враженням: високий рівень – 0%; середній – 65%; низький – 35%.

5) Прагнення до творчості чи креативність – творче ставлення до життя: високий рівень – 40%; середній – 60%; низький – 0%.

6) Автономність – життєвість (aliveness) та самопідтримка: високий рівень – 15%; середній – 80%; низький – 5%.

7) Спонтанність – це якість, що випливає з впевненості в собі та довіри до оточуючого світу: високий рівень – 15%; середній – 70%; низький – 15%.

8) Саморозуміння – чутливість людини до власних бажань та потреб: високий рівень – 10%; середній – 75%; низький – 15%.

9) Аутосимпатія – джерело стійкої адекватної самооцінки: високий рівень – 30%; середній – 65%; низький – 5%.

10) Шкала контактності вимірює комунікабельність особистості, її вміння встановлювати міцні та доброзичливі стосунки з оточуючими: високий рівень – 15%; середній – 50%; низький – 35%.

11) Шкала гнучкості у спілкуванні співвідноситься з наявністю чи відсутністю соціальних стереотипів, здатністю до адекватного самовираження у спілкуванні: високий рівень – 15%; середній – 65%; низький – 20%.

Те, що опитаним притаманні такі цінності, якості особистості (в більшій чи меншій мірі) є свідченням того, що вони знаходяться в процесі самоактуалізації. І за умови дотримання та вдосконалення цих

цінностей, постійного розвитку, з часом, певний відсоток опитаних може стати дійсно самоактуалізованими особистостями.

Далі ми продовжили дослідження підлітків кількістю 85 респондентів за тестом-анкетою «Визначення рівнів здатності до саморозвитку й самоосвіти».

Отже, на основі отриманих результатів за цим дослідженням можна зробити висновок, що шкала визначення рівнів розвитку здатності до саморозвитку самоосвіти учнів 8-А, 8-Б, 8-В класів буде наступною:

- дуже низький рівень – 2 дитини (2,4%);
- низький рівень – 3 дитини (3,5%);
- нижчий середнього рівень – 2 дитини (2,4%) ;
- трохи нижчий середнього рівень – 6 дітей (7%);
- середній рівень – 34 дитини (40%);
- трохи вищий за середній рівень – 24 дитини (28%);
- вищий за середній рівень – 6 дітей (7%);
- високий рівень – 5 дітей (6%);
- дуже високий рівень – 3 дитини (3,5%).

На наступному етапі роботи ми оцінили розвиток вольових якостей учнів. Мета дослідження полягає у вивченні здатності до застосування вольових зусиль при подоланні перешкод. Першою була методика Федорова В.Д. «Воля», яка складається з 15 запитань. В інструкції вказується, що потрібно дати відповідь наступним чином: «так» – 2 бали; «не знаю» – 1 бал; «буває» – 1 бал; «ні» – 0 балів. Проаналізувавши відповіді учнів 8-х класів, виявили такі результати:

- Високий рівень волі – 33%;
- Середній рівень волі – 40%;
- Низький рівень волі – 27%.

Далі для аналізу ми запропонували підліткам у кількості 85 осіб тест «Дослідження сили волі» Є.Ф. Баженова і виявили такі результати:

- Високий рівень волі – 20%;
- Середній рівень волі – 60%;
- Низький рівень волі – 20%.

Після цього ми з учнями 8-х класів (85 респондентів) провели ще одну методику дослідження вольової організації особистості. Проаналізовані роботи дітей дають можливість стверджувати наступне:

- Високий рівень волі – у 35% підлітків;

Середній рівень волі – у 35% дітей;

Низький рівень волі – у 30% учнів.

Таким чином, ми бачимо, що в групі опитаних переважає середній та високий рівні прояву сили волі, а це сприяє формуванню позитивного світосприйняття дитини, життєстійкості, адаптації до оточуючого середовища, підвищує рівень самоактуалізації.

Щоб визначити вплив рівня розвитку волі на процес самоактуалізації, ми відібрали усі роботи учнів з високим показником самоактуалізації за результатами обох методик (дітей виявилось 25). Далі ми проаналізували, які результати за методиками В.Д. Федорова «Воля», «Дослідження сили волі» Є.Ф. Бажен та методикою дослідження вольової організації особистості відображені в протоколах даних дітей. Виявилось, що за трьома методиками з даних 25 підлітків: низького рівня волі немає у жодного; середній рівень розвитку вольових якостей у 9 учнів (36%); високий рівень волі у 16 дітей (64%).

Отже, здійснивши ряд діагностичних заходів, опрацювавши, проаналізувавши результати тестувань дітей, ми можемо з впевненістю говорити про безпосередній вплив рівня розвитку волі на процес самоактуалізації. Діти в основному з високим рівнем розвитку вольових зусиль (64%) та середнім рівнем волі (36%) схильні до більш повної самоактуалізації, ніж діти з низьким рівнем розвитку вольових якостей (0%).

Орієнтація на особистість – загальна риса всіх освітніх проєктів нашого часу. Філософія освіти досліджує особистісно-орієнтовану освіту через категорії суб'єкта, свободи, саморозвитку, самоактуалізації, цілісності. З кожним днем світ стає зовсім іншим: динамічним та складним. Загальновідомо, що адаптуватися в нових умовах зможе тільки людина з великим особистісним діапазоном можливостей, людина компетентна і обізнана, здатна до творчого вираження свого індивідуального самоздійснення.

Тому, враховуючи цю особливість сучасного світу, у своїй праці нами було проаналізоване актуальне питання: вплив рівня розвитку вольових якостей на явище самоактуалізації підлітка. При цьому самоактуалізацію ми подаємо як процес, що сприяє розвитку особистості, її становленню та реалізації нею всіх своїх здібностей та можливостей. Саме завдяки цьому процесу людині легше пристосуватися до умов навколишнього середовища, легше

взаємодіяти із соціумом, керувати своєю поведінкою та досягнути успіху в житті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Анциферова Л.И. Психология самоактуализирующейся личности в работах Абрахама Маслоу. – М., 1981. – 72 с.
2. Бажин Е.Ф., Голынкина Е.А. Эткин А.М. Методология исследования уровня субъективного контроля. // Психологический журнал. – 1984. – №3. – С. 21-26.
3. Белик А.А. Концепция А. Маслоу – шаг на пути создания синтетической теории человека // Весник Московского ун-та. – Сер 7. Философия. – 1991. – № 3. – С. 59-64.
4. Быков А. Становление волевой регуляции // Прикладная психология и психоанализ. – 2002. – №4. – С. 5-11.
5. Бурно М.Е. Безволевая личность: выход из тупика. – М. : Знание, 1989. – 146 с.
6. Божович Е. Мир детства: подросток. – М. : Просвещение, 1982. – 267 с.
7. Боришевский М.И. Психологические особенности самосознания подростка. – К., 1980. – 210 с.
8. Варій М. Й. Загальна психологія : підруч. [для студ. психол. і педагог. спец.] / М. Й. Варій. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Київ : Центр учб. літ., 2007. – 398 с.
9. Вівчарик Т. П. Поняття самоактуалізації в американській психології // Наук. вісник Черн. ун-ту. – Чернівці, 1999. – Вип. 56. – С. 124-131.
10. Виговський О. Вольові якості талановитої особистості : парадокси психологічного дослідження // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2002. – №3. – С. 76-82.
11. Воробель Галина. Свобода волі як психологічна проблема // Вісник Львівського ун-ту. – 2003. – Вип. 5. – С. 508-513.
12. Гаврилов М.І. Вольовий початок влади. Інтелект. Особистість. Цивілізація // Тематичний збірник наук. праць. – Донецьк: Дон.: ДУЕТ, 2003. – С. 84-89.
13. Гиппенрейтер Ю.Б. О природе человеческой воли // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – №3. – С. 15-24.
14. Гупаловська В. Питання самореалізації особистості у теоріях А. Маслоу та К.Роджерса // Вісник Львівського ун-ту. Філософські науки. – Львів, 2001. – Вип. 3. – С. 474-479.

15. Гупаловська В. Динаміка самореалізації особистості // Вісник Львівського ун-ту Філософські науки. – Львів, 2003. – Вип. 5. – С. 513-521.
16. Гупаловська В. Самореалізація як проблема розвитку особистості у сучасних психологічних дослідженнях // Проблеми гуманітарних наук. – Дрогобицький держ. пед. ун-т. Дрогобич, 2001. – Вип. 8. – С. 84-93.
17. Орлов А. Б. Карл Роджерс и современный гуманизм // Вестник Московського ун-та. – Сер. 14. – Психологія. – 1990. – № 2. – С. 55-59.
18. Леонтьев Д. А. Развитие идеи самоактуализации в работах А. Маслоу // Вопросы психологи. – 1987. – № 3. – С. 150-157.
19. Максименко С.Д. Загальна психологія. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 160 с.
20. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития. – Москва: Академия, 2002. – 198 с.
21. Петрова Н.И. Уровень самоактуализации студентов и их социально психологическая адаптация // Психологический журнал. – 2003. – №3. – С. 116-124.
22. Степанов С. Карл Роджерс (1902-1987) // Шкільний психолог. – 2002. – № 9. – С. 5-9.
23. Хьел Зиглер, Линдсей Холл Теория личности. – СПб, 1998. – С. 242-537.
24. Шемелюк І. Я. Короткий індекс самоактуалізації та шкала ясності Я концепції як показники особистісної зрілості // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 6. – С. 26-33.

Г. І. Оліх,
старший викладач
(м. Хмельницький)

ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Пріоритетним напрямком розвитку держави є вклад в її суспільство. Економічний розвиток відбувається за рахунок виробництва, яке потребує робочої сили. Проте останнім часом Україна зіштовхнулася із проблемою, коли підрастаюче покоління не набуває відповідних професійних навичок, а отже і не є кваліфікованими працівниками. Предметом цього дослідження є обставини, які зупиняють молодь на шляху до отримання якісного професійного рівня знань та вмінь.

Оскільки дане економічне явище є однією з найважливіших проблем будь-якої країни світу, то й до її вирішення зверталася велика кількість зарубіжних та українських науковців. Зокрема це: Дж. М. Кейнс, О. Пазюк, А. Маршалл, В. Адамчук, О. Пономарьова, Б. Генкін, І. Чистяков, Нікіфоров, Д. Акімов, А. Вольська, О. Грішнова, М. Долішній, Л. Колишня, Т. Соколова, Г. Левчук, які вивчали проблеми безробіття підлітків та фактори впливу на розвиток цього явища.

Загальні проблеми профорієнтації описані в наукових працях А. Ботякової, А. Голомштока, Л. Йовайши, Є. Клімова, П. Шавіра та інших.

Проблеми формування професійних інтересів і намірів, мотивації вибору професії у підлітковому та юнацькому віці знайшла відображення в роботах М. Весни, В. Вітініна, А. Михашенко, М. Ретівих, В. Савіних, Б. Федоришина, М. Янцура і ряду інших.

Слід пам'ятати, що у підлітковому віці створюються найсприятливіші умови для прояву інтересу до певної галузі знань, самостійності, витримки, організованості, наполегливості та відповідальності [1, с. 259-260].

Вдале професійне самовизначення особистості, як вказує А. Марушкевич, означає її соціально-психологічну готовність до сприйняття, усвідомлення й реалізації професійних задумів, значною мірою залежить від її інтересів, бажань, ставлення до оточуючого світу, вимог, які формують внутрішню позицію, що впливає на вироблення в неї позитивного ставлення до праці, духовних і матеріальних цінностей, потреби в набутті цілеспрямованого досвіду професійної діяльності та бажання планувати своє майбутнє [2].

Вибір, що здійснюється в процесі професійного самовизначення, вслід за Д. Леонтьєвим сучасні дослідники визначають як особистісний або екзистенціальний вибір, оскільки варіанти професійної кар'єри у великому місті настільки різноманітні, що потрібна спеціальна робота свідомості лише для того, аби сформулювати набір альтернатив, що будуть братися до уваги, не кажучи про сам вибір [1; 3; 4].

Аби здобути відповідний кваліфікаційний рівень, перш за все підліток, як ще лише особистість, яка знаходиться в стані формування, повинен визначитись із професією, яку він бажає опанувати. В сучасних умовах, розвитку українського суспільства набуває популярності компетентнісний підхід в освіті. Тобто, вступаючи до університету, підліток буде вивчати занадто вузьку сферу діяльності, Неправильний вибір спеціальності може стати фактором, який унеможливить обрати особою іншу професію в майбутньому.

Розглядаючи поняття компетентності, можна дійти висновку, що це система компетенцій, наявність знань, і необхідного досвіду для результативної діяльності в певній сфері. Компетентність людини має визначену структуру, яка включає в себе компоненти, пов'язані зі здатністю особистості вирішувати необхідні проблеми в різноманітних сферах діяльності. Серед проблем підліткового віку, зокрема серед тих, які впливають на вибір майбутньою професією, є наступні:

1. Економічна залежність дітей від батьків, пізніе дорослішання у зв'язку з завищеними вимогами батьків і суспільства до освіти дітей, та, як результат, обмеження можливостей у вільному виборі свого майбутнього;

2. Проблемне сприйняття дорослими факту «дорослішання» дитини, нерозуміння ними проблем підліткового віку, намагання управляти підлітком, нав'язувати власний світогляд, обмежувати в прийнятті рішень.

3. Безсистемність вимог дорослих до підлітків: акцентування уваги підлітків на їх приналежність до системи дорослих відносин; применшення можливостей при реалізації власних потреб та прав.

4. Криза підліткового віку.

5. Відсутність психолого-педагогічної підтримки підлітка у процесі самоідентифікації та співвідношення себе з навколишнім світом.

6. Безконтрольний вплив засобів масової інформації, насадження зразків агресивної соціально не компетентної поведінки при розв'язанні соціальних ситуацій та міжособистісних конфліктів.

7. Прагматизація сучасного суспільства, агресивна спрямованість надсягнення мети будь-якими засобами та шляхами [4].

Так, однією з найбільш розповсюджених проблем самореалізацію підлітка є вплив батьків. Дорослі, які навчились на власних помилках, не дають здійснити такі ж помилки своїм дітям, проте, вони навіть не усвідомлюють, що рішення, яке для них колись стало помилкою, може бути ключовим для майбутнього їхньої дитини. Існує тенденція до зростання протиріч між батьками та дітьми на етапі вибору професії, що, зрештою, може закінчитись зіпсованим життям. Тому проведення психодіагностики батьків та бесіди з ними може пом'якшити вплив батьків на дитину та навчити їх прислухатись до думки дітей.

Вважається, що в підлітковому віці особа на тому етапі розвитку, коли вона може свідомо обрати свою професію чи напрямок діяльності, який вона готова опанувати. Свідоме ставлення до вибору професії ми розуміємо як мотивовану діяльність учнівської молоді, спрямовану на ознайомлення із змістом професії, практичну апробацію своїх можливостей, оволодіння активними способами підготовки до майбутньої праці, самовиховання професійно-важливих якостей.

Планування професійного шляху починається із самовизначення людини. Спонтанний вибір професії відбувається під тиском життєвих обставин, і тому часто не стільки підпорядкований цінностям, інтересам, здібностям особистості, скільки обумовлений збігом тих чи інших обставин – найвпливовіших факторів професійного вибору. В керованому процесі можна виділити певні етапи, знання яких дозволяє упорядкувати його перебіг і віднайти найкращі можливості цілеспрямованого впливу для тримання найбільш ефективних кінцевих результатів [5, с. 4, 7].

Щодо проблеми профорієнтації свідоме ставлення підлітків до вибору професії виникає на основі усвідомленості соціальної та особистої вартості (цінності) професії.

До усвідомлення соціальної ролі проблем вибору професії належить розуміння підлітком зв'язку вибору професії із загальною проблемою прискорення соціально-економічного розвитку країни,

підвищенням продуктивності праці, забезпеченням усіх галузей народного господарства стабільними кадрами, які здатні своєю діяльністю розвивати ринкову інфраструктуру. Для осіб досліджуваного віку описані фактори економічного розвитку держави не несуть відповідної ролі, адже вони не впевнені в своєму виборі і обирають тимчасовий напрямок самореалізації.

Особливістю обрання професії в сучасних умовах є спрямованість на професії економічного, а також правничого напрямку. Тому зараз більшість ЗВО відкривають економічні факультети, кафедри, а приватні ЗВО – переважно проводять підготовку фахівців з економічних дисциплін. У той же час жоден приватний ЗВО не здійснює підготовки фахівців з інженерних професій, бо вони сьогодні – непрестижні, хоч і дуже потрібні. Проте вказані професії так само впливають на процес виробництва та економічний розвиток.

Профорієнтаційна скерованість молоді на ринкову економіку, перш за все, вимагає знань з основ економіки, теорії управління менеджменту, діяльності та орієнтації в ринковому середовищі маркетингу, патентознавства, забезпечення і володіння інформацією – основ інформації та інформатики. Тут варто розуміти, що вказані основи для молоді мають якісно викладені ще у старших класах школи. Так само уваги вимагає викладення правознавства, в аспекті розуміння процесів державотворення.

Усвідомленість знань передбачає не тільки розуміння різних суттєвих і несуттєвих зв'язків, але й шляхів їх одержання, способів становлення. Мова йде про методологічні знання. Щодо вибору професії, це означає навчити школярів одержувати профорієнтаційні знання, а також оволодівати способами підготовки до майбутньої трудової діяльності в нових формах господарювання. Свідоме ставлення до вибору професії передбачає дієвий підхід до професійного самовизначення. Це означає, що знання та уміння учні повинні застосовувати в пізнавально-практичній діяльності, керуватися ними. І що в кінцевому підсумку повинно привести до обґрунтованого вибору професії.

Тобто, свідоме ставлення до вибору професії – це мотивована спрямованість особистості на:

- усвідомлення соціального та особистого значення вибору професії;
- оволодіння системними профорієнтаційними знаннями;

– активні способи підготовки до майбутньої праці і практична апробація своїх можливостей;

– самовиховання професійно важливих якостей [4].

Варто відзначити, що підлітки при підготовці до вибору професії віддають основну перевагу читанню науково-популярної, художньої літератури, перегляду фільмів із відповідної тематики, а також ґрунтовному вивченню предметів, важливих для освоєння професії. Особливо вартісним для вибору професії є одержання інформації від батьків, друзів, знайомих. Практика також підтверджує, що вибір професії залежить від того, які навчальні заклади є в регіоні поблизу місця проживання. Цей чинник залишається основним. Окрім того, враховується можливість вступу на державну форму навчання (безкоштовну) чи за відповідну плату, яка встановлюється окремими навчальними закладами надто високою.

Правильно організована профконсультаційна робота є найважливішим чинником формування усвідомленого, обґрунтованого вибору професії. Результативність профконсультації значною мірою залежить від того, як загальна цільова установка конкретизується в завданнях, змісті та методах здійснюваної роботи відповідно до вікових та індивідуальних особливостей, а також рівня поінформованості учня про обрану професію.

Провідне місце в перебудові системи підготовки молоді до праці в ринковій економіці повинно належати оптимізації професійного самовизначення, критерієм якого є свідомий вибір професії та усвідомлення свого місця в суспільстві. За умови, якщо працюють галузі виробництва, іде процес відтворення засобів виробництва та створення матеріальних благ для ринку. Ринкова економіка набирає розвитку на конкурентній основі, то вимагає від освітніх закладів підготовки фахівців різних напрямків діяльності.

Вибір професії – це складний процес, на який впливає багато чинників, а саме:

- макросередовище, що діє на мотиви вибору професії;
- особистісні особливості: мотиви, інтереси, нахили, здібності, рівень їх якостей, рівень освітньої та професійної підготовки;
- потреби народного господарства в кадрах, характерні вимоги до професії [5].

Врахування названих чинників – необхідна умова добре організованої профконсультації. Адже це підвищує рівень вільного

професійного самовизначення особистості, а також ймовірність правильного вибору професії.

Однією із проблем, яку намагаються не помічати, є раннє працевлаштування ще до отримання належної освіти підлітками. Так, вказані особи неофіційно працевлаштовуються і витрачають свої сили на діяльність, яка їм не потрібна. Вони, навіть не усвідомлюючи того, здобувають знання в галузі, яку сприймають як «тимчасовий підробіток». Доволі часто таке явище супроводжується тим, що «тимчасовий» перетворюється в «основний» заробіток. Вказана ситуація набуває все більшого поширення в Україні. Це зумовлено наступними факторами:

- не усвідомлення батьками потреб дитини;
- різний соціальний та економічний статус підлітків;
- неякісний контроль у школі за відвідуваністю;
- неналежний контроль органів держпраці [5].

Професійна орієнтація учнів була й залишається важливим завданням школи. Свідоме ставлення до вибору професії полягає у вмотивованій спрямованості особистості на усвідомлення соціального та особистого значення вибору професії; оволодіння системними профорієнтаційними знаннями; активні способи підготовки до майбутньої праці і практична апробація своїх можливостей та самовиховання професійно важливих якостей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Леонтьев Д. А. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования / Д. А. Леонтьев, Н. В. Пилипко // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 97-110.
2. Марушкевич А. А. Проблеми профорієнтації та професійного вибору випускників сучасних шкіл / А. А. Марушкевич // Вісник Запорізького національного університету. – Пед. науки. – 2011. – № 1. – С. 208-211.
3. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов будущего / Д. А. Леонтьев, Е. В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 57-65.
4. Прашко О.В. Особливості розвитку соціальної компетентності у підлітків / О.В. Прашко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 11. – С. 23-27
5. Мерзлякова О.Л. Методики професійного визначення / О.Л. Мерзлякова. – Київ : Шк. світ, 2011. – 120 с.

О. В. Охман,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький)

ШКІЛЬНИЙ БУЛІНГ: ПСИХОЛОГОГІЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проблема жорстокої та насильницької поведінки підлітків привертає увагу нинішнього суспільства і знаходить своє відображення в зарубіжних та вітчизняних дослідженнях. Реальністю стало пропагування культу сили та жорстокості в ЗМІ, зниження виховного потенціалу сім'ї, порушення взаємодії між школою та сім'єю, поширення зразків асоціальної поведінки. Значного поширення набуло явище булінгу у закладах загальної середньої освіти. Саме шкільні установи є одним із найважливіших інститутів соціалізації особистості, формування її моральних та психологічних властивостей. Водночас недоліки виховання, у тому числі прояви несприйнятої та агресивної поведінки учнівської молоді, які часто ігноруються педагогічним складом, традиційно визнаються кримінологами одним з основних чинників, що обумовлюють злочинність, у тому числі малолітніх та неповнолітніх.

Шкільне насильство, однією з форм якого є булінг, особливо коли на нього не реагують дорослі (вчителі, шкільні психологи, адміністрація установи, батьки), створює передумову формування особистості злочинця та виступає віктимізуючим фактором, причиною соціальної дезадаптації особистості, що провокує агресію до однолітків та молодших школярів.

В зв'язку з надзвичайно гострою проблемою агресивних проявів у міжособистісних стосунках учнівської молоді, з боку держави були прийняті законодавчі міри, а саме: 19 січня 2019 року набув чинності Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»[1], крім цього, внесено відповідні доповнення до статей Закону «Про освіту»[2], які визначають права та обов'язки засновника та керівника закладу освіти, педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до

освітнього процесу здобувачів освіти та їхніх батьків. Закон України «Про освіту» доповнено пунктом, яким передбачено, що «булінг (цькування) це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого».

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» зокрема визначається саме поняття «булінг» – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному та сексуальному насильстві проти неповнолітньої особи, а також за скоєне правопорушення батькам винних, відповідно до ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення [3], доведеться сплатити від 850 до 1700 грн (50-100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян), а якщо скоєне вдруге або ж групою осіб – штраф сягатиме до 3400 грн (100-200 неоподаткованих мінімумів), або ж від 40 до 60 годин виправних робіт. Якщо правопорушення вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від 14 до 16 років, їхніх батьків або опікунів каратимуть штрафом до 1700 грн або громадськими роботами на строк до 40 годин. Під санкції підпадають і керівників шкіл, які не повідомлятимуть про випадки булінгу до поліції.

Більш детально розглянемо поняття, ознаки, причини, види та форми булінгу аналізуючи дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Майже всі дослідники визначають булінг як довготривалу та систематичну агресію, але, окрім цього, дане явище розглядають як «підтип агресії», який може приймати багато форм, і фізичних і словесних; деструктивну взаємодію, частину соціального життя групи, неодноразовий напад – соціальний або вербальний – з боку тих, хто має вищий статус, тривале, усвідомлене насильство спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися у фактичній ситуації [4, с. 432].

О. Морозова, Д. Булда та Бородаєва визначають булінг як агресивне переслідування одного з членів колективу іншими членами колективу або його частиною [5, с. 262-263].

В. Пономарьов та О. Ожйова, досліджуючи феномен булінгу, зазначають, що така агресивна поведінка може проявлятися як у

фізичному, так і у психологічному або комбінованому насильстві. Крім того О. Ожйова вказує, що такі дії вчиняються з певною особистою метою [6, с. 126; 7, с. 174]

Т. Доукіна розуміє булінг як агресивну поведінку однієї людини щодо іншої з метою заподіяти останній моральну або фізичну шкоду, принизити і в такий спосіб утвердити свою владу [8].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» визначає, що типовими ознаками булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [1].

Зарубіжні вчені Д. Ольвеус, Е. Роланд, П. Сміт, та інші виділяють такі види булінгу: фізичний, вербальний та соціальний [9]. Прикладами фізичного булінгу, найбільш помітного, однак, який складає менше третини випадків булінгу, є: побиття учня або його штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, ляпаси, пошкодження та знищення одягу, особистих речей жертви, а також погляди, жести, образливі рухи тіла та міміки обличчя. Словесні образи, погрози, ворожі насмішки або жарти, принизливі обзивання, дошкуляння, жорстока критика, висміювання, агресивні зауваження, записки з погрозами застосування насилля, поширення неправдивих обвинувачень, ворожих чуток та пліток – належать до вербального виду булінгу. Соціальний вид булінгу, проявляється в систематичному приниженні почуття гідності потерпілого шляхом ігнорування, ізоляції, уникання, соціального виключення, маніпуляцій, залякування, шантажу до жертви [10, с. 14]. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та мережі Інтернет особливої актуальності набула поява такого виду булінгу як «кібербулінг» (cyberbullying) – форма поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій. Так, діти створюють веб-сторінки та сайти, де можуть вільно спілкуватися, коментувати, ображаючи інших, поширювати плітки, фотографії особистого характеру та іншу інформацію; також кривдники відсилають електронні листи та повідомлення своїм жертвам, у яких їх всіляко принижують.

Аналіз наукових робіт дає можливість визначити основні риси булінгу: систематичність; нерівність фізичних, психологічних і соціальних можливостей, які лежать в основі стосунків між жертвою й агресором, тобто агресор займає вище становище, ніж його жертва; взаємостосунки переслідувача й жертви; емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи.

Отже, підґрунтям булінгу є статус, влада, конкуренція, лідерство. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших. Булінг охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту. В конфлікті учасники рівні, а в булінзі жертва завжди виявляється слабшою, їй важче себе захистити, проти неї може виступати група. Ще одна характерна риса булінгу – він передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині.

Серед причин булінгу в колективі К. Плутицька виділяє наступні: боротьба за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозволу тощо [11, с. 79].

Шкільний булінг можна розділити на дві основні форми:

1. Фізичний шкільний булінг – умисні удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень тощо; сексуальний булінг, хепісліпінг.

2. Психологічний шкільний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми належать вербальний булінг (знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т. д.); образливі жести або дії; залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь); ізоляція (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас); активне неприйняття (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом відбувайлом»); пасивне неприйняття (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати

когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»); ігнорування (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться); вимагання (грошей, їжі, інших речей); пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви); кібербулінг (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо)).

Варто зазначити, що булінг у школі виявляється не лише в діях учнів щодо одне одного, але і в діях учителів щодо учнів чи навпаки. Вчителі у своїй взаємодії з дітьми можуть проявляти таку поведінку, що приносить останнім психологічний біль і обмежує їх право на збереження гідності особистості. Але виявити таку поведінку, що вказує на булінг, досить складно. Вчитель під час взаємодії з учнями може застосовувати авторитарний стиль управління, який, хоч і може сприйматися дітьми як обмеження їхніх прав, але не є булінгом за визначенням. Іншими проявом булінгу може бути переслідування учнями самого педагога.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» передбачено також зобов'язання закладів освіти забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв(з дотриманням конфіденційності)про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків [1]. Педагогічні працівники:

- мають право на захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю;

- зобов'язані повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування).

Також Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено, що неповідомлення керівником закладу освіти

уповноваженим підрозділам органів поліції про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20% заробітку [3].

Виходячи з вищесказаного, можна зробити наступні висновки:

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» до прав та обов'язків педагогів, школярів та інших залучених в освітній процес людей додав захист від цькування, будь-яких форм насильства та експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та від речей, які шкодять здоров'ю, що має зупинити ситуацію з булінгом у закладах освіти.

Також пропонуємо під шкільним булінгом розуміти наступне: булінг або цькування – це певні дії, які завдають фізичної або психічної шкоди. Сюди належить психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, яке вчиняють стосовно малолітньої особи в навчальному закладі. До цькування також входить знущання в Інтернеті чи за допомогою телефонів. Наприклад, коли учневі регулярно надсилають непристойні повідомлення чи публікують особисті фото. Також враховується і цькування вчителів чи адміністрації школи щодо малолітніх.

Зазначимо, що роботу з запобігання булінгу необхідно проводити не тільки з ймовірними булерами, а й зі спостерігачами (учнями та вчителями), адже часто діти не усвідомлюють, а дорослі не хочуть усвідомлювати всю серйозність і небезпеку булінгу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>.

2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 20.12.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: прийнятий від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 07.02.2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

4. Стельмах С. П. Булінг у школі та його наслідки. Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. В.І. Сипченка. Вип. VI. Слов'янськ: СДПУ, 2016. С. 431-440.

5. Морозова О. А. Особенности буллинга и моббинга в России. *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. 2010. № 6. С. 262-263.

6. Пономарев В. И. Исследование акцентуаций характера участников буллинга в контингенте подростков регионального социального заведения для несовершеннолетних. *Світ медицини та біології*. 2013. № 3. С. 126-130.

7. Ожиева Е. Н. Буллинг как разновидность насилия. Школьный буллинг. *Психология и социология*. 2015. С. 172-180.

8. Докукина Т. В. Буллинг – травля в школе. Офиц. Сайт ОО «Беларусская организация врачей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.beldoc.by/>.

9. Olweus Bullying Prevention Program (2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.clemson.edu/olweus. – Назва з титул. екрану.

10. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия. / под ред. Д. Лейна и Э. Миллера. Санкт-Петербург: Питер, 2015. 26 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zipsites.ru/psy/psylib/info.php?p=414>.

11. Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 29. Том. 2. С. 78-80.

Ж. В. Павлюк,
магістрантка
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ З ПРОБЛЕМ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ У ТРУДОВИХ КОЛЕКТИВАХ

В статті розглянуто теоретичні підходи до питання попередження та розв'язання конфліктів у трудових колективах; визначено рольові функції учасників конфліктів у трудових колективах; вивчено зміст конфліктів у трудових колективах та

причини їх виникнення; уточнено сутність поняття конфлікту; визначено роль та функції психологічного консультування, які забезпечують вирішення трудових конфліктів та запобігання їх виникненню в подальшому; вивчено вміння знаходити оптимальні шляхи вирішення конфліктів які виникають в трудових колективах; визначено роль керівника трудового колективу у вирішенні та запобіганні конфліктів; зазначено, що виявлення першопричин виникнення конфліктних ситуацій дозволяє вибудувати стратегію вирішення та запобігання конфліктів у трудових колективах.

Ключові слова: попередження, вирішення, запобігання, психологічне консультування, конфлікт, трудовий колектив.

В статье рассмотрены теоретические подходы к вопросу предупреждения и разрешения конфликтов в трудовых коллективах; определены ролевые функции участников конфликтов в трудовых коллективах; изучено содержание конфликтов в трудовых коллективах и причины их возникновения; уточнено сущность понятия конфликта; определено роль и функции психологического консультирования, которые обеспечивают разрешение трудовых конфликтов и предотвращение их возникновения в дальнейшем; изучено умение находить оптимальные пути разрешения конфликтов которые возникают в трудовых коллективах; определено роль руководителя трудового коллектива в разрешении и предотвращении конфликтов; указано, что выявление первопричин возникновения конфликтных ситуаций разрешает выстраивать стратегию разрешения и предотвращения конфликтов в трудовых коллективах.

Ключевые слова: предупреждение, разрешение, предотвращение, психологическое консультирование, конфликт, трудовой коллектив.

The article discusses theoretical approaches to definition of warning and resolution the conflicts in labor collectives; the rule functions of participants in conflicts in labor collectives was determined; the content of conflicts in the labor collectives and the reasons for their occurrence was been studied; the essence of the notion of conflict was been specified; the role and functions of psychological counseling, which ensure the resolution of labor conflicts and prevent them from occurring in the future have defined; the ability to find optimal ways of resolving conflicts that arise is labor collectives has been studied; the rule of the leader of the

labor collective in solving and preventing conflicts was determined; it was noted that the identification of the root causes of conflict situations allows us to build a strategy for solving and preventing conflicts in labor collectives.

Key words: *warning, solution, prevention, psychological counseling, conflict, labor collective.*

Постановка проблеми. Безсумнівним є той факт, що основою будь-якого підприємства, установи чи організації є люди. Без них продуктивне та ефективне функціонування організації неможливе в принципі. Саме люди складають трудовий колектив організації, є її осередком. В процесі своєї діяльності на підприємстві, установі чи організації люди постійно контактують між собою та спілкуються. В ході такого спілкування та взаємодії з будь-яких суб'єктивних чи об'єктивних причин між людьми виникають конфліктні ситуації. Конфлікт у трудовому колективі є однією з форм взаємодії працівників. З огляду на те, що від належного морально-психологічного клімату в трудовому колективі залежать результати діяльності організації, питання вивчення та аналізу конфліктів в трудових колективах, а також психологічного консультування з питань їх попередження та розв'язання залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти питання конфлікту в трудових колективах, організаціях та шляхи їх вирішення вивчались багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями різних галузей – соціологами, економістами, психологами такими як: О. Зінчина, А. Анцупов, А. Шипілов, М. Пірен, Л. Герасіна, Т. Дуткевич, В. Орлов, О. Отич, Л. Котлова, Т. Кабаченко, Н. Новікова та ін.

Мета дослідження полягає у вивченні та аналізі явища конфліктів у трудових колективах, а саме їх попередження, запобігання та мінімізація негативних наслідків за допомогою психологічного консультування.

Виклад основного матеріалу. Детальне вивчення питання психологічного консультування з питань попередження та розв'язання конфліктів у трудових колективах неможливе без системного теоретико-методологічного аналізу природи такого суспільного явища як конфлікт.

На сьогоднішній день немає загальноприйнятого визначення поняття конфлікту. На думку більшості науковців, поняття конфлікту не належить до якої-небудь визначеної науки чи практики.

На думку Н. Гришиної, конфлікти можна розглядати як реакцію людей на перешкоду, що заважає досягнути різного роду цілей спільної діяльності; на поведінку, що не відповідає очікуваним наслідкам; крім того, допустимо розглядати конфлікт як реакцію на ґрунті несумісних характерологічних шаблонів поведінки, культурних основ та потреб [1].

В свою чергу російські науковці А. Анцупов та А. Шипілов під конфліктом розуміють найбільш гострий спосіб вирішення вагомих протиріч, які виникають в процесі взаємодії, який полягає в протидії суб'єктів конфлікту і зазвичай супроводжується негативними емоціями [2].

З точки зору вітчизняного науковця-соціолога О. Зінчиної, в найзагальнішому вигляді конфлікт-властивість стану людських взаємостосунків, викликаний нестачею тих або інших значущих ресурсів і виражений в гострій психологічній напрузі і діях протиборства [3].

Виходячи з вищесказаного можемо констатувати, що конфлікт може зачіпати не одну сферу життєдіяльності людини, і зазвичай виявляється в зіткненні різних думок, поглядів, поведінки та установок людей. І відповідно, так як життя людей відбувається у складі тих чи інших організацій, то і у життєдіяльності організації як колективу, постійно виникають і переборюються численні суперечки в спілкуванні людей.

Трудовий конфлікт виділяється серед усіх типів соціальних конфліктів. Трудовий конфлікт – це особливий вид соціального конфлікту, що проявляється через зіткнення двох (чи більше) різноспрямованих сил, інтересів, поглядів щодо соціально-трудових відносин та умов їх забезпечення (низька заробітна плата, не виплата (затримання) заробітної плати, незабезпеченість найманих робітників роботою, яка дозволяє мати стабільний заробіток, тощо). Особливо конфліктогенні суперечності, що виникають через зміст праці, стосунки у колективі та інтенсивність трудових зусиль [4].

За суб'єктивною ознакою у внутрішньому житті кожної організації можна виділити наступні типи міжособистісних конфліктів: а) конфлікти між керуючими і керованими в рамках даної організації; б) конфлікти між рядовими співробітниками; в) конфлікти

на управлінському рівні, тобто конфлікти між керівниками одного рангу [5].

Для аналізу конфліктів велике значення має з'ясування його природи і впливу на результативність та якість діяльності організації. Конфлікти які виникають в трудових колективах за значенням для організації можна поділити на конструктивний конфлікт та конфлікт деструктивний.

Конструктивний конфлікт розгортається у діловій площині і має метою усунення перешкод на шляху підвищення продуктивності праці.

Причини конструктивних конфліктів є досить різноманітними, але в основному це незадоволення оплатою, несприятливі умови праці, недоліки в організації праці, невідповідність прав і обов'язків, нечіткість у розподілі обов'язків, низький рівень дисципліни тощо. Правильне розв'язання конструктивного конфлікту веде до усунення його причин, а отже і до вдосконалення виробництва.

Деструктивний конфлікт в організації розгортається в особистісній площині, має метою досягнення особистих. Деструктивний конфлікт в організації розгортається корисливих інтересів, отримання переваг. Причини деструктивних конфліктів частіше за все суб'єктивні і до них можна віднести неправильні дії керівника, неправильні дії підлеглих, неправильні дії як керівника, так і підлеглих [6].

У системі управлінських підходів та впливів на конфлікт розв'язання його посідає центральне місце: оскільки не всім конфліктам можна запобігти, то конче важливо володіти методиками виходу з конфліктних станів. Передусім розв'язання конфлікту – це спільна діяльність його учасників, спрямована на припинення протидії та вирішення проблеми, що призвела до зіткнення. Воно передбачає зацікавленість обох сторін щодо зміни умов конфліктної взаємодії, ставлення до об'єкта та усунення причин конфлікту. Отже, розв'язання конфлікту як спосіб завершення боротьби вимагає радикальних змін від усіх протидіючих сторін (чи однієї з них), корелювання їх позицій і вимог, що відстоювались у конфлікті [4].

Головною дійовою особою у справі врегулювання конфліктних ситуацій є і повинен бути керівник трудового колективу. Тому, якщо причиною виникнення конфліктної ситуації стають, власне, ті або інші якості особистості самого керівника, то, природно, врегулювання конфліктної ситуації як такої бути не може.

Потрібно пам'ятати, що керівник в умовах конфлікту може опинитися щонайменше в двох положеннях – або суб'єкта, прямого учасника конфлікту, або посередника, арбітра, примирителя сторін.

Суб'єктом конфлікту керівник стає, коли відстоює свою точку зору, певні інтереси і певну позицію у відносинах з підлеглими йому людьми або партнерами з ділових зв'язків інших підрозділів (організацій). Частіше за все безпосереднім учасником конфліктного протистояння керівник стає в тих ситуаціях, коли порушує службову етику, відступає від норм трудового законодавства або допускає несправедливу оцінку роботи і поведінки підлеглих [3].

Часто більшість керівників не враховує деякі з цих причин, і це веде до негативних наслідків. Тому для злагодженої праці у колективі, керівник повинен розуміти, що його формування не повинно бути випадковим. Треба ретельно підбирати кадри не тільки за професійною ознакою, але й враховувати рівень виховання, психологічний стан тощо.

Розв'язання конфліктів – це система конкретних дій, що передбачає досягнення закінчення боротьби при збереженні основних засад взаємозв'язку між конфліктуєчими суб'єктами. Позитивними методами (прийомами) врегулювання конфліктів доцільно володіти як посередникам, так і самим потенційним опонентам. У багатьох країнах з метою попередження чи вирішення конфліктів поширено метод упереджувальних дій – практика включення в угоди між фірмами чи приватними особами спеціальних параграфів, які передбачають поведінку сторін під час виникнення суперечок [4].

Велике значення, на думку психологів, у залагодженні конфліктних ситуацій має спілкування учасників, центральним моментом якого є переговори, передбачаючи вміння провести бесіду зі своїм опонентом. Якщо потрібно змінити ставлення робітника до обов'язків, вирішальним моментом є переконати, що це не забаганка керівника, а об'єктивна необхідність. Якщо подія відбулася, і нічого змінити не можна, а працівник продовжує бурхливо реагувати, створюючи напругу, не може заспокоїтися, керівник повинен виявити співчуття, заспокоїти. У спілкуванні з конфліктуєчими керівникові слід дотримуватися наступних правил: 1) виявляти витримку, максимальний такт, обережність; 2) вислухати, дати висловитися; 3) не поспішати з висновками, обіцянками, рішеннями; 4) вислухати всіх учасників [6].

Але варто пам'ятати, що управління конфліктами передбачає не тільки врегулювання конфлікту, що вже виник, але й створення умов для його попередження, що є важливішим.

Профілактика конфлікту – вид управлінської діяльності, що полягає в завчасному усуненні або ослабленні конфліктних факторів і обмеженні таким чином можливості їх виникнення чи деструктивного розв'язання в майбутньому. Це така організація життєдіяльності суб'єктів соціальної взаємодії, що виключає чи зводить до мінімуму ймовірність виникнення конфліктів між ними [7].

Система попередження конфліктів містить чітку систему дій та сукупність визначених методів управління відносинами соціальних суб'єктів на ґрунті суперечностей. Протиріччя, що загострюється не перетворюється на конфлікт, якщо активне втручання у цей процес почнеться з виявлення незгоди між суб'єктами з найбільш важливих для них питань, або з визначення джерел напруження. Виділяють два етапи запобігання конфліктам – частковий та повний, а також раннє попередження та упереджувальне рішення.

Узагальнюючи досвід та практику в сфері попередження конфліктів, можна виділити такі підходи:

1. Співробітництво – налагодження між співробітниками клімату взаємодовіри, взаємодопомоги та взаємної підтримки.

2. Організаційні методи попередження конфліктів: усебічна підготовка співробітників, регулярна ротація кадрів, підтримка їхніх кар'єрних амбіцій.

3. Конкуренція – спосіб взаємодії людей (система утримань і противаг). Практика показує, що головна ставка робиться на лінію співробітництва, що є ціллю всіх засобів і методів управління на психологічних і організаційних рівнях, хоча іноді можна використовувати і конкуренцію [8].

Прагнучи захиститись від шкідливих наслідків конфлікту, керівники підприємств і організацій різних галузей все більше звертаються сьогодні до психологічної науки, в якій шукають теоретичне обґрунтування механізмів і практичні рекомендації щодо гармонізації стосунків із підлеглими та партнерами, врівноваження свого внутрішнього стану, запобігання і розв'язання різноманітних конфліктів тощо.

З метою вирішення міжособистісних конфліктів у трудових чи інших колективах може застосовуватися так звана посередницька

консультація, коли психолог виступає в ролі посередника в переговорах.

Посередництво в переговорах, так зване медіаторство – це спеціальний вид діяльності, який полягає в оптимізації третьою стороною процесу пошуку конфліктуючими сторонами розв’язання проблеми, яке б дозволило розв’язати конфлікт [9].

Третя сторона – індивід або група, зовнішня по відношенню до конфлікту двох або більш учасників, що намагається допомогти в досягненні згоди. Виділяються декілька типів участі (або ролей) третьої сторони у вирішенні конфлікту: арбітра, посередника, помічника, консультанта.

Досить доцільним буває і позиція спостерігача, який своєю присутністю в зоні конфлікту стримує сторони від порушення раніше досягнутих домовленостей або від взаємної агресії. Присутність спостерігача в конфлікті створює умови для вирішення дискусійних проблем шляхом переговорів [10].

Психологічне консультування в організації відзначається тим, що спеціаліст-консультант надає допомогу у виявленні проблем, їх аналізі, сприяє виконанню прийнятих рішень, але сам рішень не приймає і не відповідає безпосередньо за виконання задачі. Консультування включає елементи діагностики, експертизи, навчання, але найважливішими його задачами є самовизначення особи щодо прийняття рішення, формування готовності до його реалізації.

Враховуючи весь спектр проблем, над якими працює психолог-консультант в організації, Т. Кабаченко говорить про консультування як напрям психологічного забезпечення управління людськими ресурсами і вирізняє у ньому власне управлінське консультування та індивідуально-психологічне консультування персоналу організації [11].

Таким чином, враховуючи думку провідних спеціалістів з питань психології управління, можна зробити висновок, що консультативна робота психолога в організації включає:

- психологічний аспект управлінського консультування, яке займається проблемами управління і ведеться переважно з керівниками;

- власне психологічне консультування всіх працівників (керівників та підлеглих) щодо особистісних проблем, пов’язаних із сімейними відносинами, віковими особливостями та кризами,

труднощами спілкування, самовдосконалення і саморозвитку тощо [6].

Управлінське консультування є різновидом такої діяльності як «консультування» та відзначається всіма загальними ознаками останнього. Поряд з управлінським в організаціях практикується юридичне; економічне; інженерно-технічне та психологічне консультування. Управлінське консультування, здійснюване психологом, – це по суті психологічне консультування керівників з проблем управління, яке виступає методом удосконалення практики управління і видом психологічної допомоги особистості, групі, організації.

За широтою вирішуваних проблем управлінське консультування поділяється на два наступних види: організаційне та з проблем управління персоналом.

Кабаченко Т.С. пропонує свій перелік проблем щодо управління персоналом, який частково збігається із вище згаданим, але містить і нові:

- корпоративна політика в управлінні людськими ресурсами;
- створення умов продуктивної професійної діяльності, творчості та новаторства особистості;
- організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу;
- розв’язання конфліктів;
- покращення атмосфери кооперації, співпраці у працівників, підтримка їх відповідальності;
- випадки девіантної поведінки персоналу [11].

Психологічне консультування у сфері управління людськими ресурсами має наступні різновиди: соціально-психологічний супровід та коучінг. Соціально-психологічний супровід полягає у втручаннях консультанта, спрямованих як на клієнта, так і на оточуючих його осіб, на умови ситуації з метою зниження рівня стресу, подолання внутрішнього чи міжособистісного конфлікту, на розвиток здатності клієнта ефективно долати проблеми, на створення опори для цього з боку організації [6].

Насамкінець, слід зазначити, що взаємовідносини між людьми мають розвиватися гармонійно, проте конфлікти неминучі. Щоб їх подолати, треба володіти різними підходами і навичками, гнучко користуватися ними, не боятися виходити за межі звичних схем і чуттєво реагувати на можливість чинити і думати по-новому.

Водночас можна використовувати конфлікт як джерело життєвого досвіду, самовиховання і самонавчання.

Список використаних джерел

1. Гришина Н. В. Психология конфликта. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с.
2. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология : учебник для вузов. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 551 с.
3. Конфліктологія : навч. посібник. – авт. О. Б. Зінчина. – Харків: ХНАМГ, 2007. – 164 с.
4. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. – Х. : Право, 2012. – 128 с.
5. Вишнякова Н. Ф. Конфликтология : учеб. пособие / Н. Ф. Вишнякова. – 3-е изд. – Минск : Университетское, 2002. – 318 с.
6. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління : навч. посібник. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 273 с.
7. Конфликтология : учеб. для вузов [Текст] / В.П. Ратников, В.Ф. Голубь, Г.С. Лукашова и др.; под ред. проф. В.П. Ратникова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 512 с.
8. Новікова Н. Управління конфліктами в організації: підходи до вирішення та профілактики / Н. Новікова // Галицький економічний вісник. – 2013. – №2(41). – С. 79-83.
9. Конфліктологія: конспект лекцій. Для підготовки магістрів усіх форм навчання / В.Я. Галаган, В.Ф. Орлов, О.М. Отич. – Київ : ДЕДУТ, 2008. – 293 с.
10. Котлова Л. О. Психологія конфлікту: курс лекцій : навч. посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 112 с.
11. Кабаченко Т. С. Психология управления : учеб. пособие. – М., 2000. – 384 с.

Ю. В. Сис,

учениця 11-Б класу

Науковий керівник: Т. П. Томчишина,

вчитель української мови та літератури

(м. Хмельницький)

НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СВІДОМІСТЬ ПІДЛІТКІВ. КІБЕРБУЛІНГ

Історія виникнення та розповсюдження Інтернету сягає ще у казкову давнину, наприклад, відомий вислів «котись яблучко по тарілочці та покажи мені мого милого» можна розглядати, як прототип сучасного смартфона, коли через екран, ми спілкуємося з друзями з усіх куточків світу.

Сьогодні стрімкий розвиток інформаційних технологій є ознакою сучасного суспільства. Всесвітня мережа Інтернет поступово посідає перше місце серед засобів масової інформації. Але чи замислювались люди, які наслідки може принести цей винахід?

Не секрет, що вплив соціальних мереж людина відчуває практично в усіх сферах свого функціонування. Звичайно, перевагами Інтернету є небачена раніше оперативність та інтерактивність, що стимулювало необмежене зростання аудиторії користувачів. Але проблема вивчення як позитивного, так і негативного впливу Інтернету на свідомість підлітка і надалі залишається актуальною.

Актуальність розгляду зумовлена також і тим, що Інтернет є невід'ємною частиною життя сучасного підлітка, і проблеми «булінгу» та «кібербулінгу» тісно пов'язані з роботою соціальних мереж, тому в даному дослідженні простежується цілком закономірний інтерес до окреслення специфічних умов впливу інтернет-контенту на свідомість підлітків.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей зародження та функціонування Інтернету та соціальних мереж й аналізі їх впливу на свідомість підлітків.

Оскільки соціальні мережі як новий вид засобів масової інформації є недостатньо вивченими, виникла потреба проаналізувати статистику їх використання, вивчити психологічні особливості користувачів соціальних мереж та види впливу на свідомість підлітка подібної інформаційної складової, що визначило добір шляхів розв'язання проблеми. Завдання дослідження:

- дати визначення понять «інтернет», «соціальна мережа», «булінг», «кібербулінг»;
- визначити психологічні особливості активних користувачів соціальних мереж;
- дослідити види негативного впливу соціальних мереж на підлітків;
- проаналізувати особливості проявів кібербулінгу в соціальних мережах та визначити його найхарактерніші ознаки;

– провести соціологічне опитування щодо вивчення впливу соціальних мереж на свідомість підлітків.

– розробити пам'ятки для підлітків-користувачів соціальних мереж та батьків.

Об'єктом дослідження є Всесвітня мережа Інтернет.

Предметом дослідження є соціальні мережі та їх вплив на свідомість підлітка.

Гіпотезою дослідження є виокремлення соціальних мереж у окремий вид засобів масової інформації.

Практична цінність нашої роботи полягає у застосуванні її учнями та вчителями, батьками та класними керівниками, практичними психологами, активними користувачами соціальних мереж.

Новизна й актуальність роботи полягає у тому, що проведено ґрунтовне дослідження особливостей соціальних мереж та аналізі їх впливу на підлітків на основі аналізу статистичних даних різних джерел та проведеного соціологічного опитування учнів-старшокласників.

Вивченням питання створення Інтернету та соціальних мереж займалися різні письменники та вчені: В.Одоевський, Мюррей Леймстер, Айзек Азімов, брати Стугацькі та чимало інших, тобто проблема світового інформаційного об'єднання турбувала людей давно.

«Загальнодоступною Всесвітня павутина (фактично матеріальна основа Інтернету) стала у 1991 році, й за 24 місяці після появи цього браузера Інтернет набув розповсюдження майже у всьому світі» [2, с. 11].

Одразу ж на перше місце щодо використання Інтернету виходить бізнес. Джеймс Лалл стверджує: «Мати ліцензію на трансляцію – це наче мати дозвіл на друкування грошей» [7]. Вислів підказує можливість монетизації інформації та реклами через Інтернет, який можна розцінювати як явище суперечливе: з одного боку, – він дає невимірні можливості, а з іншого – є засобом маніпуляції та впливу.

Соціальні мережі починають активно розвиватися з 1993 року. Вперше цей термін використав Джеймс Барнес ще у 1954 році в роботі *Class and Committees in a Norwegian Island Parish*, «Human Relations».

«Соціальна мережа – соціальна структура, утворена індивідами або організаціями. Вона відображає розмаїтні зв'язки між ними через

різноманітні соціальні взаємовідносини, починаючи з випадкових знайомств і закінчуючи тісними родинними стосунками» [6].

За визначенням: «Соціальні мережі є віртуальним об'єднанням людей, які обмінюються певною інформацією».

Другим є поняття «соціальна мережа» як відображення всіх зв'язків, які існують між вузлами (користувачами).

Учені дійшли висновку, що соціальні мережі існують за принципом 6С: (communication) спілкування, (connectedness) зв'язок, (commonexperience) спільний досвід, (content) контент, (commerce) комерція і (coolexperience) нові відчуття.

Першою спробою створити таку мережу спілкування став ще у 1995 році сайт «Classmates.com», який через обмаль реклами та фінансування невдовзі був закритий. Його автор так і сказав про своє дітище: «Просто цей сайт з'явився занадто рано» [3].

У 1997 році з'явився «SixDegrees.com.». Починаючи з 2001 року, почали виникати сайти, в яких використовувалась технологія під назвою «Коло друзів». Ця форма соціальних мереж, яка широко використовується у віртуальних спільнотах, набула популярності у 2002 році та розквітнула з появою сайту «Friendster». Популярність цих сайтів постійно зростала, і в 2005 році було більше переглядів сторінок сайту «MySpace», аніж сайту «Google». У 2004 році була створена найбільша на сьогоднішній день соціальна мережа у світі – «Facebook». «Google» також пропонує веб-стайт з можливостями роботи із соціальними мережами orkut, який було запущено в 2004 році. Наразі, існує більш ніж 200 сайтів з можливостями організації соціальних мереж.

Соціальні мережі почали розглядатись як складова інтернет-стратегії приблизно в той самий час: в березні 2005, «Yahoo» запустила «Yahoo! 360», а в липні 2005 «News Corporaion» запустила «MySpace». Більшість із соціальних мереж в Інтернеті є публічними, дозволяючи будь-кому приєднатись до «кола». Деякі організації, великі корпорації також мають доступ до приватних служб соціальних мереж, наприклад, Enterprise Relationship Management. Вони встановлюють ці програми на власних серверах та надають можливість робітникам оприлюднювати свої мережі контактів та відносин із зовнішніми особами та компаніями. Інші приклади соціальних мереж: в Інтернеті – мережа для обміну фотографій «Flickr», персональний онлайн щоденник «LiveJournal». Українські соціальні мережі: «Folk» – мережа для неформального спілкування,

«Connect.ua» та «Vkontakte.ru» – молодіжні соціальні мережі, «Profeo» – ділова соціальна мережа для професіоналів, «Українські науковці у світі» – соціальна мережа для науковців, «Ukrainci.org» – неполітична благо-соціальна мережа «Ми-Українці!» [8].

Спроби класифікувати соціальні мережі за тематикою знаходимо у ряді статей з даного питання. Найчастіше визначають такі теми:

- загальнотематичні, мережі дозвілля («MySpace», «Youtube», «Мой мир@Mail.Ru»);
- навчальні та ті, що сприяють соціалізації («Wikipedia.org», «LiveLib», «X-libris.net», «Dumalka»);
- «Однокласники» («Classmates», «Facebook», «Odnoklassniki», «Connect»);
- ділові («LinkedIn», «AtlasKit», «MoiKrug.ru», «Profeo»);
- політичні («Politiko», «Politiki.tv»);
- мережі, об'єднані навколо проблематики дому та родини («Ancestry.com», «Geni.com», «DrugMe.ru»);
- релігійні мережі («MyChurch», «Faithbook», «Гефсиманія») [5].

Одним із завдань нашого дослідження є огляд статистичних даних щодо використання соцмереж у сучасному житті, на даній діаграмі показано, який контент цікавить користувачів Інтернету. Виявляється понад 2 мільярди осіб у 2017 році є користувачами соціальних мереж, з них 60% – користувачі інтерактивного сервісу Web 2.0. Зі 100 найбільш відвідуваних сайтів у світі 20 – це класичні соціальні мережі, ще 60 – тією чи іншою мірою використовують Web 2.0, тобто є соціалізованими.

Згідно з опитуванням, проведеним у Сполученому Королівстві «із 2,300 респондентів віком від 11 до 18 років, 45% заявили, що у віртуальному світі вони почуваються щасливішими, ніж в житті» [4].

Отже, на противагу тому, що соціальні мережі сприяють науці та творчості, дозволяють постійно контактувати з друзями, постають питання безпеки в інформаційному просторі, значна частина якого залишається неконтрольованою.

У своїй роботі ми зосередились також на вивченні психологічних чинників впливу соціальних мереж на будь-яку особистість, зокрема на процес формування поведінки підлітка.

Саме чутливість до зовнішніх та внутрішніх впливів визначає кризу підліткового віку. У цей період особистість потребує підтримки дорослих, якої, на жаль, недоотримає. На думку психологів, саме «за

допомогою соціальної мережі підліток задовольняє приховані потреби» [1] і може передавати та отримувати неправдиву й викривлену інформацію, таким чином, презентуючи себе у вигідному світлі, створюючи враження за власним вибором, що призводить до виникнення девіантної поведінки та агресивності при неодержанні бажаного результату.

Наслідками постійного «зависання» в соцмережах стають: брак живого спілкування, замкненість, відхід від справжнього життя, зосередженість на власних переживаннях, спустошеність, відчуженість і самотність, депресія.

Центр досліджень соціальних комунікацій НБВУ визначає ряд небезпек соцмереж, пов'язаних з факторами, наведеними на екрані:

- неадаптованість сучасної людини до зростаючих масивів нової інформації, різної за якістю, достовірністю і соціальною значущістю;
- невідповідність переважної більшості учасників інформаційних обмінів у мережах у технологічному плані, відсутність навиків пошуку якісної інформації;
- надмірна ідеалізація спілкування в соцмережах (при низькій довірі до вітчизняних ЗМІ, політиків);
- відсутність знань про загрози, які несе із собою інформаційна війна, про збитки, яких вона може завдати державі і конкретній людині;
- інші супутні чинники, що можуть завдати серйозної шкоди особистості [10].

Опрацьовуючи літературу та електронні джерела, знаходимо серед негативних аспектів впливу соціальних мереж наступні:

- віртуалізація соціального життя;
- зрощування, переплетіння реального та віртуального у житті людини;
- Інтернет-залежність, що викликає комплекси, психічні розлади, часті зміни настрою та депресії;
- поява нових видів девіантної поведінки в формі різних проявів хакерства;
- фрагментація суспільства, створення великої кількості відокремлених віртуальних груп за інтересами;
- поява нових технологій у політичному житті, за допомогою яких здійснюється маніпулювання свідомістю;
- анонімність – користувачі прикриваються різними псевдонімами (ніками), під час спілкування в Інтернеті, немає

впевненості в тому, що ваш співбесідник саме та людина, за яку себе видає.;

- нестримний спам, який є заохоченням під виглядом «безвинних» лінків (посилань), що пропонують перейти на різні невідомі, заражені вірусами сайти;

- крадіжка приватної інформації – людина може стати жертвою злочинців, завдяки інформації розміщеної на персональній сторінці.

Розглянемо також деякі факти світової інтернет-статистики, які у широкому спектрі демонструють негативний вплив на аудиторію тих, хто є користувачами соцмереж. Так: у червні 2014 року Інтернетом користувалися приблизно 18 500 000 українців (41,8% від усього населення); 5 млн українських користувачів раз на місяць цікавляться дитячою порнографією (Комітет ООН з прав дитини у 2011 році зазначив, що відвідування порнографічних сайтів становило 70% усього трафіку на території України); 69% респондентів не знають, де можна отримати допомогу онлайн-жертві «мови ворожнечі»; 78% респондентів не отримували освіти щодо безпечної поведінки в Інтернеті [11]. Така сумна статистика ще раз підтверджує негативний вплив соціальних мереж.

Найнебезпечнішим проявом популярності соціальних мереж є «булінг» і «кібербулінг, тому їх варто розглядати як наслідок негативного впливу та всюдозволеності у спілкуванні, яка панує в них.

За даними Українського інституту дослідження екстремізму (УІДЕ) 80% дітей протягом шкільного життя зіштовхуються з булінгом та кібербулінгом, що призводить до руйнації свідомості підлітка, депресивних розладів, втрати контролю над власними вчинками, цькування, залякування і, найгірше, суїцидальних наслідків.

Кібербулінг – це переслідування інших осіб з використанням сучасних електронних технологій: ІНТЕРНЕТу (електронної пошти, форумів, чатів, ICQ) та інших засобів електронної техніки – мобільних телефонів, пейджера.

Поняття «кібербулінг» в Україні стає таким відомим і зрозумілим як терміни «сайт», «доминг», «хостинг», хоча раніше про них нічого не чули. Поступово шляхом використання соціальних мереж це негативне явище стає найрозповсюдженішою формою насильства. Так, волонтерами Київського психологічного центру «Територія психотерапії та тренінгу «Психолог», проведене незалежне опитування київських школярів, віком від 10 до 16 років.

62 відсотки опитаних, визнали застосування по відношенню до себе електронних технологій (через Інтернет та мобільний телефон), які можна розцінювати проявом кібертероризму.

Частіше всього це була нецензурна лайка (49%); пропозиції відвідати порносайт, переглянути відео із сценами насильства (26%). Майже щочетвертого користувача мережі ображали, над ним насміхались, його лаяли. Досить часто (26% респондентів), свідчили випадки шантажу та погроз на свою адресу.

Результати даного опитування дають можливість зробити висновок, що кібернападники досягали своєї мети: 54% молодих людей це дратувало, 40% відчували сором, у 14% опитаних був присутнім страх. Майже 4% жертв кібербулінгу звертались за психологічною допомогою. З двома такими випадками працювали психологи центру Загальнодоступною Всесвітня павутина (фактично матеріальна основа Інтернету) [9].

На думку дослідників, поширення цього явища у соціальних мережах спричинене багатьма факторами:

- замовчування «жертв» цькування (дитина не повідомляє батькам, вчителям, друзям про проблеми, оскільки боїться зізнатися у своїй помилці);

- більшість підлітків налагоджують свою комунікативну сферу в соціальних мережах, оскільки надають перевагу спілкування з однолітками, а не з дорослими, тому кіберзлочини розкрити все важче;

- батьки, приписуючи дітям перехідні характеристики підліткового віку, не приділяють уваги негативним проявам поведінки та депресивному стану своїх дітей, що призводить до поглиблення кризи;

- відсутність поінформованості підлітків про «лінії довіри» та психологічні центри допомоги, до яких варто звертатися при будь-яких «симптомах» кіберцькування;

- недостатній контроль з боку держави за «чистотою» інформаційного простору та наявністю у ньому матеріалу недопустимого характеру, зокрема існування у соціальних мережах «груп смерті» («Червона сова», «Синій кит», «Метелики»), порнографічного контенту.

Ще однією особливістю такого явища як кібербулінг є вік, а це від 11 до 16 років. Тобто саме підліток здатен потрапити на «гачок» кібербулінгу або ж стати його свідком, причиною, ініціатором.

Розглянемо також найхарактерніші ознаки кібербулінгу в соціальних мережах:

- зміна поведінкового емоційного стану після перебування в соціальній мережі;
- агресивність, підозрілість, замкненість, роздратування;
- деструктивні стосунки батьків з дитиною (особливо загострюються під час обговорення реального життя підлітка);
- істеричні прояви характеру (несподівані безпричинні сльози, крик);
- погіршення здоров'я через безсоння та занепокоєння дитини;
- невдалі спроби суїциду;
- надмірне перебування в соціальній мережі (12-14 годин на добу);
- різке погіршення навчального процесу в школі (дитина неохоче йде на навчання, суперечить вчителям і батькам);
- втома, постійне бажання спати, налаштування будильника на нічний час;
- порізи на руках, колінах;
- наявність у щоденниках, зошитах малюнків із зображенням китів, метеликів, крапель крові чорними чорнилами;
- прослуховування пісень депресивного змісту;
- нічні спілкування з незнайомими людьми по телефону.

Основним завданням нашого дослідження було проведення соціологічного опитування серед молоді 16–18 років щодо їх діяльності в соціальних мережах, усвідомлення правильної поведінки

Виконанню завдання сприяло проведення опитування у якому взяла участь 221 особа.

1) На перше запитання: «Чи зареєстровані ви в соціальних мережах?» 221 респондент (100%) відповіло «так» (Додаток А, рис. 1). Отже, соціальні мережі є популярними серед молоді.

2) На друге питання: «У скількох соціальних мережах ви зареєстровані?» опитані дали наступні відповіді: 9 (4%) зареєстровано в 1 соціальній мережі, 25 (11%) – в 2-х, 59 (27%) – в 3-х, 51 (23%) – в 4-х, 61 (28%) – в 5-ти та 16 (7%) мають «акаунти» більше ніж у 5-ти соціальних мережах, з чого можна зробити висновок, що молодь прагне бути відомими великій кількості людей та реалізувати себе хоча б в одній з усіх соціальних мереж, в яких вони зареєстровані (Додаток А, рис. 2).

3) На третє запитання: «Як часто ви «сидите» в соціальних мережах?» ми отримали наступні відповіді: 27 (12%) респондентів проводять 30-40 хвилин на день в Інтернеті, 31 (14%) – 1 годину, 75 (34%) – 2-3 години, 51 (23%) – 4-5годин, 37 (17%) – більше ніж 5 годин. Як бачимо, більша частина молоді проводить у соціальних мережах понад 4 години на добу, в деяких випадках час може сягати 8-9 годин, і цей факт є хвилюючим, адже молодь починають «жити» у соціальних мережах (Додаток А, рис. 3).

4) На четверте запитання: «Якою інформацією в соціальних мережах ви цікавитесь?» ми отримали широкий спектр відповідей. 134 (61%) респонденти переглядають статті та інформацію щодо розвитку особистості, 71 (32%) відгукуються на публікації з пропозиціями дружби, 86 (39%) відвідують різні групи для зняття депресії та стресу, 71 (32%) цікавиться інформацією наукового характеру, 129 (58%) «сидять» в соціальних мережах задля розваги, 32 (14%) захоплюються Інтернет-іграми, 106 (48%) – відвідують сторінки гумору та сміху, 10 (5%) цікавить політика та сторінки відомих українських діячів та політиків, 18 (8%) – займаються бізнесом з допомогою соціальних мереж, 5 (2%) – заходять у соціальні мережі, коли немає що робити, 2 (1%) тільки для спілкування з друзями, 4 (2%) для прослуховування музики та перегляду фільмів, 2 (1%) щоб слідкувати за новинами спорту. Отже, молодь відвідує соціальні мережі з різною метою, але більшість, щоб розважитися та почитати різні жарти, що зазвичай є пустою втратою часу та задля свого розвитку, що є позитивним, але підлітки часто забувають про час і «зависають» в Інтернеті надовго (Додаток А, рис. 4).

5) На п'яте запитання: «Чи знайомились ви з своїми друзями через мережу Інтернет?» 145 (66%) респондентів відповіло «так», 61 (28%) – «ні», 15 (6%) – ніколи, з чого можна зробити висновок, що значна кількість молоді шукає друзів через соціальні мережі, щоб замінити живе, якого часто недостатньо (Додаток А, рис. 5).

6) На шосте запитання: «Чи довіряєте ви інформації, яку розташовують в соціальних мережах?» респонденти відповіли наступне: 19 (9%) – «так», 22 (10%) – «ні», 180 (81%) – «частково». Таким чином, молодь не завжди довіряє інформації та намагається переконатися у її достовірності, адже іноді статті насправді є дуже сумнівними та незрозумілими (Додаток А, рис. 6).

7) На сьоме питання: «Чи натрапляєте ви у соціальних мережах на інформацію незаконного характеру?» відповіді були такими:

41 (18%) опитаних натрапляють на таку інформацію, 57 (26%) – ні, 106 (48%) – деколи та 17 (8%) – дуже часто. З вищесказаного можна зробити висновок, що більшість молоді інколи натрапляють на заборонену законом інформацію і це насправді є великою проблемою, особливо, коли на неї натрапляє підліток з не до кінця сформованою психікою (Додаток А, рис. 7).

8) На восьме запитання: «Чи вважаєте ви, що правоохоронні органи зобов'язані перевіряти законність та правомірність інформації, яка потрапляє у соціальні мережі?» ми отримали такі відповіді: 104 (47%) вважають, що потрібно залучити правоохоронні органи перевірки інформацій, 34 (15%) думають, що цього робити не варто, а 83 (38%) – не бачать у цьому потреби (Додаток А, рис. 8).

9) На дев'яте запитання: «Як ви ставитесь до появи небезпечних груп у соціальних мережах?» 41 (19%) респондент відповів «з острахом», 163 (74%) – не звертають уваги, 5 (2%) повідомляють про їх появу батькам, 12 (5%) – мають негативне ставлення. Як бачимо, більшість молоді не цікавиться групами «смерті» та з острахом ставиться до них (Додаток А, рис. 9).

10) На дев'яте питання: «Звідки(від кого) ви дізналися про правила безпечної поведінки в Інтернеті?» опитані відповіли наступне: 86 (39%) респондентів вперше чують про існування таких правил, 42 (19%) розповіли батьки, 30 (13%) дізналися про них від вчителів, 20 (9%) – від класного керівника, 4 (2%) – від психолога, 25 (11%) – самостійно, 8 (4%) – з Інтернету. Також було 6 (3%) поодиноких відповідей: від працівника СБУ; від адміністратора з безпеки в Інтернеті; від начальника інформаційного відділу податкової служби України; ЗМІ; соціальні мережі; власні погляди. Отже, значна кількість молоді не знає про існування правил безпеки в соціальних мережах, а ті хто знають, дізнаються про них самостійно або від батьків, адже у навчальних закладах дуже рідко проводяться виховні години щодо безпеки в Інтернеті, що є обов'язковим на сьогодні у зв'язку зі стрімким розвитком та масовим використанням цієї мережі (Додаток А, рис. 10).

11) На одинадцяте запитання: «Чи знаєте ви де можна отримати допомогу коли тобі погрожують або примушують робити щось незаконне через соціальні мережі?» 130 (59%) опитаних відповіло «так», 49 (22%) – «ні», 42 (19%) бажають дізнатися куди звертатися. З вищесказаного можна зробити висновок, що більшість молоді знає куди звертатися по допомогу у разі погроз чи шантажу в мережі

Інтернет, а третя частина опитаних хотіла б дізнатися про це (Додаток А, рис. 11).

Отже, з усього вищезазначеного можна зробити висновки:

– у підлітковому віці формується особистість людини та її ставлення до життя, віртуальний світ, підмінюючи цінності та пріоритети, зменшуючи емоційний інтелект, стає світом, з якого підліток у дорослому житті вирватись не зможе, адже реальність стане для нього непосильною (менш щасливою та оптимістичною). Така ситуація рано чи пізно може призвести до побудови соціуму схильного до авторитаризму, жорстокості, агресії.

– популярність соцмережі, з психологічної точки зору, є нічим іншим як бажанням утекти від реальності, поширити коло спілкування, отримати позитивне ставлення до себе, стати популярним.

– інтернет є досить поширеним явищем у сучасному світі, його неможливо усунути, тому покращувати – етику спілкування в мережі нам просто необхідно.

– кібернасилству досить важко протистояти. Наприклад, в США, існують спеціальні правоохоронні органи, які контролюють віртуальне життя кожного Інтернет-користувача. На жаль, в Україні ця сфера є ще не вивченою, тому ми маємо самі подбати про власне життя і безпеку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вплив соціальних мереж на формування особистості. Дитина у віртуальному світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://imc.osvitasl.km.ua/2017/12/13/вплив-соціальних-мереж-на-формування>.

2. Грибенко І. Соціальний педагог. – 2012. – №9. (69) вересень. – С. 38-41.

3. Девід Н. Оцінка інформаційних потреб: методи і технології / Н. Девід. – 1996 р.

4. Дубенко Л. Соціальні мережі: реальні загрози віртуального світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ogo.ua/articles/view/2011-02-23/26490.html>.

5. Забайлович Л. В. Вплив соціальних мереж на розвиток Інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Л.В. Забайлович. – Режим доступу: <http://tihoma>

law.at.ua/publ/studentski_dopovidi/vpliv_socialnikh_merezh_na_rozvitok_informacijnogo_suspilstva/4-1-0-32.

6. Караваєв Д. Соціальні мережі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://karavaevys.blogspot.com/2013/04/blog-post_8021.html.

7. Лалл Д. Медіа, комунікації, культура. Глобалізаційний підхід / Д. Лалл ; пер. з анг. – Київ : «К.І.С.», 2002. – 264 с.

8. Соціальні мережі плюс чи мінус? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cit.ckipo.edu.ua/wiki/index.php/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%D1%81%3F>

9. Тичковський Є. Кібербулінг в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1.psiholog.com.ua/node/11?q=node/673>.

10. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1745:problemi-suspilnoji-bezpeki-v-protsesi-rozvitku-sotsialnikh-merezh&catid=78&Itemid=412.

11. Черних О. Соціальний педагог. – 2016. – №4 (112) квіт. – С. 12-13.

ДОДАТКИ

Додаток А

ДІАГРАМИ ОПИТУВАННЯ «СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ В ЖИТТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»

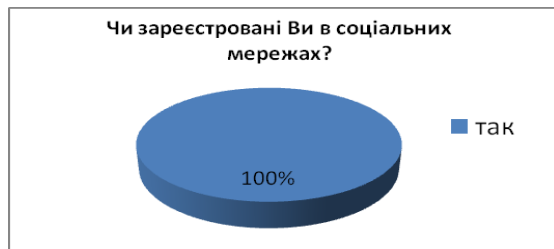

Рис. 1. Діаграма «Чи зареєстровані Ви в соціальних мережах?»

Рис. 2. Діаграма «У скількох соціальних мережах Ви зареєстровані?»

Рис. 3. Діаграма «Як часто Ви «сидите» в соціальних мережах?»

Рис. 4. Діаграма «Якою інформацією в соціальних мережах Ви цікавитесь?»

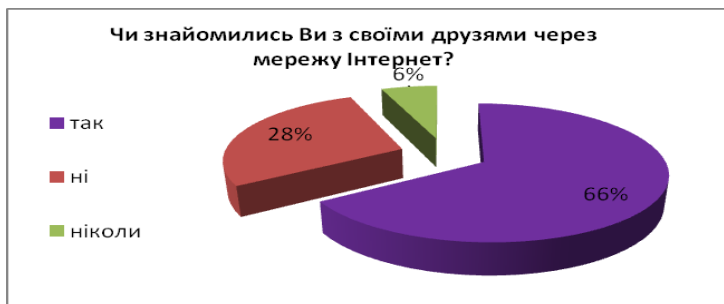

Рис. 5. Діаграма «Чи знайомились Ви з своїми друзями через мережу Інтернет?»

Рис. 6. Діаграма «Чи довіряєте Ви інформації, яку розташовують в соціальних мережах?»

Рис. 7. Діаграма «Чи натрапляєте Ви у соціальних мережах на інформацію незаконного характеру?»

Рис. 8. Діаграма «Чи вважаєте Ви, що правоохоронні органи зобов'язані перевіряти законність та правомірність інформації, яка потрапляє у соціальні мережі?»

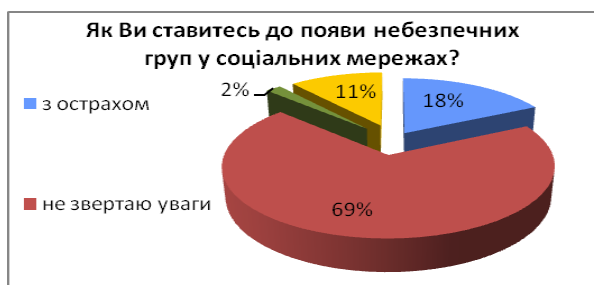

Рис. 9. Діаграма «Як Ви ставитесь до появи небезпечних груп у соціальних мережах?»

Рис. 10. Діаграма «Звідки(від кого) Ви дізналися про правила безпечної поведінки в Інтернеті?»

Рис. 11. Діаграма «Чи знаєте Ви де можна отримати допомогу коли тобі погрожують або примушують робити щось незаконне через соціальні мережі?»

К. С. Царенко,
учениця 11-Б класу
Науковий керівник: Т. П. Томчишина,
вчитель української мови та літератури
(м. Хмельницький)

**ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ НА
ЗАСАДАХ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО РОЗВИТКУ
(НА ПРИКЛАДІ МОНУМЕНТАЛЬНО-СКУЛЬПТУРНОЇ
КОМПОЗИЦІЇ МИКОЛИ МАЗУРА ТА РОМАНА АЛБУЛА
«ГЕРОЯМ НЕБЕСНОЇ СОТНІ»)**

Вступ. Місто Хмельницький є одним з найрозвиненіших торгово-економічних міст з власною історією і культурою. Значне місце у архітектурному ансамблі посідають скульптурні надбання, вік яких вже сьогодні нараховує понад півстоліття. Дослідження істориків та мистецтвознавців повняться низкою праць про монументальні композиції минулого століття – особливості нових витворів мистецтва є ще не достатньо вивченими. Таким новим вірцевим витвором мистецтва можна вважати монументально-скульптурну композицію нині покійного Миколи Мазура та Романа Албула «Героям Небесної Сотні», виготовлену за творчим задумом митців й встановлену до 26 річниці Незалежності України.

Постановка проблеми. «Творіння його талановитих рук «калиновими островами» розкинулись по майданах і скверах, по парках і кінотеатрах, по школах і дитячих садках. І не тільки в обласному центрі», – так презентує творчість Миколи Мазура відомого подільського митця, дослідник Микола Кульбовський [1, с. 85]. Основні дослідження творчості Микола Мазура дають можливість розкрити характер та глибину художніх та об'ємно-просторових робіт художника-монументаліста. Оскільки монументально-скульптурна композиція «Героям Небесної Сотні» є новим твором мистецтва, який з'явився на вулиці Свободи, 56 м. Хмельницького у серпні 2017 року, історія її створення та особливості образів, обраних покійним митцем Миколою Мазуром та сучасним скульптором Романом Албулом для розкриття основної ідеї, недостатньо вивчені та досліджені у мистецьких колах, що визначило актуальність проблеми і добір шляхів її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремого дослідження особливостей монументально-скульптурної композиції Миколи Мазура та Романа Албула «Героям Небесної Сотні» поки що немає. Проте питання розробки ескізів, встановлення монументу є висвітлені у окремих засобах масової інформації. Питання символізму у монументально-скульптурній композиції окремо не розглядалося у наукових публікаціях.

Мета статті полягає у вивченні особливостей монументально-скульптурної композиції Миколи Мазура та Романа Албула «Героям Небесної Сотні»; виявленні символічних образів композиції.

Результати дослідження. Творчість заслуженого художника України (1996), народного художника України (2012), лауреата багатьох премій, скульптора-монументаліста, живописця і графіка Миколи Мазура хмельничани сприймають по-різному: оптимісти величають його «Чародійником майданів», песимісти – «Поетом металобрухту». Одна і друга – це дуже високі оцінки його подвижництва у створенні самобутнього архітектурного обличчя нашого міста [1, с. 185].

Його металеві скульптури прикрашають набережну річки Случ у м. Старокостянтинові, сквери, парки та площі м. Хмельницького, центральні площі міста Мирного в Якутії. Неповторний Микола Іванович і як живописець. Цим видом мистецтва він займався постійно, ще з часу навчання в училищі. Мав свій почерк, власну палітру. Живописні полотна М. Мазура представлені в картинних галереях і художніх музеях багатьох міст України, а також зарубіжжя: Болгарії, Сербії, Німеччини, Бельгії, США, Канади, Росії. Микола Іванович був неодноразовим учасником обласних, республіканських, міжнародних та всеукраїнських виставок. У творах митця перш за все привертає увагу органічний зв'язок із прадавньою культурою народу, умовно-символічна образність, густий, насичений колорит.

Його творчості присвячені документальні телефільми різних студій, у тому числі й Санкт-Петербурзької (1994 р.). Микола Мазур – лауреат Республіканської премії імені М. Островського (1989 р.), обласної імені Т. Шевченка (1993 р.) та ім. В. Розвадовського (1995 р.), член НСХУ (1999 р.).

Монументальна творчість Миколи Мазура у м. Хмельницькому розпочалася наприкінці 1970-х років, коли він отримав замовлення від Хмельницького обласного управління внутрішніх справ на побудову в міському парку (нині парк

ім. Чекмана) ігрового майданчика для дітей з метою ознайомлення останніх з основними правилами дорожнього руху.

Унікальність скульптур митця у тому, що виконані з металобрухту, барвисті композиції викликають подив, навіть захоплення тим, як труби, колеса, пружини, поршні, підшипники, баки, резервуари, зношені автодвигуни продовжують жити в іншій якості.

Творив свої шедеври Микола Мазур «усім, що залишає слід», але не лише на папері, він також щедрий і вигадливий майстер металевого світу. Його матеріалом був – брухт, – відмерлі, викинуті з обігу могутнього технологічного організму цивілізації частинки. В руках майстра він отримує другий шанс на існування. Існування іншого: кольорового, сонячного та радісного. Багато разів хмельничани бачили витвори Мазура, але навіть не здогадувалися, що по усіх околицях міста дитячі майданчики чи великі площі – з його монументальними скульптурами. Такого творіння в Україні (та й у світі) немає [2, с. 19].

Мазур Микола Іванович – автор концепції, головний художник експозиції на вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні у Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» (2008 р.). Нині Меджибіж став туристичною Меккою і вражає усіх фантастичною панорамою українського буття.

Разом із сином Богданом, також скульптором, і також народним художником України, Микола Іванович неодноразово втілював всеукраїнські мистецькі проекти. Це й «Гетьманська садиба» в Батурині, і монументальний комплекс, присвячений вікопомній Конотопській битві, це пам'ятники, меморіали в інших країнах [3, с. 5].

У 2011 році повернулась з небуття іще одна робота майстра – це монументально-скульптурна композиція «Віра. Надія. Любов», яка протягом 9 років знаходилась в одній з Київських художніх майстерень, очікуючи свого встановлення на головній площі міста.

А.І. Бассеґес писав: «Монументальність є саме тією якістю художньої форми, для якої найменше підходить розрахунок на кількісні ефекти» [4, с. 1]. Скульптура (лат. *sculptura*, від лат. *sculpo* – вирізаю, висікаю) – ліпка, пластика, вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну, тривимірну форму і виконуються із твердих чи пластичних матеріалів. Скульптура зображує головним чином людину, рідше тварин, її головні жанри – портрет, історичні,

побутові, символічні, алегоричні зображення, анімалістичний жанр. Художньо-виразні засоби скульптури – побудова об'ємної форми, пластичне моделювання (ліпка), розробка силуету, фактури, у деяких випадках також кольору. А композиція – це певна організація, побудова і розташування всіх елементів; співвідношення частин твору, яке відображає складність зображених у ньому явищ життя [5, с. 21]. Відповідно до визначення такий витвір мистецтва, як «Героям Небесної Сотні» нині покійного художника Миколи Мазура та скульптора Романа Албула можна вважати монументально-структурною композицією, виготовленою із бронзи.

Роман Валерійович Албул – скульптор, ім'я якого з'явилося на небосхилі подільської мистецької еліти нещодавно. Відомостей про життєвий та творчий шлях митця немає у жодному інформаційному джерелі, тому описову автобіографію Романа Албула представлено у науковому доробку з уст самого митця (записано під час інтерв'ю).

У місті Хмельницькому, як розповідає автор, його творчий шлях розпочався із задумів – і власних, і спільних з покійним Мазуром Миколою Івановичем. Деякий час Роман Албул викладав у Хмельницькому національному університеті «Поділля» на кафедрі «Дизайну». Викладати в університеті запросив Романа Валерійовича Микола Іванович Мазур, він пояснив, що під час викладання й сам вчися і набуваєш майстерності. Але з викладацькою діяльністю було покінчено, – бракувало часу, тому спільно з дружиною Оксаною організували ряд майстер-класів для дітей та дорослих з виготовлення кераміки. Сьогодні основна діяльність скульптора та художника спрямована на виготовлення скульптур, меморіальних дощок, кераміки.

Найбільшого визнання принесла Романові Валерійовичу велика монументально-скульптурна композиція, що була встановлена у 2017 році. Про встановлення пам'ятника Героям Небесної Сотні вперше заговорили у 2014 році. Нині покійний Микола Мазур та Роман Албул подали свій проект на конкурс і через 2 роки розпочалося виготовлення пам'ятника, яке відбулося на базі Київської академії образотворчого мистецтва у студії Богдана Мазура. Після встановлення скульптури у 2017 році про Романа Албула заговорили як про справжнього митця, який є послідовником Миколи Мазура, адже він вважає його своїм наставником та учителем, Людиною з великої літери.

2017 рік став пам'ятним ще одним доробком Романа Албула – 7 листопада відбулося встановлення меморіальної дошки видатному українському історичному, громадському та політичному діячеві Михайлу Грушевському. Встановили її на фасаді залізничного вокзалу [6]. Отже, поява на небосхилі мистецької еліти Поділля скульптора Романа Албула є проявом продовження починань Миколи Івановича Мазура щодо відродження культурно-мистецького, історичного обличчя міста Хмельницького.

24 серпня 2017 року монументально-скульптурна композиція побачила світ. В освяченні пам'ятника взяли участь родини загиблих Героїв, представники влади Хмельниччини та священники різних конфесій. Усі присутні помолились за упокій загиблих Героїв Небесної Сотні та АТО. «Сьогодні Україна святкує, бо День Незалежності – це величезне свято, найвеличніше. Ми з вами святкуємо його завдяки Героям Небесної Сотні. Завдяки усім тим, хто в різні часи боровся за Україну, в тому числі і на східному фронті, під час українсько-російської війни», – зазначив у своїй промові Хмельницький міський голова Олександр Симчишин [7], [8].

Отже, історія створення монументально-структурної композиції «Героям Небесної Сотні», повне авторство якої покійний Микола Мазур та Роман Албул поділяють між собою, пройшла довгий шлях від задуму до втілення й ще довший від втілення до встановлення на вулиці Соборній міста Хмельницького. Сьогодні композиція стала місцем, біля якого «буде завжди людно, адже ці герої віддали своє життя за кожного українця», – зауважив у своєму виступі Хмельницький міський голова [7]. Скульптуру встановлено на місці пам'ятника радянському діячеві – «кату українського народу» В. Затонському – ця подія вважається символічною, оскільки ототожнює перемогу над тоталітарним режимом в Україні.

Символом (у перекладі з грецької – знак, розпізнавальна прикмета) називають такий тип художнього образу, в якому конкретна чуттєва даність предмета зображення, тобто його чуттєвий образ, водночас з власним має значення вказівки на такий предмет, явище або ідею, які безпосередньо в зображуване не входять [9, с. 107].

Символ проходить через усю творчість Миколи Мазура виразним акцентом, тісно пов'язаним з давніми віруваннями слов'ян, історією, звичаями та традиціями українського народу, Біблією. Використання образів-символів притаманне не лише скульптурним композиціям, а й, у першу чергу, живопису митця. Мистецтвознавці

зазначають, що твори Миколи Мазура відрізняються невичерпною багатозначністю змісту. Допомагає надати найкращу характеристику художнього образу, висловити певну художню ідею багата символіка. Ці звичайні, на перший погляд, предмети, рослини, живі істоти, що повторюються, переходячи з картини в картину, то відходячи на задній план, то посідаючи центральне місце, надають змісту певного, особливого значення, невід'ємного від образної структури кожного окремого твору.

Згадаємо твори Миколи Мазура, де знайшли місце символи, подібні до тих, які митець використовує у монументально-скульптурній композиції «Героям Небесної Сотні». Так птаха – символ свободи, розкнутості думки, руху, високої мрії, надії і певних сподівань, мудрості ми зустрічаємо на полотнах «Верета», «Наодинці», «Веснянка», «Мушлі», «Особисте», «Розмова...»; образ чорного птаха – у творах «І небо, і земля», «Лісничий», «Ніч на Майдані»; свічку – на полотні «Колесо життя» [11, с. 126-127].

Відомо, що Микола Мазур все своє життя цікавився релігією, міфологією, історією, глибоко досліджує мистецькі процеси, є автором ряду наукових праць, тому досліджуючи символізм образів, представлених у монументально-скульптурній композиції, спробуємо чітко виокремити і пояснити їх з різних точок зору.

Монументальна композиція виготовлена в нетрадиційній тривимірній системі, оскільки немає переднього і заднього планів, може сприйматися як повноцінна композиція з будь-якого місця огляду, є багатовимірною.

В основу ідеї пам'ятника «Молитва за Небесну Сотню» лягла одна зі знакових подій Революції Гідності – молитва Папи Римського за Україну, після якої він випустив голубів – символ миру, невинної душі і світлої молитви до Бога. Вражаючий епізод нападу на випущених голубів ворони і чайки та їх порятунок від хижаків, – стали символом перемоги України у боротьбі і надихнули авторів покійного Миколу Мазура та Романа Албула на створення композиції.

У своїй монументально-скульптурній композиції «Герої Небесної Сотні» за задумом нині покійного Подільського митця Миколи Мазура та Романа Албула використовують такі символи: голуб – символ миру, Святого Духа; ворон – символ зла і смерті; крило – символ божественного захисту, вільного польоту, вознесіння; свічка – символ чистої душі, вічної пам'яті; бруківка – символ зброї

мітингувальників під час Революції Гідності. Символічним є також використання числа 3 у структурі композиції: голуб, ворон, свічка.

Основною концепцією твору є Добро, яке завжди переможе наймогутніше зло. Життєстверджуюча ідея подолає смерть. Подоланий хижак-ворон падає у безодню, а голуб злітає догори. Загиблі сини і доньки, батьки і матері навіки стали героями, а герої не вмирають. На крилах символу всепереможного добра і слави, вони возносяться до зірок.

Форма пам'ятника – це свіча: свіча пам'яті, вогонь що долає морок, іскра, від якої спалахує вогнище у душах мільйонів. Пластично переплетені крила птаха, його фігура складають образ полум'я. Життя людини подібне до полум'я свічки – один необережний рух, подих і воно згасне навіки, але з іскри народжується полум'я, яке не зупинити. І доки в серцях і душах горить вогонь совісті, честі і справедливості, доти житиме пам'ять героїв, що поклали своє життя на служіння громаді заради майбутнього України» [6].

Своєрідністю композиції є її тривимірна будова, яка пов'язана з прагненням зобразити рух, політ, постійну динаміку, що показує складність та багатомасштабність роботи. За першочерговим задумом у роботі мали бути використані зірки, до яких летітиме «оголена» душа людини, зображеної на задньому плані, але в остаточному лаконічному варіанті ні зірок, ні людини не спостерігається, натомість на крилі зображено надпис «Україна понад усе». Також у першочерговому варіанті пам'ятника силует ворона мав бути повним, на постаменті 2017 року ми бачимо лише відтату голову, що автор називає теж символічним.

У довідкових джерелах назва монументально-скульптурної композиції написана по-різному: «Молитва «Небесній Сотні», або «Молитва Небесної Сотні», що, як виявилось, має для автора теж символічне значення, оскільки центральним образом, який утворюють крила є свічка. В остаточному варіанті композиції назву змінено на «Героям Небесної Сотні», що є авторським рішенням членів журі конкурсу.

Микола Мазур все своє життя цікавився релігією, міфологією, історією, глибоко досліджував мистецькі процеси, є автором ряду наукових праць, тому проаналізувавши усі компоненти монументально-скульптурної композиції «Героям Небесної Сотні» з точки зору використання символів, можемо зробити висновок, про добір авторами найголовніших символічних образів, які у такому

композиційному поєднанні можуть самостійно створити єдиний символ, символ Пам'яті, Миру, перемоги добра над злом.

Проілюструємо життєствердний оптимізм покійного художника його словами з інтерв'ю. На запитання «Чи вірить майстер у життя після смерті?» Микола Мазур відповів так: «За буддизмом художник – то остання стадія перебування на цій планеті. Коли моя душа піде в небо, а тіло лишиться в землі, мені дадуть пензель, і я створюватиму нові світи. Звісно, якщо я заслужив цього. Якщо ні, повернуся на землю туманом, травою чи краплиною дощу... [10, с. 3]», тому вивчення творчості покійного подільського митця має стати пріоритетним в школах та мистецьких колах, роль творчості Миколи Мазура має бути висвітлена в історії мистецтва Хмельниччини та України, світу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Микола Мазур – відомий в Україні монументаліст, скульптор, живописець-станковіст, графік, педагог, народний художник України, творчість якого відома далеко за межами України і світу. Особливої уваги заслуговують його об'ємно-просторові композиції, однією з яких є монументально-скульптурна композиція, створена у співавторстві з молодим скульптором Романом Албулом «Героям Небесної Сотні», особливості структури якої стали об'єктом нашого дослідження. Проведенню цього дослідження сприяли особисті зустрічі з Подільським скульптором Романом Албулом та даним інтерв'ю щодо символізму образів, використаних у композиції, історії її створення. Напрямок подальших наукових розвідок є дослідження творчого шляху Романа Албула, послідовника Миколи Мазура.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кульбовський М. З подільського кореня : нариси / Микола Кульбовський. – Кн. 2. – Хмельницький : ТОВ НВП «Евріка», 2003. – 200 с.
2. Шестопал В. Небо та земля Миколи Мазура // Всім. – 2007. – № 18(48). – С. 19.
3. Слободянюк Т. Віра. Надія і Любов Миколи Мазура // Подільські вісті. – 2010. – № 166-167. – С. 5.
4. Глибокий символізм пам'ятника Героям Небесної Сотні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://khmelnytsky.com/index.php?option=com_content&view=article&id

=38704%3A2017-08-31-07-09-28&catid=189%3A2010-02-15-10-41-41&Itemid=290.

5. Противенська О. Г., Мещерякова М. І., Теміз Я. В. Українська література у схемах і таблицях. – Х. : Видавн. група «Академія», 2000. – 100 с.

6. На фасаді хмельницького залізничного вокзалу встановлять меморіальну дошку Михайлу Грушевському [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khm.gov.ua/uk/content/na-fasadi-hmelnyckogo-zaliznychnogo-vokzalu-vstanovlyat-memorialnu-doshku-myhaylu>.

7. Барицька В. У Хмельницькому відкрили пам'ятник Небесній Сотні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vsim.ua/Podii/geroyam---slava-u-hmelnitskomu-vidkrili-pamyatnik-nebesniy-sotni-10632658.html>.

8. Климюк С. У Хмельницькому відкрито монумент загиблим Героям Небесної Сотні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://veterano.com.ua/novini/6732-u-khmelnitskomu-vidkrito-monument-zagiblim-geroyam-nebesnoji-sotni>.

9. Галич О., Назарець В., Висильєв Є. Теорія Літератури : підручник / За наук. ред. Олександра Галича. – Київ : Либідь, 2001. – 488 с.

10. Мазур М. Мистецтво повинно давати людям надію // Поділля. – 2012. – серпень. – С. 3.

11. Гірник Г. Е. З когорти заслужених / Г. Е. Гірник, Л. В. Чернова // Видатні постаті міста Хмельницького : матеріали Другої наук.-практ. конф. «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Кам'янець-Подільський, 2007. – 260 с.

О. М. Чайковська,
кандидат психологічних наук
(м. Кам'янець-Подільський)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті розглянуто психологічні механізми агресивної поведінки підлітків, представлено теоретичний аналіз природи підліткової агресивності.

Ключові слова: *агресія, агресивна поведінка, підлітки, взаємовідносини, сім'я.*

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні зростає кількість випадків, що насторожують своїми наслідками та пов'язані з проявом агресивності підлітків. Багато учнів підліткового віку, а також їх оточення страждають внаслідок проявів агресії.

Така ситуація посилюється нестабільністю у суспільстві (дестабілізація, підвищений рівень злочинності, зневіра у колишніх цінностях і невизначеність у теперішньому та майбутньому), потужним впливом телебачення (реклама, фільми), що, без сумніву, накладають свій відбиток на вразливу психіку підлітка та стають причиною підвищеної агресивності, а також внутрішньоособистісними та міжособистісними конфліктами, характерними для підліткового віку. Тривожним симптомом є зростання кількості неповнолітніх із девіантною поведінкою, що проявляється в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського спокою, хуліганство, вандалізм та ін.). Агресивність спричиняє конфлікти з оточенням, батьками і вчителями. Тому на сьогоднішній день актуальним є вивчення агресивності та дослідження методів корекції підліткової агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема агресивної поведінки підлітків знайшла своє відображення в працях вітчизняних (В. А. Аверін, Н. В. Алікіна, Б. Н. Алмазов, С. Я. Белічева, З. Н. Григорова, П. А. Ковальов, Н. Ю. Максимова, І. А. Невський, А. А. Реан, Л. М. Семенюк, Д. І. Фельдштейн, І. А. Фурманов та ін.) та зарубіжних психологів (Й. Берг, Р. Дженкінс, Р. Уолтерс, А. Фрейд, Е. Еріксон та ін.). У центрі уваги дослідників виявились такі аспекти проблеми: біологічні і соціальні детермінанти

агресії, механізми її закріплення, умови, які визначають прояви агресії, індивідуальні й статевовікові особливості агресивної поведінки, методи запобігання агресії.

Мета статті – проаналізувати специфічні риси підліткової агресивності та виокремити психологічні особливості агресивності в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. При вивченні природи виникнення підліткової агресивності провідне місце належить визначенню її внутрішніх та зовнішніх факторів і механізмів формування агресивних форм поведінки (психофізіологічні, індивідуально-психологічні, гендерні, психоаналітичні детермінанти), особливостей клінічного їх прояву, а також прогнозуванню її наслідків, і своєчасній превенції. Не дивлячись на те, що вивчення цієї значущої для соціуму проблеми є дуже інтенсивним, все ж питання її генези та формування в процесі індивідуального розвитку і на цей час залишаються не дослідженими, що створює певні перепони до розробки своєчасних засобів попередження та психокорекції. Зрозумілим стає те, що ті всі знання, які були отримані в численних дослідженнях по агресії, потребують подальшої систематизації та ототожнення.

Аналіз різних підходів переконує в доцільності розуміти агресивність як цілеспрямовану руйнуючу поведінку, яка суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, спричинює фізичну шкоду людям чи викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруження, страх та ін.) [1; 3; 4; 6].

Серед форм агресивних реакцій, що зустрічаються в різних джерелах, науковці виділяють наступні:

- фізична агресія (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи;

- непряма агресія – дії, які обхідними шляхами спрямовані на іншу особу (плітки, злобні жарти), вибухи люті (крик, тупання ногами, биття кулаками та ін.);

- вербальна агресія – вираз негативних відчуттів як через форму (крик, виск, сварка), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокляття, лайки);

- схильність до роздратування – готовність до прояву при щонайменшому збудженні запальності, різкості, грубості;

- негативізм – опозиційна манера поведінки спрямована проти авторитету або керівництва. Може наростати від пасивного опору до

активної боротьби проти сталих законів і звичаїв [6].

Дані форми агресії характерні для більшості дітей. Проте відомо, що у певної категорії дітей агресія, як стійка форма поведінки, не тільки зберігається, але і розвивається, трансформуючись у стійку якість особистості. Знижується продуктивний потенціал дитини, можливості повноцінної комунікації, деформується її особистісний розвиток.

Особливо важливим є вивчення агресивності у підлітковому віці. Це пов'язано з тим, що у цьому віці не тільки відбувається корінна перебудова психологічних структур, які склалися раніше, але і виникають нові утворення, закладаються основи свідомої поведінки.

Основний зміст підліткового віку – перехід від дитинства до дорослості. Цей процес і визначає всі основні риси особистості підлітка та особливості його поведінки. Криза підліткового віку полягає в тому, що підліток вже перестає бути дитиною, але ще не став дорослим. Потреба в самоповазі та повазі з боку однолітків та значущих дорослих стає домінуючою. Водночас підліток ще не знайшов місце для діяльності та самовираження в соціальному світі дорослих, не відчуває себе діячем, здатним змінювати довкілля. Він починає шукати в цьому світі своє місце. Більшість бажань, ціннісних орієнтацій та ідеалів підлітка реалізуються тільки у мріях і не можуть бути дієво включені у реальне життя. Втілення мрій в уяві частково знімає напруження від неможливості їх реалізації в справжньому житті. Але домінуючі потреби в повазі, самоствердженні не реалізуються повністю, що викликає стан фрустрації. Фрустраційні стани спричиняються конфліктом між актуально значущою потребою та неможливістю її реалізації. Фрустрація викликає негативні переживання: тривогу, відчай, роздратування. При накопиченні фрустраційних станів виникає агресія.

В. Р. Павелків доводить, що причиною агресивної поведінки підлітка є незадоволеність різних потреб. Підліток потрапляє в ситуацію сильної депривації психічно і соціально важливих потреб, коли оцінка вірогідності їх задоволення падає, виникає стан досади, образи, розчарування, злості, що і позначається поняттям «фрустрація». Відповіддю підлітка на стан фрустрації є агресія [4].

Проблема вивчення детермінації підліткової агресії має давню традицію в психологічній науці. Ми виходимо із гіпотези, що агресивність людини і її схильність до агресивної поведінки суттєво детермінується особливостями її індивідуального розвитку. У появі

агресивної поведінки беруть участь багато факторів, в тому числі вік, індивідуальні особливості, зовнішні фізичні і соціальні умови. Наприклад, потенціювати агресивність можуть такі зовнішні обставини, як шум, спека, екологічні проблеми і т. ін. Проте, вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки особистості, на думку більшості дослідників даного питання, грає її соціальне оточення.

Особистість підлітка формується не сама по собі, а в середовищі, що його оточує. Особливо важлива роль належить малим групам, у яких підліток проводить багато часу та взаємодіє з іншими людьми. Будь-яка підліткова група має свої ритуали та міфи, що підтримуються лідерами. Ритуали підсилюють відчуття належності до групи та дають підліткам відчуття безпеки. Міфи широко використовуються групою для виправдання її зовнішньої групової агресії. Агресивність підлітка визначається його статусом в групі.

Ключовими ознаками агресивності як особистісної властивості виступають такі прояви: прагнення до здійснення руйнації, намагання домінувати над людьми, використовувати їх у власних цілях, схильність до насильницьких дій, до заподіяння шкоди оточуючим, зокрема близьким людям, завдання болю.

У низці досліджень (Т. В. Драгунова, Я. Л. Коломінський, І. Є. Фокіна) розкривається значення стосунків з іншими людьми, які відіграють важливу роль у формуванні особистості підлітка. Спілкування з іншими людьми постає головним чинником розвитку особистості в підлітковому віці – зважаючи, крім іншого, на пріоритет інтимно-особистісного спілкування як провідної діяльності (Л. І. Божович, Т. С. Гурлева, В. Р. Кисловська, Д. Б. Ельконін).

Агресивні дії підлітків виступають: 1) як засіб досягнення значущої мети; 2) як спосіб психологічної розрядки, заміщення блокованої потреби і переключення діяльності; 3) як спосіб задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні (О. В. Ольшанська, А. А. Реан, І. А. Фурманов).

Є. В. Змановська відзначає, що в процесі соціалізації особистості агресивна поведінка виконує важливі функції. В нормі вона звільняє від страху, допомагає відстоювати свої інтереси, захищає від зовнішньої загрози, сприяє адаптації. У зв'язку з цим можна говорити про два види агресії: доброякісно-адаптивну і деструктивно-дезадаптивну. В цілому для розвитку особистості

дитини і підлітка небезпечні не тільки самі агресивні прояви, скільки їх результат і неправильна реакція оточуючих [1].

На думку Д. І. Фельдштейна, дитина отримує початкові знання про моделі агресивної поведінки в сім'ї. Так, підтвердженням цьому є висловлювання відносно особливостей ідентифікації дитини з батьками, що в подальшому оперує ним як деяким моральним ідеалом, або орієнтир розвитку особистості підлітка. За даними досліджень Д. І. Фельдштейна умови сімейного виховання підлітків з агресивною поведінкою характеризуються напруженістю психологічного клімату, частими конфліктами між матір'ю та батьком, неухважністю батьків до дітей [7].

Отож, прослідковується чіткий зв'язок проявів агресії, некерованих дій підлітка з покараннями, що застосовують батьки. Адже саме в сім'ї дитина може засвоїти перший урок агресивної поведінки. Часті та невинуватено жорстокі покарання, так само як і відсутність контролю та догляду за дитиною, провокують до агресивної поведінки. Підлітки, що засвоїли агресивні форми поведінки в результаті покарань батьків, стаючи дорослими, також жорстко карають своїх дітей.

Багаточисельні дослідження показали, що для сімей, із яких виходять агресивні діти, характерні певні особливі взаємовідносини між членами сім'ї. Подібні тенденції психологи описали як «цикл насилля». Діти схильні відтворювати ті види взаємовідносин, які «практикують» їх батьки між собою. Коли діти виростають і вступають у шлюб, вони вже у своїй сім'ї використовують знайомі їм з батьківської родини засоби врегулювання конфліктів. Схожі тенденції спостерігаються і всередині самої особистості (принцип спіралі). Достовірно встановлено, що жорстке поводження з дитиною у сім'ї не тільки підвищує агресивність її поведінки із ровесниками, але й сприяє розвитку схильності до насилля у більш зрілому віці, перетворюючи фізичну агресію на життєвий стиль особистості [5].

Розгляд теоретичних та експериментальних досліджень з проблеми відносин підлітків з агресивною поведінкою із батьками, дозволяє зробити висновок про зумовленість агресивної поведінки підлітків сімейними стосунками.

Поєднання несприятливих біологічних, сімейних та інших соціально-психологічних чинників спотворює весь спосіб життя підлітків. Впродовж підліткового періоду спостерігається чітко

виражена динаміка зростання агресивності. В даному віці бути агресивним часто означає «здаватися чи бути сильним».

У контексті досліджуваної проблеми цікавою є позиція Н. Ю. Максимової, яка вважає, що відхилення в розвитку особистості підлітка є результатом багатоступеневого процесу порушення взаємодії дитини з навколишнім світом, який поступово розвивається [3].

Джерелом негативних стосунків підлітків з агресивною поведінкою слугує несприятлива обстановка, що склалася навколо підлітка. Докори з боку вчителів у недобросовісності, егоїзмові, підлості, нездатності щось зробити можуть бути причиною агресивних повторних виявів у підлітків і закріплення негативних стосунків [4].

Отже, у психології проблема детермінації агресії і контролю над даною формою поведінки розглядається з двох позицій. З одного боку, агресія визначається зовнішніми чинниками, а з іншого, вона формується у процесі соціалізації та обумовлена внутрішніми властивостями особистості. Це узгоджується з положенням вітчизняної психології про співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників у детермінації поведінки (Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубінштейн). До зовнішніх чинників, які обумовлюють агресивні форми поведінки, відносять середовищні й ситуативні, до внутрішніх – комплекс взаємопов'язаних, взаємообумовлених особистісних й індивідуально-психологічних особливостей, який включає в себе когнітивний, емоційний і поведінковий аспекти, що в сукупності є компонентами агресивної поведінки і системи механізмів її стримування.

Висновки. Спираючись на теоретичний огляд наукових праць учених-психологів, можемо зробити висновок про те, що впродовж підліткового періоду спостерігається чітко виражена динаміка зростання агресивності, яка залежить від взаємин підлітків з іншими людьми. Агресивна поведінка є наслідком порушень системи ставлень, в якій знаходиться підліток і є викривленим видом взаємодії з оточуючими.

Список використаних джерел та літератури:

1. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений]. – 2-е изд., испр. – Москва : Изд. центр «Академия», 2004. – 288 с.

2. Личко А. Е., Попов Ю. В. Делинквентное поведение, алкоголизм и токсикомании у подростков. – М., 1988. – 180 с.

3. Максимова Н. Ю. Психологічні аспекти профілактики алкоголізму та наркоманії підлітків: методичний посібник / Н. Ю. Максимова. – Київ : ІСДО, 1995. – 144 с.

4. Павелків В. Р. Психологічні особливості та детермінанти агресивної поведінки підлітків // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Кам'янець-Подільський : «Аксіома», 2010. – Вип. 9. – С. 213-223.

5. Психология современного подростка / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – М., 1987. – 347 с.

6. Семенюк Л. М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. – М., 1996. – 125 с.

7. Фельдштейн Д. И. Психология развивающейся личности / Д. И. Фельдштейн. – Москва-Воронеж, 1996. – 512 с.

І. М. Шепель,
соціальний педагог
(м. Хмельницький)

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Завдання підготовки молоді до професійної діяльності стояли перед людством завжди, але рівень актуальності та уваги до цієї проблеми в різних соціально-економічних формаціях був неоднозначним. Однак, історичний розвиток суспільства наповнював профорієнтаційну роботу новим змістом і новими формами реалізації на практиці.

Наукові дослідження вчених і професійна діяльність фахівців підтверджують думку про те, що якщо спеціальність вибрана правильно, відповідно до інтересів, нахилів і здібностей, то професійна діяльність особистості стає джерелом радості, творчого натхнення і приносить максимальну користь собі і суспільству. Це особливо важливо в умовах ринкових економічних перетворень, коли професійна орієнтація повинна здійснюватись, з одного боку, з

врахуванням інтересів та потреб особистості, а з другого – потреб ринку праці.

В умовах ринкової економіки проблема свідомого вибору професії молодими людьми, формування у них ціннісних орієнтацій, визначення свого місця в житті стають надзвичайно актуальними. Підростаюче покоління потребує підтримки і кваліфікованої допомоги в їхньому професійному виборі. Адже свідомий та обґрунтований вибір професії, навчального закладу в значній мірі впливає на результати праці, місце і авторитет особистості в суспільстві, колективі, що сприяє найбільш ефективній реалізації особистісного потенціалу, а для держави – максимальній віддачі.

В наш час позашкільна освіта відіграє важливу роль у вихованні та формуванні професійних інтересів підростаючого покоління. Профорієнтаційна робота, яку проводять позашкільні заклади, сприяє тому, що вихованці задумуються про майбутню професію, випробовують свої можливості у привабливих для них професіях. Багато з них знаходять своє життєве покликання, набувають умінь та навичок, які, без сумніву, будуть необхідні у подальшому житті. Найбільш важливим компонентом профорієнтаційної роботи в гуртках, творчих об'єднаннях позашкільних навчальних закладів є професійна інформація, що забезпечує ознайомлення вихованців із змістом і перспективами розвитку професій, формами та умовами оволодіння ними, станом та потребами ринку праці, вимогами до набуття конкретних професій, можливостями професійно-кваліфікаційного становлення тощо.

Особливість соціальної ситуації, яка характеризується професійною рухливістю населення вказує на те, що навіть в умовах стабільності суспільства проблема професійного самовизначення залишається актуальною. Актуальність досліджуваного питання аргументується і тим, що проблема професійного самовизначення досліджувалася і аналізувалася в працях філософів, педагогів та психологів: Б. Ананьєва, Т. Афанасьєва, Н.Бердяєва, П. Божовича, Б. Волкова, М. Гінзбурга, Е. Клімова, І. Кона, Н. Пряжнікова, Р. Роджерса, С. Рубінштейна, А. Маслоу, Б. Федоришина, Ф. Франкла, Е. Фромма та інших. Незважаючи на значні напрацювання у вивченні даної проблеми, практика свідчить про те, що необхідно активізувати психолого-педагогічний вплив на підростаюче покоління щодо свідомого професійного самовизначення.

Аналіз наукових джерел показав, що професійне самовизначення є однією з важливих психолого-педагогічних проблем. Адже серед десятків, сотень, тисяч рішень, які приймає людина, мабуть жодне не можна порівняти за своїм значенням, роллю, впливом на її долю з рішенням – ким стати, якою дорогою піти, на якій ниві служити людям. Безперечно, що професійному самовизначенню особистості сприяють позашкільні навчальні заклади. Адже саме тут молодь, займаючись у гуртках, робить вільний, самостійний крок до професійного самовизначення.

У психологічній енциклопедії професійне самовизначення – це вибір особистістю виду майбутньої професійної діяльності, що відбувається на основі наявних у неї професійних нахилів, інтересів і сформованих здібностей. Сутність професійного самовизначення полягає в усвідомленні особистої відповідності своїх можливостей психологічним вимогам професії, своєї ролі в системі соціальних відносин і своєї відповідальності за виконання зобов'язань, які виникають із зробленим вибором [3].

Аналіз наукових джерел із зазначеної проблеми дає можливість виокремити декілька підходів до проблеми самовизначення в цілому, а також професійного самовизначення, зокрема: гуманістичної філософії і психології (Е. Фромм, В. Франкл, А. Маслоу, К. Роджерс), теоретичні праці з проблем розвитку особистості і її самосвідомості (А. Асмолов, К. Платонов, В. Столін, І.Чесноков), положення педагогічної та вікової психології про закономірності психічного розвитку особистості (Л. Божович, І. Кон, А.Мудрик, Р. Бернс), дослідження з проблем професійного самовизначення (Г. Костюк, Є. Клімов, М. Пряжніков, Б. Федоришин).

К. Роджерс у своїх дослідженнях акцентує увагу на такому підході до особистості, в якому особистість є контролюючим центром для прийняття рішень. В основі цього підходу, за його баченням, пробудження сутності сили розвитку особистості, формування особистісної, індивідуальної суб'єктивності відбувається лише на основі вільного вибору. Згідно цього підходу, вирішальну роль у становлення особистості відіграють її уявлення про себе та самооцінка [4].

Б. Федоришин структурним елементом професійного самовизначення визначає профдобір завданням якого є процес добору такої професії, що найбільшою мірою відповідає інтересам

особистості, сприяє її подальшому розвитку та успішній реалізації в професійній діяльності.

У психолого-педагогічній літературі широке поняття інтересу вчені визначають як форму, прояву пізнавальної потреби. Тепер є одним з найістотніших стимулів набуття знань, розширення кругозору. При наявності інтересу знання, засвоєння ґрунтовно, міцно; при відсутності інтересу навчальний матеріал засвоюється важко, часто формально, не знаходить застосування в житті легко і швидко забувається. На формування професійного інтересу впливають також індивідуально-психологічні особливості, зокрема темперамент і характер [5].

Згідно І. Кону, проблема професійного самовизначення особистості, представлена у трьох головних аспектах:

- як проблема самореалізації особистості;
- як проблема вибору і прийняття рішень;
- як проблема адаптації.

Ми погоджуємось з думкою І. Кона, що сутність професійного самовизначення полягає у виборі соціально і особистісно значущих цілей, досягнення яких забезпечує самореалізацію суб'єкта.

Змістовною характеристикою професійного самовизначення особистості є процес формування відношення до себе як до суб'єкта професійної діяльності. При цьому стійкі позитивні відношення виступають критерієм закінченого процесу. Тому образ «Я» професіонала в науковій літературі розглядається як об'єктивний показник динаміки професійного самовизначення особистості. Зміни, що відбуваються в його структурі, достатньо характеризують зміни відношення особистості до себе як до професіонала (майбутнього чи дійсного) на всіх психічних рівнях: когнітивний, емоційно-поведінковий, поведінковий. У процесі професійного самовизначення особистості інтенсивно змінюються і критерії її відношення і до себе.

Результати експерименту, проведеного Т. Кудрявцевим і В. Щегуровою, показують, що зміни в структурі особистості можуть бути в межах окремої стадії її професійного становлення. Вони використовували наступний методичний прийом: учням першого курсу ПТУ двічі було запропоновано – на початку навчального року і в кінці, описати детально, з їх точки зору, професіонала. При цьому вони обирали із запропонованого списку, найбільш важливі і потрібні якості та класифікували їх за ступенями значимості. Таким чином, кожний учень залишив по дві індивідуальні еталонні моделі

професіонала, при порівнянні яких були виявленні суттєві відмінності. Потрібно зазначити, що еталонна модель не є еквівалентом уявлень про професію, оскільки, створюючи її, особистість якоюсь мірою виражає в ній себе, і в цьому сенсі еталонна модель є своєрідною проекцією її направленості. Зміни, що спостерігалися у процесі професійного навчання, в індивідуальних еталонах моделей професіонала виступають показником змін критеріїв відношення особистості до себе як до суб'єкта професійної діяльності.

Така зміна часто є наслідком деякої перебудови мотиваційної сфери особистості у результаті участі у навчально-професійній діяльності та під впливом соціального середовища. Зміна критеріїв відношення до себе не рідко проявляється у формі зміни критеріїв обґрунтованості вибору професії [2].

Психолого-педагогічна література підтверджує думку про те, що найважливішим критерієм усвідомлення особистості вибору професії є:

- здатність знаходити особистісний зміст в професійній праці;
- самостійно проектувати, творити своє професійне життя;
- відповідально приймати рішення про вибір професії.

Звичайно, ці життєво-важливі проблеми виникають перед особистістю протягом усього життя, оскільки вона постійно змінюється і розвивається. Досить цінною, на наш погляд, є думка Е. Клімова про те, що вибір професії, що здається деколи легким, насправді здійснюється за формулою «мій плюс все попереднє життя» [1].

На думку Б. Волкова, професійне самовизначення особистості починається у ранньому віці. Для того, щоб уявити цілісну картину впливу професійного самовизначення на формування особистості розглянемо його характеристики на різних стадіях вікового розвитку. Так, дошкільний вік є важливим етапом у розвитку дитини. Діти дошкільного віку грають ролі, водіїв, кухарів, вихователів і ін. Діти починають розуміти значимість праці, наслідуючи дорослих. Деякі трудові дії, наприклад, догляд за одягом, рослинами, прибирання приміщень та інші. Це зумовлює позитивний професійний вплив на подальше професійне самовизначення.

Психологічною особливістю молодшого шкільного віку є наслідування дорослих. Саме тому багато вихованців молодшого шкільного віку мріють про професії значущих для них дорослих, батьків, учителів, родичів, знайомих. Друга особливість цих дітей – досягнення у провідній діяльності – навчанні. Саме в цьому віці

починається усвідомлення дитиною своїх можливостей і здібностей на базі вже отриманого досвіду навчальної, ігрової та трудової діяльності, призводить до початку формування уявлення про майбутню професію. Навчальна і трудова діяльність сприяє появі у дитини професійно забарвлених фантазій, які мають великий вплив на професійне самовизначення особистості [2].

Підлітковий вік є одним із найвідповідальніших періодів становлення особистості. У цьому віці закладаються основи морального відношення до різних видів праці; відбувається формування системи особистісних цінностей, які визначають вибірковість відношення підлітків до різних професій. Диференційне відношення до різних навчальних предметів, заняття в групах художньої та технічної творчості формує у підлітків навчально-професійні наміри і професійно орієнтовані мрії. Вони найчастіше уявляють себе в різних емоційно привабливих для них професійних ролях, але кінцевий психологічно обумовлений вибір професії зробити не можуть.

У 14-15 років дуже складно вибрати професію. Професійні наміри дифузні, невизначені. Професійно орієнтовані мрії та романтичні наміри реалізувати сьогодні неможливо. Незадоволеність реальним майбутнім стимулює розвиток рефлексії – усвідомлення власного «Я» (Хто я? Які в мене здібності? Який життєвий ідеал? Ким я хочу бути?). Самоаналіз стає психологічною основою. Хоча, здавалося б, саме вони, ті, хто отримують професійну освіту в профтехучилищах, професійних ліцях, технікумах і коледжах, професійно вже визначились. Але статистика свідчить, що їх вибір психологічно не обумовлений. Психологічно більш комфортно почувають себе дівчата і юнаки, котрі отримали повну середню освіту. Психологічно направлені на майбутнє, вони розуміють, що благополуччя залежить від правильно вибраної професії. Таким чином, для старшокласників актуальним є навчально-професійне самовизначення – усвідомлений вибір шляхів здобуття професійної підготовки.

У віці юнацькому (16-23 роки) переважна більшість дівчат і юнаків отримують професійну освіту в навчальних закладах чи професійну підготовку на підприємствах. Школа з романтичним настроєм і професійно орієнтованими мріями залишилась у минулому. Бажане майбутнє стало сьогоденням. Але багато хто переживає незадоволеність і розчарування у зробленому (вимушеному чи

бажаному) виборі навчально-професійного поля. Робляться спроби внести корективи у професійний старт. У більшості ж дівчат і юнаків у ході професійного навчання укріплюється впевненість у виправданості зробленого вибору. Проходить неусвідомлений процес кристалізації професійного самовизначення особистості. Поступово засвоєння майбутньої соціально-професійної ролі сприяє конструюванню себе як представника професійного співтовариства.

Молодість (до 27 років) – це вік суспільно-професійної активності. Як правило вже є наявний професійний досвід і місце роботи. Актуальним стає професійне зростання.

Найбільш продуктивним віком є зрілість – це вік реалізації себе як особистості, використання свого професійно-психологічного потенціалу. Саме в цьому віці реалізуються життєві та професійні плани, виправдовується зміст самого існування людини [3].

Мотивація, за визначенням науковців, є стрижнем психології особистості, обумовлює особливості поведінки і діяльності. Мотивація багато в чому визначає спрямованість особистості, її характер, здібності.

Мотивація свідомого вибору професії – це система стимулів, спрямованих на реалізацію потреби в оволодінні певним видом праці. Вона формується відповідно до усвідомлення суспільної важливості діяльності й правильності оцінки своїх індивідуальних нахилів і здібностей. В психолого-педагогічній літературі є багато підходів до створення класифікації мотивів вибору професії. Зокрема, це підходи Л. Калашникової, Ф. Тимурова, Т. Фомічової та інших. Так, Є. Павлютенков виділяє наступні мотиви: соціальні, моральні, естетичні, пізнавальні, творчі, пов'язані зі змістом праці, матеріальні, престижні, утилітарні.

У молодшому та середньому шкільному віці лише починають розвиватися соціальні мотиви. Найбільш яскраво вони проявляються у старшому шкільному віці. Це є свідчення того, що з віком учні більше уваги приділяють процесам, визначають свої можливості впливу на ці процеси. У старшокласників спостерігається тісний зв'язок між моральними та соціальними групами мотивів вибору професій.

Дослідження науковців дозволяють говорити про те, що моральні мотиви в середньому шкільному віці достатньо розвинуті, а в юнаків вони стають більш виразними. Вони пов'язані з досить високим почуттям громадянського становлення, почуттям відповідальності перед рідними людьми. Ці мотиви тісно пов'язані не

лише з шляхами становлення особистості, а й з шляхами професійного самовизначення. У середньому шкільному віці сильніше пов'язується з естетичними, пізнавальними та творчими. Естетичні мотиви розкриваються у прагненні до естетичної діяльності, її краси, гармонії, прагнення працювати за обраною спеціальністю, тому що це сприяє пізнанню прекрасного, дозволяє зрозуміти гармонію навколишнього світу тощо. Пізнавальні мотиви характеризуються прагненням особистості до здобуття певних знань, ознайомлення зі змістом конкретної професії. Наявність матеріальних мотивів у мотиваційній сфері виражає прагнення до добре оплачуваних професій. Престижні мотиви характеризуються прагненням обирати професію, яка ціниться серед друзів, дозволяє досягти положення в суспільстві. Утилітарні мотиви спонукають вибирати таку професію, яка дає можливість керувати людьми [2].

Тож, на основі вище сказаного можна підвести підсумки: що дуже важливо допомогти молодим людям усвідомити, що вибір професії – це не одноразовий крок, а дуже цікавий, захоплюючий процес спрямування активності на постійне проектування, вдосконалення раніше спроектованого та реальне вибудовування свого професійного шляху. Потрібно ретельно ставитись до вибору своєї майбутньої професії. Знати відповідність індивідуальних, психологічних та особистісних особливостей до специфічних вимог тієї чи іншої професії.

Загалом, готовність особистості до свідомого вибору професії – це складна структура взаємопов'язаних переконань, моральних якостей особистості, знань про професії, практичних умінь в навичок, сформованих у відповідності до вимог розвитку економіки країни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вітковська О. І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації. – Київ : Науковий світ, 2001. – 134 с.
2. Закатнов Д. А. Психолого-педагогічні основи самовизначення школярів // Наукові записки Ніжинського держ. пед. ун-ту ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2001. – № 2. – С. 26-31.
3. Психодіагностика : учеб. пособ. / Под ред. Гуревича К.М., Борисовой Е.М. – М. : МСПИ, 2001. – 368 с.

4. Скиба М. Є., Коханко О. М. Теорія і практика професійно-орієнтованої роботи з молоддю : навч. посіб. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – 322 с.

5. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Х. : Прапор, 2007. – С. 504.

Т. А. Юкальчук,
здобувач вищої освіти
Науковий керівник: С. І. Тафінцева,
кандидат педагогічних наук
(м. Хмельницький)

АНАЛІЗ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ІНТЕРЕСІВ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Оцінка розвитку особистості, її пізнавальних процесів відбувається виходячи з умов суспільства, у якому на даний момент існує індивід. Знання, уміння та навички мають відповідати вимогам та науково-технічному прогресу сьогодення. Використовуючи власні знання учень, а в майбутньому випускник, зіткнувшись із повсякденними, побутовими та суспільними проблемами та задачами має з легкістю їх розв'язувати та виходити з будь-якої складної життєвої ситуації, якщо навіть не переможець, то особою – задоволеною власною діяльністю.

Для формування такої успішної індивідуальності важливо ще з шкільних років розвивати особистість, надавати та формувати у дитини різного роду мотиви, активно розвиваючи інтерес, як один із потужних засобів формування успішної особистості. Однак, щоб успішно проводити таку діяльність потрібно враховувати психолого-педагогічні особливості, які відбуваються в дитячій свідомості у певний віковий період. Від правильного, інтегрованого і масштабного розвитку у школі «сьогодні» залежить успішне майбутнє дитини «завтра».

Труднощі саме підліткового віку накладаються на кризові явища в соціумі, тому важливим визнається розвиток інтересів підлітків як членів нового суспільства. У підлітковому віці закладаються і формуються плани щодо вирішення питань про

подальше життя: що робити: продовжити навчання або влаштуватися на роботу, яку спеціальність обрати. При цьому підлітки мають розібратися у власних здібностях та спрямованостях, мати уявлення про майбутню професію і про конкретні способи досягнення професійної майстерності в обраній галузі. Різноманіття інтересів в підлітковий період дивовижне: вони можуть бути пізнавальними, громадськими, трудовими, спортивними, естетичними, читацькими і навіть матеріальними. Інтереси підлітка у порівнянні з молодшим шкільним віком набувають більшої цілеспрямованості, активності та глибини. З іншої сторони, інтереси ще багато в чому зберігають свою мінливість, і лише у старших підлітків набувають певної стійкості.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема виховання підлітків є предметом багатьох наукових досліджень. Так, наукові праці А. Бойка, О. Киричук, В. Оржеховського, М. Стельмаховича присвячені висвітленню психолого-педагогічних основ навчання та виховання підлітків. Розуміння вчителем психологічних характеристик учня-підлітка висвітлено в працях таких психологів і педагогів, як І. Бех, В. Бондар, Л. Виготський, С. Полгородник, С. Рубінштейн, В. Турченко та ін.

Теорія інтересу в психології та педагогіці розглядається в працях цілої низки науковців: Б. Ананьєва, Ю. Бабанського, М. Беляєва, Л. Божовича, В. Мясіцева, С. Рубінштейна, Ф. Савиної, Г. Щукіної та ін. Проблема формування інтересів у підлітковому віці знайшли відображення в працях таких вчених-психологів Л. Антипової, Г. Байдельнової, Н. Бібік, В. Бондаревського, Б. Друзь, В. Камишної, Г. Кульчицької, Л. Лохвицької, Н. Морозової та ін.

Однак висновки науковців та результати аналізу практичного стану освітнього процесу в школі дають змогу зробити висновок, що в сучасних умовах розвитку суспільства виникає актуальна необхідність у переосмисленні організації та змісту роботи з формування та розвитку інтересів в учнів підліткового віку, що і зумовило напрям нашого дослідження: аналіз стану сформованості інтересів у учнів підліткового віку.

Важливим компонентом у структурі спрямованості особистості є інтерес. Висловлюючи загальну спрямованість особистості, інтерес спрямовує всі психічні процеси за певним напрямом, активізує діяльність особистості, що відповідає її інтересам [5].

Специфічність інтересу, що відрізняє його від інших аспектів, які виражають спрямованість особистості, полягає в тому, що інтерес – це зосередженість на певному предметі думок, що викликає прагнення ближче ознайомитися з ним, глибше в нього проникнути, не упускати його з поля зору. Інтерес – тенденція чи спрямованість особистості, яка полягає в зосередженості її помислів на певному предметі [4].

Г. Щукіна вважає, що інтерес має значення: вибіркової спрямованості психічних процесів людини на об'єкти навколишньої дійсності; тенденції, прагнення, потреби особистості займатися саме обраною галуззю діяльності, що приносить задоволення; потужного стимулу активності особистості; особливого вибіркового ставлення до навколишнього світу, до його об'єктів, явищ та процесів [6]. Н. Морозова, в свою чергу, наголошує на тому, що інтерес характеризується позитивними емоціями по відношенню до діяльності; наявністю пізнавальної сторони даної емоції, тобто радістю від процесу пізнання та отримання знання; наявністю безпосереднього мотиву, що коріниться в самій діяльності [4]. О. Дем'янчук висловлює думку, що поняття «інтерес» – одна з основних соціологічних категорій, вироблених суспільною, філософською думкою для позначення об'єктивних спонукальних причин діяльності людини [1]. У контексті нашого дослідження найбільш цікавою є концепція Г. Щукіної[6], яка вважає, що інтерес – це одночасно:

- і вибіркова спрямованість психічних процесів людини на об'єкти та явища навколишнього світу;
- і тенденція, потяг, потреба особистості займатися саме цією галуззю, цією діяльністю, яка приносить задоволення;
- і потужний збудник активності особистості, під впливом якого всі психічні процеси протікають особливо інтенсивно і напружено, а діяльність стає захоплюючою і продуктивною;
- і, нарешті, не індиферентне, а наповнене активними помислами, яскравими емоціями, вольовими прагненнями ставлення до навколишнього світу, до його об'єктів, явищ, процесів.

Таким чином, інтерес розглядатиметься нами як вибіркове емоційно-пізнавальне ставлення особистості до предметів, явищ, подій навколишньої дійсності, а також до певних видів діяльності, які мають важливе значення для людини.

Науковці [2; 3; 5] підкреслюють, що підлітковий період – це найбільш складний період з усіх дитячих вікових груп, адже він пов'язаний з етапом становлення особистості, який характеризується глибокими змінами в усіх характеристиках особистості.

Пізнавальний інтерес підлітків виявляється в їх зацікавленні пізнавальною діяльністю, у процесі якої вони оволодівають змістом навчальних предметів, необхідними вміннями та навичками. Він є чинником успішного навчання і розвитку особистості школяра [3].

Сфера пізнавальних інтересів підлітків виходить за межі школи, набуває ознак пізнавальної самодіяльності – самостійного пошуку та набуття знань, формування корисних умінь і навичок. Вони надають перевагу пізнавальним заняттям і читанню книг, які відповідають їхнім інтересам, вселяють інтелектуальне задоволення. Багато з них виявляють неабияке прагнення до самоосвіти, що є характерною особливістю цього вікового етапу [2].

Для досягнення завдання нашого дослідження ми використали опитувальники:

1. Опитувальник «Ставлення до школи і до себе?».
2. Опитувальник «Що найважливіше?»
3. Опитувальник «Що ми цінуємо в здібних людях?»
4. Опитувальник «Що таке здібності?».

Експериментальна база дослідження: дослідження було проведено серед учнів сьомих класів у Хмельницькій спеціалізованій загальноосвітній школі І-ІІІ ступеня № 6 з поглибленим вивченням німецької мови з першого класу.

Практичне значення дослідження: дослідження буде корисним для педагогів, психологів та батьків, які намагаються створити сприятливі умови для розвитку дитини.

Зародження, розвиток ідеалів та інтересів у підлітків – питання, що впливає на подальший розвиток молодого покоління, а це прямо впливає на державу та націю. В роботі ми прагнули дослідити інтереси сучасних підлітків, оцінити їх стан, ступінь сформованості та стабільність цих результатів.

Для дослідження були спеціально підібрані методики та наукова література, що дали змогу дослідити розвиток інтересів в підлітковому віці, що дає змогу прогнозувати ступінь розвитку населення.

За допомогою опитувальника №1 «Ставлення до школи і до себе» ми виявили ставлення учнів до навчання в школі та фактори, що

його визначають. Проаналізувавши наукову літературу та оброблені результати опитувальника, ми виділили ряд найпоширеніших причин, що спонукають учнів до навчання, сприяють цьому чи, навпаки, заважають.

Можна стверджувати, що основною причиною бажання відвідувати школу виступає спілкування з ровесниками, що дозволяє пізнавати світ та частково це впливає на формування світогляду. Також ми визначили, що причиною, яка найбільше відбиває інтерес до навчання, виступають нецікаві уроки і, відповідно, бажання зайняти нецікаве проведення часу більш «корисними» справами. Врахування вікових особливостей підлітків дозволяє дійти висновку, що саме недостатність терпіння призводить до проблем з навчанням, проте існує ряд дітей, що відкидають зовнішні впливи і більшість часу приділяють навчанню.

Школярі, усвідомлюючи свою недосвідченість, прагнуть допомоги з боку дорослих, що виражається в правильній організації робочого процесу, що дозволяло б рівномірно розподіляти увагу і забезпечувати всі інтереси учня.

Варто зазначити, що формування інтересів значною мірою залежить від спілкування з оточуючими, усвідомлення дитиною того, яке місце навчання займає в її житті і яким є подальше застосування знань.

В першому питанні «Чому ти ходиш до школи?» ми визначали фактори, що спонукають учнів ходити до школи. Всі учні вибрали варіант № 3 («Люблю спілкуватися з товаришами по класу») – 14%, такий вибір є логічним і передбачуваним, оскільки в цій віковій групі визначальним фактором в поведінці залишається спілкування з ровесниками.

Друге питання («Що найбільше не подобається в школі») дозволяє виявити ситуації, які можуть призвести до небажання школяра відвідувати заняття, що призведе до погіршення рівня знань.

На нашу думку, така інформація може допомогти діяти на випередження і попередити такі випадки з негативними наслідками.

Переважає більшість досліджуваних вибрала наступні варіанти відповідей:

- нецікаві уроки – 28 %;
- грубе ставлення вчителів – 27%;;
- ставлення однокласників – 0%;
- відсутність порядку і дисципліни – 9%;

– відсутність свободи і самостійності в шкільному житті – 18%;

– відсутність цікавих справ і занять в позаурочний час – 18%.

В третьому питанні «Що тобі заважає добре вчитися?» двоє учнів ігнорували всі варіанти, що може свідчити про усвідомлення ними важливості цього процесу і не перекладання відповідальності за невдачі на інші обставини, а спрямовувати зусилля на їх подолання.

Половина (43%) досліджуваних обрала варіант №4 (не вистачає терпіння і працелюбства).

На нашу думку, цей варіант відповіді є обумовленим психологічними особливостями означеного вікового періоду.

За цим опитуванням ми одержали такі результати:

– важко сприймаю теоретичний матеріал – 28%;

– не вмію використати теоретичний матеріал на практиці – 0%;

– погано працює пам'ять – 0%;

– не можу правильно організувати свою роботу – 0%;

– не вистачає часу – 29%.

В четвертому питанні «Яка допомога тобі необхідна впершу чергу» більшість опитаних обрали наступні відповіді:

– хочу навчитися правильно організовувати свою роботу – 49% – свідчить про бажання школярів правильно використовувати час і визнання невміння цього робити через недостатній досвід і необхідність допомоги дорослих.

Таке

вміння дасть учням можливість витратити час на навчання, спілкування, відпочинок, щоб убудувати нормальний розвиток.

– хочу навчитися долати труднощі у навчанні – 33% – є чудовий варіант, оскільки наукові твори, що описують практичні сторони навчання, доводять, що з появою труднощів частина учнів може скласти руки і відступити від виконання навчання. Бажання перебороти труднощі вказують на твердість характеру і небажання бути слабшим за когось.

– хочу знати свої здібності і можливості – 8%; демонструє бажання дітей підліткового віку глибше пізнати себе з метою кращого розуміння та реалізації у соціумі.

– хочу займатись у творчих гуртках – 0%;

– хочу освоїти яку-небудь корисну практичну справу – 25%.

У п'ятому питанні «Оцінити свою роботу в школі» більшість вказала варіант – вчусь в повну міру – 57%.

Інші обирали варіант – вчусь по можливості – 29%.

Такі відповіді є суб'єктивною оцінкою учнів, що потрібно підтвердити спостереженням. Але і учні, що відповідально ставляться до навчання, як правило, дійсно навчаються в повну міру своїх можливостей.

У опитувальнику №2 «Що найважливіше?» ми звернули увагу на визначення уявлення учнів про якості здібної людини. За результатами методики ми визначили якості, які обрали школярі у формуванні образу здібної людини, також встановили цінність цих якостей та їхню стійкість.

Результати опитування вказують, що ідеалом для підлітків виступає здібна людина із такими якостями: безкорислива, цілеспрямована, дисциплінована і працелюбна. Фактично здібна людина завдяки своїй праці маємо можливість творити добро і не вимагати чогось взамін. На наш погляд, на такий вибір дітей може впливати сучасна ситуація в країні й існування людей, які, витрачаючи свій час і ресурси, допомагаючи іншим (їх узагальненим образом може виступати волонтер).

Учні середнього шкільного віку переконані, що головними рисами здібної людини має бути:

- безкорисливість – 11%;
- цілеспрямованість – 7%,;
- працелюбність – 7%;
- дисциплінованість – 7%.

Дослідження за допомогою опитувальника №3 «Що ми цінуємо в здібних людях?» дало можливість вивчити ціннісні орієнтації та моральні ідеали учнів. Обробка та аналіз результатів дали змогу встановити ступінь сформованості моральних цінностей та ідеалів і ставлення до здібностей інших.

Аналіз показав, що школярі чітко усвідомлюють межу між добром і злом. Присутнє розуміння загальноприйнятих моральних норм, які є відносно стійкими, проте критично негативна ситуація може призвести до переоцінки моралі, ідеалів та інтересів. Характерною особливістю є те, що підлітки сприймають риси особистості антагоністично: вкрай позитивні (ідеалізовані) чи вкрай негативні.

Опитувальник №4 «Що таке здібності?» дав змогу звернути увагу на дослідження когнітивних уявлень підлітків про досліджуване явище. Обробка та аналіз результатів опитування дали можливість на

основі вибраних афоризмів визначити моральні ідеали школяра та їх стійкість; виявити, яке місце в особистості учня займає прагнення приносити користь оточуючим, чи стала така потреба головною. Був проведений детальний аналіз відповідей кожного учня, а пізніше зроблений аналіз, що характеризує загальну тенденцію розуміння здібностей школярами.

Більшість відповідей свідчать про розуміння учнями здібностей в розумінні самовдосконаленні та можливості допомагати іншим. За цим опитуванням були отримані наступні результати:

- здібності – бути самим собою – 17%;
- здібності – це коли тебе розуміють – 17%;
- здібності – в праці – 11%;
- здібності – бути таким, як всі – 0%;
- здібна людина – та, яка потрібна людям – 22%;
- здібності – у подоланні себе, у самовдосконаленні – 11%;
- щоб бути здібним, потрібно жити правильно – 5%;
- здібності – у навчанні – 6%;
- скажи мені, що ти любиш, і я скажу, чи здібний ти – 0%;
- якщо хочеш бути здібним – будь ним – 11%.

Отже, за допомогою літератури та проведених опитувань ми дослідили інтереси сучасних підлітків. Варто підкреслити, що інтереси у дітей підліткового віку під час розвитку або закріплюються в свідомості учня, чи змінюються або повністю зникають. Важливий вплив на формування і розвиток інтересів, зокрема пізнавальних, здійснює середовище, в якому перебуває підліток безпосередньо, та критичні ситуації, що кардинально можуть вплинути на формування структури особистості. Завдяки результатам опитування та спостереження ми з'ясували, що: інтереси (пізнавальні та професійні) у підлітка виникають, існують, змінюються і зникають під впливом взаємодії з навколишнім середовищем і оточенням під час спілкування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дем'янчук О. М. Формування музично-естетичних інтересів учнів загальноосвітньої школи. К., 1995. 368 с.
2. Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. М.: ТЦ «Сфера», 2001. 464 с.

3. Кутіщенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник. Київ : Центр навч. літ., 2005. 128 с.
4. Морозова Н. Т. Учителю о познавательном интересе. *Психология и педагогика*. 2007. № 2. С. 7-10.
5. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. Вид. 2-ге, стер. Київ : Кондор, 2015. 469 с.
6. Щукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике. М.: Педагогика, 1974. 351 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Авсієвич Алла Валеріївна – старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор філософії в галузі права (м. Хмельницький).

Баранова Світлана Сергіївна – магістрантка Хмельницького інституту соціальних технологій ВМУРоЛ «Україна» (м. Хмельницький).

Вовк Валентин Петрович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Верболович Алла Леонтіївна – практичний психолог НВК № 7 м. Хмельницького.

Вох Емма Григорівна – вчитель історії, правознавства, вчитель вищої категорії НВК № 7 м. Хмельницького.

Вох Ігор Петрович – магістрант 2 курсу, спеціальність «Психологія», Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Гжехулка Олена Василівна – викладач кафедри туризму Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Горгота Олеся Богданівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри психології і соціології ВУ МАУП (м. Київ).

Гуменюк Антоніна Федорівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та управління Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Джуравець Надія Іванівна – здобувач вищої освіти, група Мпвш-71, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (м. Хмельницький).

Кирилюк Катерина В'ячеславівна – студентка 3 курсу, спеціальність «Право», Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Ковтун Олександр Сергійович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Хмельницького інституту соціальних технологій ВМУРоЛ «Україна» (м. Хмельницький).

Конишева Надія Олегівна – магістр зі спеціальності «Психологія» за спеціалізацією «Практична психологія», фахівець Хмельницького економіко-правового коледжу Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Костенко Дмитро Вікторович – асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філософії в галузі державного управління (м. Київ).

Кравчук Людмила Дмитрівна – вчитель-методист української мови та літератури Красилівського НВК «Гімназія та ЗОШ І ст.» (м. Красилів).

Ладовниця Мар'яна Віталіївна – магістрантка 2 курсу, спеціальність «Психологія», Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Мазур Таїсія Володимирівна – магістр з психології, фахівець гуманітарно-економічного факультету Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Матвійчук Тетяна Владиславівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарної та загальноекономічної підготовки Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, керівник ГО «Хмельницьке об'єднання психологів та психотерапевтів», практикуючий психолог, психотерапевт, дитячий та сімейний психолог (м. Хмельницький).

Никитюк Світлана Іванівна – викладач кафедри англійської мови факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Олійник Павло Вікторович – учень 11-А класу НВК № 7 м. Хмельницького.

Оліх Галина Іванівна – голова циклової комісії фінансових та облікових дисциплін Хмельницького економіко-правового коледжу Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Павлюк Жанна Вікторівна – магістрантка 2 курсу, спеціальність «Психологія», Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Охман Ольга Василівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Сис Юлія Валеріївна – учениця 11-Б класу гімназії №2 м. Хмельницького.

Тафінцева Світлана Ігорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Томчишина Тетяна Петрівна – вчитель української мови та літератури гімназії № 2 м. Хмельницького.

Царенко Катерина Сергіївна – учениця 11-Б класу гімназії № 2 м. Хмельницького.

Чайковська Оксана Миколаївна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Шепель Інна Миколаївна – соціальний педагог Хмельницького палацу творчості дітей та юнацтва (м. Хмельницький).

Ярова Марина Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики музичного мистецтва Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Юкальчук Т. А. – здобувач вищої освіти другого курсу, факультет початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ПСИХОЛОГІЯ XXI СТОЛІТТЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Збірник наукових праць

Випуск 9

З 77 Психологія XXI століття: теоретичні та практичні дослідження : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2019. – Вип. 9. – 190 с.

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Зображення на обкладинці взято з мережі Internet

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.*

**Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України**
29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101-А

Тел.: (0382) 63-03-05

Ел. адреса: himaup@ukr.net

www.maup.km.ua

**Здано в набір 15 квітня 2019 р. Підписано до друку 22 квітня 2019 р.
Формат 60x84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 200 прим.**

*Віддай людині крихітку себе.
За це душа наповнюється світлом.*

Ліна Костенко

